

caiete critice

9 (371) / 2018



Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

A. D. Xenopol (I)
de Eugen Simion

*La Grande Guerre
et ses consequences
dans l'Europe des
nations et dans
l'Europe de l'esprit*
de Thierry de Montbrial

*Țara Lăpușului
și Marea Unire*
de Emil Burzo

*Tribulațiile tânărului
Zografi: un „socialist”
antimodern*
de Bianca Burța-Cernat

*Factorii prefigurării
unei noi ordini
globale*
de Napoleon POP,
Valeriu IOAN-FRANC



caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 9 (371) / 2018

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG



CUPRINS

9/2018

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION: A. D. Xenopol (I) <i>A. D. Xenopol (I)</i>	3
---	---

A GANDI EUROPA

Thierry de MONTBRIAL: La Grande Guerre et ses consequences dans l'Europe des nations et dans l'Europe de l'esprit <i>Marele război și consecințele sale în Europa Națiunilor și Europa spiritului</i>	15
--	----

ISTORIE

Emil BURZO: Țara Lăpușului și Marea Unire <i>The Lapuș Country and the Great Unification</i>	23
---	----

SCRISOARE DE LA KÖLN

Nicolae CORBEANU : „DIALOG”, un cerc cultural romano-german din Köln <i>„DIALOG”, a cultural Romanian and German group from Köln</i>	30
---	----

COMENTARII

Bianca BURȚA-CERNAT : Tribulațiile tânărului Zografi: un „socialist” antimodern. <i>Casa Thüringer și Biroul de plasare</i> <i>Challenges of young Zografi: an antimodern «socialist». Thüringer House and Placement Office</i>	33
Marian BARBU: Adrian Marino – savantul în postumitate <i>A Scholar in posthumousness</i>	48

INTERFERENȚE

Valentin COȘEREANU: Simbioze artistice (I) Ion Barbu și spațiul sculptural <i>Artistic Symbiosis (I) Ion Barbu and the sculptural space</i>	55
--	----

Gabriela NEOFET, Dragoș HUȚULEAC: Perspective ale cercetării umaniste
în Societatea Cunoașterii

Pespectives of humanist research in the Knowledge Society 68

ȘTIINȚĂ ȘI ECONOMIE

Napoleon POP, Valeriu IOAN-FRANC: Factorii prefigurării unei noi ordini globale

Factors of prefiguration of a new global order 74



*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Camil Ressu (1880-1962)*

Eugen SIMION

A.D. Xenopol (I)



Abstract

Articolul prezintă viața și activitatea lui A.D. Xenopol, membru al Junimii și colaborator la „Convorbiri literare”, prețuit pentru spiritul său extrem de laborios, cu proiecte pe care le-a dus, de regulă, la capăt. Deși a fost unul dintre discipolii preferați ai lui Titu Maiorescu, Xenopol se desparte spritualicește de acesta, nefiind fidel ideilor maestrului nici prin gândire, nici prin stil. A fost profesorul lui Nicolae Iorga în care a văzut, de la bun început, un tânăr genial. Specializat în drept, filosofie, economie și istorie, cel evocat a optat în cele din urmă pentru istorie, domeniu în care a cunoscut consacarea. I-a succedat în Academie lui Mihail Kogălniceanu (1893), iar în urma traducerii cărții sale *Les Principes fondamentaux de l'histoire* devine membru asociat al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris. Călătoriile în străinătate (congrese și conferințe), îl fac mai cunoscut decât fusese Titu Maiorescu la aceeași vreme, doar Iorga, elevul său, întrecându-l în distincții și recunoașteri intelectuale în țară și străinătate. Xenopol a lăsat o operă amplă și variată, inegală valoric, care l-ar putea interesa pe cititorul de azi prin teoriile sale asupra istoriei și prin cele șase volume din *Istoria sa*, prima lucrare sintetică despre istoria românilor, venită după un șir de alte scrieri parțiale. Ambiția lui Xenopol de a construi o teorie a istoriei, un domeniu în care cu greu se pot determina legi sigure, a dat roade. Xenopol a murit în plină glorie intelectuală și, din nefericire, în plină mizerie, ruinat de o boală gravă (paralizie progresivă), ca și de grave lipsuri materiale.

Cuvinte-cheie: A.D. Xenopol, biografie, educație, Junimea, istorie, sistematizare, cultură

The article presents the life and the activity of A.D. Xenopol, member of Junimea and collaborator to 'Literary Conversation' valued by his laborious spirit, with accomplished projects. Although, he was one of the favorite disciple of Titu Maiorescu, Xenopol dissociates himself in a spiritual way by his magister, without being faithful to Maiorescu's ideas concerning the style or cogitation. He was the teacher of Nicolae Iorga in whom, he saw, at the beginning, a genial young. Specialized in law, philosophy, economy and history, Xenopol opts for history, field where he achieves consecration. He succeeds in Academy to Mihail Kogălniceanu (1893) and after the translation of his book *Les Principes fondamentaux de l'histoire* he becomes associated member of The Academy of Moral Science and Politics from Paris. The voyages abroad (congress and conferences) make him more known than was Titu Maiorescu at the same age, just Iorga, his disciple, surpassing him in distinctions and intellectual appreciations in country and

Eugen SIMION, Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugen.simion@fnsa.ro.

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

abroad. Xenopol gives us an amply and diversified work, that could involve the today reader: his theory upon history and the six volumes from his History, the first synthetic work about Romanian History. Xenopol's ambitions was to build a theory of history, a field where could hard be determined sure lows, gives results. Xenopol died in a full intellectual glory and, unfortunately, in a huge poverty, being ruined by a severe disease (progressive paralysis) and material faults.

Keywords: A.D. Xenopol, biography, education, Junimea, History, adjustment, culture

Cu șapte ani mai tânăr decât Maiorescu și cu zece decât Creangă, A.D. Xenopol (1847-1920) este fiul lui Dimitrie Xenopol care, după mărturisirile istoricului (*Pagini autobiografice*), se trăgea dintr-o veche familie anglo-saxonă pe nume Brunswick. Ajuns la Galați după ce rătăcise o vreme prin Suedia („în urma unei dureri sufletești”), ca un erou romantic, este botezat ortodox de colonelul Schelety – fiul lui Carol Schelety – sub numele Xenopol (ceea ce, în traducere, înseamnă „fiul străinului”)¹. Strămutat la Iași, Dimitrie se adaptează repede, devine dragoman al Consulatului prusac și se căsătorește cu Maria Vasiliu, fiica unui negustor de țigle din Păcurari. Are cu ea șase copii, cel dintâi fiind Alexandru. În 1913, când istoricul își scrie amintirile, trăiau încă patru. Tatăl, spirit, se pare, practic, încearcă să facă și afaceri și, dintre inițiativele lui, fiul (memorialistul de acum) amintește de „o afacere de schimb”, se pare, nereușită, pornită în colaborare cu Vasile Pogor cel bătrân. După eșecul în comerț, Dimitrie deschide un pension, iar în 1861 devine director al Penitenciarului din Iași, rămânând aici în jur de 20 de ani. Era, de felul lui, un om cultivat, vorbea, în afară de engleză (limba maternă), germana, franceza și polona, chiar și rusa și italiana (în mai mică măsură). Nu era străin de literatură și de preocupările lingvistice. Pasiunea lui este pentru disciplina din urmă, mai ales pentru problemele de vocabular. Biblioteca sa era plină de dicționare, își amintește fiul, pasionat și el de cărți, dar nu de lingvistică, ci de istorie, drept și filosofie. Protestant la

origine, tatăl îmbrățișase cu smerenie și devotament ortodoxia, ducând o viață religioasă activă. Merge duminica împreună cu familia la biserică și cinstește, acasă, cu sfințenie toate sărbătorile, după tradiție.

Biografia „fiului străin” este mai puțin spectaculoasă. Învăță, mai întâi, la pensionul ținut de tatăl său, apoi la un pension de băieți greco-francez, ținut de grecul Constantin Athanasiade, unde este silit să învețe pe de rost sute de versuri din *Iliada*, în elina originală. Trece, după o vreme, la Școala de la Trei Ierarhi și, de acolo, la Institutul Academic, ceea ce mai târziu a devenit Liceul Național. Printre profesori se află Maiorescu, P. Poni, Gr. Cobălcescu, I. Melik, N. Culianu, I. Caragiani... Citește, acum, pe Volney (*Les Ruines*) și pe Guizot (*Istoria civilizațiilor*), care-l câștigă „cu desăvârșire” pentru istorie. *Teoria istoriei*, studiul care l-a făcut cunoscut și în străinătate (îndeosebi în Franța) răsare și crește, zice el, încă din școală (din clasa a V-a), „când mintea mea începea să înțeleagă rostul cugetării”. Maiorescu, spune mai târziu Xenopol, prinde simpatie pentru el și-l ia sub protecție. Îl invită deseori în casa lui pentru a asculta muzică. Simpatia pare a fi, acum, reală, pentru că, după ce termină studiile liceale, tânărul Xenopol primește, în 1867, la recomandarea aceluiași Maiorescu, o bursă de 150 de galbeni pe an și pleacă, împreună cu Gheorghe Negruzzi, fratele lui Iacob, spre Berlin, unde stă patru ani (până în 1871), ca student la Facultatea de Filosofie și la Facultatea de Drept. Paralel, ia lecții de pian, nu însă pentru mult timp pentru că profesorul cere trei taleri pe oră și tânărul aspirant nu-i are. Urmărește cu asiduitate cursurile de drept roman și de istorie universală, ținute de profesori celebri. La cursurile de istorie audiază pe Mommsen,

¹ Vezi *Pagini autobiografice* din volumul de față. Informațiile biografice următoare sunt luate, în continuare, de aici și din cronologia alcătuită de Dorina N. Rusu.



Curtius, Ranke (profesorul lui Kogălniceanu), Gervinus. Cum este foarte sânguincios, reușește să treacă, în 1871, două doctorate (în filosofie și drept), pe amândouă cu „Magna cum laudae”. Dizertația de drept (*De societatum publicanorum Romanorum historia ac natura iuridicali*) o ține, la Berlin, în limba latină și produce oarecare senzație. Doctoratul în filosofie îl trece, la Giessen, cu studiul *Istoriile civilizațiunii*, ecou al lecturii lui Guizot.

Întors în țară, predă, la propunerea lui Maiorescu, istoria la Institutul Academic, solicită înscrierea în baroul de avocați din Iași, este refuzat, apoi admis ca avocat stagiar și, la puțin timp, ajunge procuror de secție. Maiorescu, devenit parlamentar, îl recomandă pe „junele erudit Xenopol, autorul mai multor scrieri importante”, să-l suplinească la Universitate, dar junele erudit este refuzat de Ministerul Instrucțiunii, nu știm bine din ce motiv. În fine, Xenopol luptă să capete un post în Universitate și

obține, deocamdată, supliniri. Predă, într-un timp, la Pensionul de domnișoare (Institutul Humpel) pedagogia, metodologia, estetica și istoria artei. Are disponibilitate pentru orice disciplină umanistă și scrie despre orice temă, de la *epigramă* la Herodot și Strabon și, de la ei, la starea noastră economică. Este un om harnic peste măsură și, dacă-i dăm dreptate malițiosului George Panu, tânărul istoric e gata oricând să scrie și să publice despre orice subiect. Când secretarul de redacție al „Convorbirilor literare” (Iacob Negruzzi, desigur) are dificultăți în a alcătui revista, din lipsă de materiale, Xenopol este pompierul de serviciu.

În cercul Junimii, unde ironia primează și zeflemeaua reprezintă un stil de existență, Xenopol face figură aparte. Este serios, prea serios, e muncitor, ambițios, nu are umor. Porecla lui este „Xinipili” și, își amintește un contemporan, el face parte din „grupul decăzuților”. Se înțelege bine cu Iacob Negruzzi și, de la Berlin, îi trimite

impresiile sale despre articolele lui Maiorescu. Nu-i place pesimismul criticului în privința stării literaturii române și are îndoieli asupra teoriei formelor fără fond, dar crede că răul va trece. Pericolul, pentru noi, ar fi inerția („adormirea”), lipsa de interes pentru orice. Apăra, în chip rapsodic, ideea de organicitate și de legitimitate a dezvoltării noastre:

„Întregul articol [al lui Maiorescu] – scrie el, la 17 ianuarie 1869, lui Negruzzi – este pornit din adâncă convicțiune că țara noastră este incapabilă de progres, că progresul aparent cu care ne fălim este neadevărat, ca unul ce nu e pornit din impulsul poporului, ci vine de la influenți exterioare; nu pornește de jos în sus, ci de sus în jos; că un popor poate mai degrabă să existe fără de cultură, așteptând momentul natural a dezvoltării aceștia, decât să se îmbrace cu o cultură «falșă» venită din afară, care nu prezintă decât formele fără de fondul ei și prin aceasta chiar le deprețiază... Nu neg că suntem în o stare care nu e de dorit ca să rămână astfel, neg însă că această stare ar fi efectul unui progres greșit și că prin urmare ar trebui să aibă de consecvență peirea noastră. Starea noastră cum este ea, este foarte legitimă cu toate că prezintă multe nelegitimități. Răul care există va trece, întrucât aceasta este posibil. Ceea ce trebuie unui popor pentru a se dezvolta impulsul spre viață, acela l-avem... Ceea ce este periculos este adormirea, este lipsa de interes fie pentru bine, fie pentru rău. Ceea ce apare ca neadevăr, va dispărea când spiritul nostru va fi în stare să pătrundă mai adânc în natura lucrurilor, când gustul nostru se va fi curățit... Aceasta însă este treaba timpului... Progresul se efectuează «de sus în jos»”.

Obiecția nu-i prea clară și nici teza pe care o propune tânărul istoric nu se înțelege bine. Sigură este doar ideea lui că răul nu este etern într-o cultură. Nici Maiorescu nu susține însă altceva. Ideologic, Xenopol pare a fi un naționalist-organicist, în linia Kogălniceanu (pe care, de altfel, l-a urmat pe scaunul de la Academie și despre care a scris un mic studiu), greu de fixat politicește într-o partidă. Este, cât timp frecventează

Junimea, junimist, adică un conservator moderat, apoi (când gruparea se divide politic) trece în grupul liberalilor lui Kogălniceanu. Crede, cu ferve, în principiul naționalității (esențial pentru gândirea politică a generației de la 1848) și, în studiile istorice și culturale, de câte ori are prilejul (și, scriind istoria românilor în șase volume, prilejul apare mai în fiecare pagină), fiul eroului romantic rătăcitor Brunswich afirmă, fără ezitare, adevărul lui la spiritul și la valorile morale ale nației în care s-a născut:

„Fără voia mea – scrie el într-un rând – m-am născut, am crescut în sânul unui popor anumit, am adunat în sufletu-mi toate aspirațiunile lui spre mai bine. Trebuie să-i consacru tot ce natura mi-a dăruit: inimă și spirit, putere și răbdare, pentru că natura prin legile ei de fer a legat existența și fericirea mea de existența și fericirea întregului din care fac parte.” „Naționalist am fost de la cea dintâi îngânare a minții mele pe tărâmul cugetării.”

Problema raporturilor lui Xenopol cu junimiștii și, în chip special, cu Maiorescu este analizată, pe larg, de Nicolae Iorga în *Istoria literaturii românești contemporane. Partea I. Crearea formei (1867-1890)*². Prilej nimerit pentru ideologul tradiționalismului de a-l ataca, din nou, pe cel pe care îl va numi, mai târziu, „dascălul silogistic”. Ecuație inedită. Xenopol a fost elevul lui Maiorescu, Iorga a fost, cum am precizat deja, elevul și, până la un punct, ucenicul lui A.D. Xenopol. Acesta din urmă îi intuiește, de la început, talentul și enorma cantitate de cunoștințe în sfera istoriei (numindu-l „un tânăr genial”) și-l recomandă Academiei Române; elevul (Iorga) scrie acum despre relațiile profesorului său (Xenopol) cu profesorul acestuia (Maiorescu), luând partea profesorului său (Xenopol), în polemica acestuia (discretă, dar insistentă) cu fostul său profesor (Maiorescu). Un veritabil cadril, un schimb de ștafetă cu sensuri încrucișate între profesori și elevi... O confruntare, în același timp (și cu o justificare

² Citez după ediția îngrijită de Rodica Rotaru, Minerva, 1986.

mai puternică) între junimism și tradiționalismul ideologic, bazat pe valorile lumii rurale și, *ipso facto*, pe tradițiile spirituale vechi, propovăduit, la începutul secolului al XIX-lea, de tânărul apostol Iorga și – de cealaltă parte – de junimismul reprezentat de Maiorescu, adversarul poeziei patriotice *ad-hoc* și legiuitorul, la noi, al criticii estetice.

Iorga crede, în acest lanț de contradicții, că A.D. Xenopol se află într-un continuu conflict cu Maiorescu, nu numai în problema împrumutului de *forme fără fond*, dar și în altele, mai importante, care privesc cultura națională. Convins de această discordanță organică, fundamentală, el caută argumente în textele publicistului Xenopol și, căutându-le cu multă migală, le află. Le află, mai întâi, în scrisoarea trimisă de studentul de la Berlin către Iacob Negruzzi cu privire la mai sus-citata chestiune a *formelor fără fond*. Iorga găsește „admirabilă” intervenția (deocamdată confidențială a profesorului său), susținută de frumoase comparații, analogii etc. Comparațiile citate nu sunt deloc frumoase, dar nu are a face: Iorga este încântat. Mai mult, găsește că în scrisoarea în discuție Xenopol întrebuintează „o vastă și justă cunoștință a istoriei generale pentru a răsturna critica fostului profesor, pur și fanatic negativă”. Cunoștința vastă a istoriei generale nu se vede însă la lectură și nici nu are cum să se vadă într-o pagină epistolară, redactată în stil cordial-amical, cu mare prudență, de altfel. Iorga o citește în alt chip și protestează că n-a fost publicată în „Convorbiri literare”, desigur pentru a nu supăra pe Maiorescu.

Ce-i mai ciudat în acest elogiu (și în altele ce vor urma) este faptul că Iorga ar trebui să fie de partea teoriei lui Maiorescu (teoria care respinge introducerea, din străinătate, a formelor netrebuincioase culturii și societății românești) pentru că el însuși, istoricul, va combate cu virulență, decenii de-a rândul, imitația și, în genere, sincronismul. Laudă însă, acum, rezervele critice ale lui Xenopol („suflet conservator, simțitor pentru datini”) care, în afară de chestiunea *formelor fără fond*, s-ar despărți de Maiorescu și în alte puncte, de exemplu în ceea ce privește

religia („de așa de sus disprețuită în studiile lui Maiorescu”). Scriind bine despre fabulele lui Sion și făcând o teorie a fabulei, Xenopol „contribuie esențial [...] peste Lessing” – zice Iorga – la definirea acestei specii literare, arătând astfel (în teorie și în analiza critică) „însușiri mult mai mari decât ale lui Maiorescu, care n-a încercat niciodată străbaterea în esență însăși a unei scrieri, mulțumindu-se a-i opune anume precepte și a ridiculiza anume păcate de formă”. Reproșurile aduse criticului-legislator nu se opresc aici. Inclementul Iorga neagă, aproape în totalitate, sistemul maiorescian de gândire și vede, în el, numai solemnitatea formeii goale și „goliciunea fondului”. Aduce, ca argument, poziția negativă a criticului junimist față de scriitorii ardeleni și față de alți bravi autori, cum ar fi: „Domnul Țichindeal”, „interesantul Prale”, „Vasile Pop”, „curiosul Scavinschi”, Gheorghe Săulescu – „priceput traducător al lui Homer” etc. Pe toți, scrie Iorga, cu obidă, i-a batjocorit criticul junimist și „îi face să târască de calul ironiei sale”. Metafora este surprinzătoare, iscusită (Iorga are de multe ori în stilul său asemenea figurații inedite), judecata critică nu-i însă bună. Autorii cărora le ia parte sunt cu totul modești și, estetic, aproape nuli. Maiorescu, incriminat acum de Iorga, a avut dreptate să le conteste talentul.

Iorga îi găsește profesorului său și merite literare („adevărate frumuseți literare”), de pildă în notele de călătorie, și, pentru a justifica opinia sa, citează o pagină dintr-o scrisoare tot către Iacob Negruzzi, în care relatează voiajul făcut de Xenopol pe Insula Rügen. Pur descriptivă, plată, relatarea nu confirmă însă entuziasmul criticului. Ce rămâne din capitolul pe care marele istoric i-l consacră în *Istoria* citată este comentariul, ca totdeauna bine informat, despre formația istorică a lui Xenopol. Dincolo de acest aspect, se vede din plin adversitatea compactă și nestinsă pe care Iorga o are, acum și până la dispariția sa, față de „profesorul de silogism”, „dascălul de logică”, Maiorescu. O adversitate ideologică, dar – s-ar părea – și umană. Nu știm, cu exactitate, cât de mult apreciază *teoria istorică* și talentul lite-

rar al profesorului său (Xenopol), dar se vede limpede din acest text și din altele că-l detestă sincer pe Maiorescu pentru ideile și pentru poziția lui estetică...

Revenind la tema în discuție (relațiile dintre Xenopol cu cel mai important estetician și critic literar al epocii), să observăm, citind textele (inclusiv jurnalul intim), că Maiorescu îi ține întotdeauna la distanță pe amicii politici și pe amicii săi literari, iar în raporturile cotidiene arată, mereu, o cordialitate rece, o solemnitate aulică. Pe fostul său elev, acceptat în cercul junimiștilor, îl sprijină la început (am semnalat în ce fel), dar nu sunt semne (oricum n-au rămas în scris) că, intelectualizește vorbind, îl bagă prea mult în seamă. În *Jurnal* – acolo unde Maiorescu notează evenimentele zilnice, dar și opiniile (de multe ori severe) despre contemporanii săi –, numele lui A.D. Xenopol apare de câteva ori, fără alte determinări. În noiembrie 1871 recomandă unei doamne traducerea făcută de Xenopol din *Oarba Rosa*, romanul lui Hendrik Conscience, în 1875 (1/2 ianuarie) petrece o noapte la Mircești, cu Alecsandri, de față fiind și Xenopol. În martie (1885) semnaleză polemica pe care o face Xenopol cu Rösler, altădată (19 noiembrie / 1 decembrie 1886), criticul, aflat la Brăila pentru treburi avocațiale, scrie timp de cinci ore un articol pentru „Voința Națională”, în care răspunde lui A. Xenopol, fără a menționa tema. Mai târziu, în 1892, notele zilnice ale criticului înregistrează prezența „Xenopolilor” în excursia pe care Maiorescu o face cu vaporul spre Alpnachstad, iar în 21 octombrie / 2 noiembrie citează pe Xenopol printre decanii care participă la prânzul oferit de rege și regină unor personalități publice ale momentului. Atât. Unii spun că, spre bătrânețe, criticul ar fi fost gelos pe succesele fostului junimist, trecut acum în alte tabere. Argument slab. Maiorescu este un spirit tăios și, când are ceva de reproșat, notează în jurnalul intim. Nu este deloc tolerant, politicoș nici cu dușmanii, nici cu amicii.

Adevărul este că, spiritualizește, Xenopol nu este un maioreșcian autentic, fidel, nici prin gândire, nici prin stil. Discursul lui este meticolos, acumulativ și excesiv expli-

cativ, fără figurație stilistică. Când încearcă o metaforă, metafora este greoaie și fără relevanță. Ca orator, spun cei care l-au ascultat (printre ei se află și viitorul filosof, maioreșcianul Ion Petrovici), elocința lui este modestă. Nu folosește stilul prelegerii magistrale (stilul prin excelență maioreșcian, devenit frecvent în universitatea românească), ci stilul comunicării familiare.

A avut cu toate acestea succes și, când te uiți pe lista conferințelor pe care le-a ținut, observi că vorbește în cele mai diferite locuri și circumstanțe și despre teme foarte variate: la 11 septembrie 1880 despre *Agricultură și comerț* (în capitală), apoi, peste o zi, la Ateneul Român, despre *Starea noastră interioară și Starea noastră exterioară*, în 1881 – în cadrul prelecțiilor Junimii – conferențiază despre *Patriotism*, iar peste doi ani, la Universitatea din Iași, despre *Carpați și Dunăre*, apoi, din nou la Ateneu despre *Realism și idealism*, iar altădată despre primejdiile alcoolismului ș.a.m.d.

Este limpede, A.D. Xenopol este un spirit extrem de laborios, citește mult și are proiecte pe care le duce, de regulă, la capăt, are idei despre profesiunea lui (între drept, filosofie, economie și istorie, optează în cele din urmă pentru *istorie*) și urmărește, decenii de-a rândul, să le introducă într-un sistem coerent de gândire. Așa face, de pildă, cu *Teoria istoriei* pe care, așa cum am reținut din confesiunile sale, o poartă în mintea sa din tinerețe. Intră și în politică, este ales deputat de câteva ori, dar nu lasă urme adânci în această artă a compromisurilor, cum i se mai zice. N-au rămas, după trecerea lui prin Cameră, discursuri memorabile, cum au rămas de la Maiorescu și de la elevul lui Xenopol, Nicolae Iorga. Acesta din urmă își elogiază profesorul recunoscând, de pildă, că popularitatea lui științifică, în lume, nu este întrecută de nimeni și că *Teoria istoriei* reprezintă „una din cele mai mari eforturi ale spiritului românesc aplicat la știință”. Laudă însă, în 1920 (la moartea lui Xenopol), nu calitățile eminente ale istoricului, ci meritele lui de economist (ceea ce este ușor paradoxal) și regretă faptul că el n-a perseverat în acțiunea politică:

„Xenopol a fost un economist remarcabil, pe o vreme când noua economie politi-

că se socotea un indispensabil element de educație pentru oricine se amesteca în viața publică și pentru oricine atinge probleme de viață socială, căci atunci tocmai ceea ce s-a numit apoi, de partidul socialist, «concepția materialistă a istoriei» pune stăpânire pe spirite. Cunoștințele lui în acest domeniu erau foarte adâncite și ar fi putut face mândria unui om de specialitate. Încă de prin 1870 el a dorit o politică reală, practică, sprijinindu-se pe aceste adevăruri ale economiei de stat, care erau pentru dânsul de un caracter strict național. A scris o carte populară care, din nenorocire, de mult timp nu mai este în circulație, și care – lucru vrednic de a fi remarcat – exprima, cu energie, păreri opuse acelorale ale mediului junimist în care-l aduseseră împrejurările. În acest sens se poate zice că el este, împreună cu P.S. Aurelian, dar cu o înălțime de concepție la care acesta nici n-a râvnit vreodată, creatorul școlii naționale în ce privește cercetarea bogățiilor țării. Dacă ar fi întâlnit tovarăși de păreri, el ar fi putut porni o acțiune binefăcătoare, de înnoire a vieții politice. Am fi avut încă de atunci o școală națională în lupta partidelor. Venise prea devreme însă și, în lipsă de înțelegere și de sprijin, el a ajuns – desigur și de pe urma ideilor sale economice – în partidul liberal. Odată acest pas făcut, cugetătorul independent a fost, ca acțiune, desființat. Acei cari, azi, reprezintă, într-un mediu mai favorabil, aceeași concepție, nu pot uita însă pe marele înaintaș.”

Economia și politica nu sunt, totuși, performanțele autorului *Teoriei istoriei* și, sub aspect practic, al *Istoriei românilor în Dacia Trăiană*, opera lui esențială. Lucra demult la ea și, în 1888, tipărește primul volum, iar până în 1893 încă cinci. Concurează cu ele la Premiul „Năsturel” al Academiei Române și de-abia la 30 martie 1889 îl primește. O curiozitate: până la această dată și după ea, istoricul solicită mereu, pentru toate scrierile sale, o recompensă academică. Nu o primește, evident, în toate cazurile. În aprilie 1889 este ales, totuși, membru corespondent al înaltului for științific, iar în martie 1893, membru activ în scaunul rămas liber, cum am precizat mai înainte, prin decesul

lui Kogălniceanu. Ține discursul de recepție, potrivit regulilor academice, despre ilustrul său înaintaș și îi răspunde D.A. Sturdza.

Mulțumind pentru onoarea ce i se face, noul ales promite să-și îndoiască silințele spre „a conlucra la scopul pentru care Academia este înființată [și anume] întărirea poporului românesc prin cultura minții, spre a deveni scut pentru românii din țările subjugate și o faclă luminătoare pentru Răsărit”. Are și alte recunoașteri intelectuale. Este deja președintele unor societăți de cultură și, cu timpul, va fi ales în altele, cu rosturi diferite. Ajunge, într-un rând, președintele „Societății Antialcoolice” și-i redactează statutele. Xenopol nu are, se pare, tăria de a refuza propunerile ce i se fac. Pe unele nu poate, în mod evident, cum să le respingă, fiind foarte onorante. În 1896, de pildă, Academia de Științe Morale și Politice din Franța îi premiază *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* (variantă în două volume a *Istoriei* în șase volume), apărută la Paris și prefată de A. Rimbaud.

Numele lui Xenopol începe să circule în mediul intelectual francez și, în 1899, i se tipărește, în traducere, scrierea lui teoretică *Les Principes fondamentaux de l'histoire*, varianta inițială a cărții despre *Teoria istoriei*. O meditașe și o inițiasse, și pe aceasta, mai demult, căci, spune el, prin 1894: „istoria este acum numai o practică, teoria îi lipsește”. Cum vom stabili adevărul despre trecut și cu ce criterii putem opera spre a-l determina? – se întreabă el. Are îndoieli: „oare sunt garanții logice pe criteriile pe care se întemeiază?” Răspunsul îl aflăm în aceste *Principii fundamentale*, reluate, rafistolat și sistematizate în *Teoria istoriei* care, ajunsă în Occident, începe să fie luată în seamă de specialiști. Ca dovadă că Academia de Științe Morale și Politice îl alege, în 1901, la propunerea aceluiași Alfred Rimbaud, membru corespondent străin și, în 1917, membru asociat. Recomandase, la rândul lui, pe „genialul tânăr” Iorga, în martie 1898, pentru primirea lui în Academia Română, dar candidatura nu este primită deocamdată. Xenopol are mai mare succes cu sine, candidând pentru funcția de

rector al Universității din Iași. Este ales (în octombrie 1898), iar în octombrie 1901, când este propus de Consiliul universitar să-și continue mandatul, ministrul Instrucțiunii numește pe altul. Nu sunt semne însă că, fire astfel răbdătoare, robustă moral, fostul rector este deprimat de acest insucces. Călătorește des în străinătate, participă la congrese, ține conferințe (la Academia de Științe Morale și Politice vorbește, în iunie 1906, despre *L'inconscient dans l'histoire*), o temă modernă în știința istoriei, iar în toamna anului 1908 este invitat de Collège de France pentru a ține un ciclu de conferințe cu tema: *Les Roumains – histoire, état matériel et intellectuel*). Nici Maiorescu nu cunoaște atâtea semne de prețuire, în sfera științelor umaniste, ca acest „fiu al fiului străinului”. Doar Iorga, elevul său, îl întrece cu atâtea distincții și recunoașteri intelectuale în țară și străinătate. Xenopol moare în plină glorie intelectuală și, din nefericire, în plină mizerie, ruinat de o boală gravă (paralizie progresivă) și de grave lipsuri materiale. Paradoxul destinului său este că istoricul se stinge din viață la 27 februarie 1920, în ziua în care Parlamentul României votează o pensie viageră pentru el. Un avocat (V.E. Cancicov) îi notează ultimele gânduri:

„Mi-am făcut în această viață datoria, rămânându-mi și mândria că din toate comorile ce au adunat alții, ca și tine de destoinici, tu nu ai adunat decât câteva cărți și dreptul ca o inimă mare să te priceapă și iubească, sărac, bolnav, bătrân, pentru tine și pentru faptele tale.”

Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, D. Onciul și alți membri ai Academiei Române îi aduc omagiile pe care le merita.

*

Academicianul Al. Zub, specialist în problemă, a publicat o sinteză fundamentală despre opera acestui teoretician și, în egală măsură, practician al istoriei noastre, iar în *Introducere*, îi justifică, critic, concepția și umbrele ei. Ca istoric literar, mă interesează *literaritatea* posibilă din textele erudite ale lui Xenopol și, dintr-un punct de vedere mai larg, ideile sale în raport cu literatura și critica literară din epocă. Literatura nu trăiește, în fond, izolată de mișcarea de idei a timpului și

nici filosofii și istoricii nu sunt străini de evoluția creației artistice, în genere. În plus, A.D. Xenopol s-a format în atmosfera intelectuală a Iașilor și, ca tânăr cu aspirații filosofice și istorice, a fost primit, cum se știe, în societatea junimiștilor. A primit, ca și alți tineri ieșeni, o bursă pentru a-și continua studiile în Germania și, cum am arătat, s-a întors cu două doctorate (în drept și filosofie) și, după mai multe încercări eșuate, este numit, în 1883, profesor de istoria românilor la Universitatea din Iași, cu sprijinul liberalilor. A trăit o vreme în preajma lui Maiorescu, dar n-a intrat, repet, niciodată în preferințele totale ale criticului. Istoricul explică mai târziu (în *Pagini autobiografice*) că răceala pornește de la sine și este provocată de disensiunile politice ce apar, la un moment dat, în rândul junimiștilor. Intrigat, Xenopol trece în tabăra liberalilor. Iată cum prezintă el succesiunea acestor obscure, totuși, cauzalități:

„Această despărțire a societății «Junimea», din cauza introducerii politicii în ea, aduse răcirea mea cu Maiorescu, căci liberalii moderați, desfăcându-se în curând prin atragerea lui Conta de către Brătianu în minister, eu trecui la liberali, ceea ce mă îndușmăni politicește cu junimiștii politici, din care unul din cei mai cu vază era Maiorescu și care rămăsese în tabăra conservatoare. Răceala lui Maiorescu pentru mine se văzu în curând. În un articol inserat în «Convorbiri» intitulat: [*Literatura Română și Străinătatea*], Maiorescu amintește mai multe scrieri istorice apărute în România [Șincai, Petru Maior, N. Bălcescu, Laurian și M. Kogălniceanu] până la [1881], răstimpul tocmai în care apăruse cartea mea: *Răsboalele între ruși și turci*, pe care i-o dedicasem lui, fără ca Maiorescu să pomenească în acel articol niciun cuvânt despre scrierea mea. Adânc jignit prin această trecere cu vederea, eu care, cu toată dezbinarea politică îi rămăsesem adânc recunoscător pentru tot ce făcuse pentru mine, îi trimisei o scrisoare în care mă jeluam pentru lipsa lui de băgare în seamă a unei lucrări ce nu putea fi trecută cu vederea tocmai de acela căruia o închinase. Într-un răspuns îngăimător, Maiorescu cată să explice această omitere prin faptul că scrierea mea nu ar fi intrat în cadrul arătării sale. De atunci relațiile între



mine și Maiorescu merseară tot înrăutățindu-se, cu toate că eu m-am silit întotdeauna să-l rețin de pe povârnișul dezbinării.”

Explicația poate fi plauzibilă, dar sentimentul pe care îl am, citind și alte însemnări despre acest subiect, este că, dincolo de „îndușmănirea” junimiștilor față de traseismul politic al tânărului istoric, se mai află ceva, cu mult mai important, și anume opinia sceptică a criticului față de opera lui. Dintr-un motiv sau altul, fapt sigur este că Xenopol n-a beneficiat cât ar fi trebuit de influența și de protecția lui Maiorescu, spiritul critic cel mai important al epocii. Ceea ce nu l-a împiedicat să facă, așa cum s-a putut observa, o carieră universitară și academică strălucită.

Opera lui (amplă și variată, cu preocupări nu totdeauna însă esențiale ca valoare intelectuală) poate interesa pe cititorul de azi, dincolo de valoarea documentară a scrierilor, prin: 1. teoriile sale asupra istoriei (expuse în *Principiile fundamentale ale istoriei*, reluate în *Teoria istoriei* și, fragmentar, în

alte texte) și 2. prin *Istoria* sa în șase volume, care a stârnit interes în epocă, fiind prima lucrare sintetică despre istoria românilor, venită după un șir de alte scrieri parțiale, începând cu cronicarii moldoveni și munteni, continuând cu Cantemir și, apoi, cu „cei trei blăjeni”, cum le spune Nicolae Iorga celor trei corifei ai Școlii Ardelene și, de aici, la Bălcescu, Kogălniceanu și alți istorici din secolul al XIX-lea. Xenopol face un efort uriaș de a reconstitui, cu obiectivitate și bună cunoaștere a faptelor, ne asigură el, istoria noastră, de la Traian la Alexandru Ioan Cuza. Încă o dată: câtă imaginație a ideilor și, în fond, câtă expresivitate există în aceste studii erudite? Să mai spunem că Xenopol a făcut și literatură propriu-zisă (poezie) și și-a notat în caiete impresiile de călătorie, dar versurile lui sunt cu totul naive și inexpresive, iar *Amintirile de călătorie*, menite să-i însuflețească mintea și sufletul, sunt seci și didactice, pur descriptive. „Totdeauna am căutat ca să-mi scald cugetarea și simțirea în izvorul cel veșnic proaspăt al naturii” – scrie teoreticianul istoriei la începutul jurnalului său. Limba corectă și uscată nu-l ajută însă să exprime în chip memorabil ceea ce călătorul erudit vede. Iată descrierea, fără culoare, a iarmarocului de la Fălticeni, acolo pe unde au călcat și au lăsat amintiri de neșters din memoria noastră literară Creangă și Sadoveanu. Cel din urmă este cel mai mare peisagist al nostru, venit după epoca romantică, atunci când natura devine un personaj exploziv, cosmic și metafizic în literatură. Creangă nu are sentimentul naturii pentru că, în viziunea țaranului, natura este un element normal în existența lui. Hogaș și Sadoveanu, în schimb, prezintă apoteotic natura, în perioada post-romantică românească, și fac din ea, cum am încercat și dovedesc în altă parte, un factor esențial al identității naționale, un simbol al spațiului românesc. Ca istoric, Xenopol introduce geografia (natura, locul, uneori chiar și timide reflecții despre morala și psihologia popoarelor) în ecuația științei istorice, dar ca observator direct al naturii (ca scriitor), impresiile sale rămân fără relevanță artistică. Pășind, așadar, în iarma-

rocul din Fălticeni, de la 20 iulie, voiajorul pornit să-și purifice spiritul și sufletul oboșite de agitațiile urbei, cercetătorul istoriei observă didactic și informează:

„Pământeni aduceau apoi, spre vânzare, vite și alte produse ale țării, din prețul cărora își cumpărau cele trebuincioase. Astfel se explică cum de la acest mare bâlci se făceau adeseori afaceri de milioane. Acum însă ușurătatea transportului duce mărfurile chiar la locul desfacerii. Nu mai sunt de nevoie aceste întâlniri extraordinare ale vânzătorilor cu cumpărătorii, când ei pot fi puși în atingere, în orice loc, unii cu alții. Timpul iarmaroacelor a trecut și ele cată să se restrângă pe fiecare zi, mai păstrând doară numai o înșămănată localnică. Există și astăzi iarmaroace, însă de acele ce corespund noilor mijloace de comunicație, care pun cu grabire în legătură punctele cele mai îndepărtate ale pământului. Acestea sunt locuri de întâlnire, nu ale neguțătorilor unei țări cu mușterii unei alteia, ci acel al producătorilor însemnați din întreaga omenire cu cumpărătorii veniți din toate părțile pământului.”

Iar când ajunge în peregrinările sale la Lacul celor Patru Cantoane din Elveția, istoricul notează în caietele sale, după 200 de pagini, gândurile lui despre progres (cu totul comune) și modul în care se leagă frumusețile naturii de evenimentele istoriei:

„Astfel pretutindeni frumusețile, grămadite de natură cu o nespusă dărnicie pe pământul Elveției, stau în legătură cu vreo însemnată împrejurare istorică a poporului său. Cum deci să nu-și iubească poporul elvețian țara sa cea binecuvântată, când din ea radiază pe lumea încunjurătoare nu numai splendoarea munților săi, dar și lumina vie a unei libertăți de mai multe ori seculară! Fericit este poporul care, fiind așa de mărunț, a putut să apese atât de greu în cumpăna progresului, și pe dânsul ar trebui totdeauna să-l aibă în vedere popoarele mici. El le poate convinge că mărimea lucrurilor omenesci nu se numără, ci se cântărește.”

În acest stil fără culoare sunt notate mai toate impresiile de călătorie ale istoricului. G. Călinescu are dreptate să remarce pozitiv opera istorică a autorului („mereu bună,

pusă pe baze solide”), dar să nu găsească scrierilor lui literare un loc în literatură (*Amintirile de călătorie*, zice criticul, „ne pun înaintea un om cu totul plat”). A.D. Xenopol are, totuși, un loc în literatura română prin ideile pe care le exprimă în *Teoria istoriei*, adică prin capacitatea lui de reflecție și, în parte, prin imaginația ideilor, dar și prin *Istoria* lui alcătuită cu știință și imensă migală. Aici putem descoperi *literaritatea* de care aminteam mai înainte. În ce privește teoria despre știința istoriei, ea a fost explicată de mai toți comentatorii lui Xenopol, de la, să zicem Iorga, până la Alexandru Zub. Ea a fost bine primită și în străinătate, la începutul secolului. Alex. Zub reactualizează în zilele noastre aceste comentarii și le judecă critic, exprimând punctul său de vedere pătrunzător și corect. Întrebarea ce mi-o pun este dacă teoria în discuție poate fi citită și din punctul de vedere al istoriei literare și, în genere, al istoriei ideilor în sfera umanismelor.

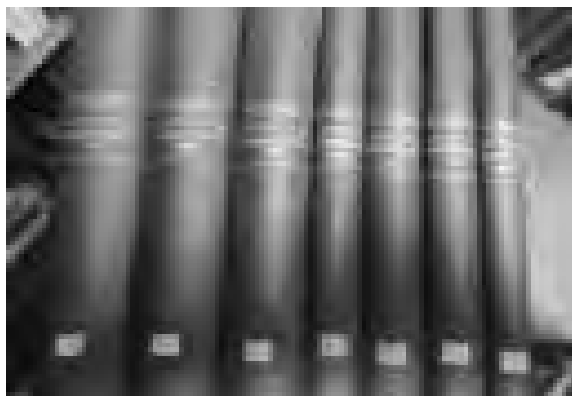
În *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei*, Xenopol pornește de la întrebarea, firească de altfel, dacă disciplina pe care o practică (istoria) este o știință exactă, așa cum este, să zicem, chimia sau este doar o *profeție asupra trecutului, o știință singulară cu o dimensiune morală...* Plimbându-se prin Copou (fiind, dar, într-o ipostază romantică, propice meditației și contemplației), i-a venit în gând ideea de a cerceta mai bine tema și, de se poate, să descopere motoarele ascunse ale unei științe (știința istoriei) care îmbrățișează totul și tinde spre totalitate. Le-a descoperit și le-a expus în mai multe rânduri, ajungând la *Teoria istoriei*. Urmărind modul în care se succed fenomenele în univers, istoricul observă că, dincolo de sfera umanității, acționează două feluri de fenomene. Unele care se repetă, fără să se modifice în structura lor, altele care evoluează fără să rămână aceleași, nici în structura, nici în semnificația lor. Pe cele dintâi le numește *fenomene de repetiție*, pe celelalte, *fenomene de succesiune*. Mai observă că *fenomenele de repetiție* funcționează după legi sigure, imuabile, în timp ce *fenomenele de succesiune* se schimbă între ele și nu evoluează după legi permanente, ci în

serii istorice. Căderea corpurilor sau legile gândirii, exemplifică el, sunt *fenomene de repetiție*. Civilizațiile vechi (feniciană, greacă, romană) ilustrează evoluția prin succesiune, în *serii istorice* ample. Faptele de repetiție se aseamănă între ele, pe când faptele (fenomenele) de succesiune se deosebesc și, încă o dată, nu se supun legilor eterne de evoluție și nu pot fi justificate decât prin *serii istorice*. Înlănțuirea și evoluția acestor serii cauzale ce acționează în istorie pot fi explicate, spune în continuare Xenopol, nu prin deducție sau inducție (metodele tradiționale ale logicii), ci prin *inferență*, care, pornind de la cele deja cunoscute, descoperă adevărurile individuale necunoscute. În concluzie, există *științe ale coeziunii* (*științele legii*, le numește Dimitrie Gusti, comentând pe Xenopol), care acționează în spațiul fenomenelor repetitive, și *științele istorice*, care cercetează succesiunea, desfășurarea *seriilor istorice*.

Poate fi, în aceste condiții, istoria, care se ocupă de serii de fapte (fenomene) ce nu se repetă și nu are legi sigure, legi imuabile, poate fi, zic, istoria o știință în adevăratul sens al termenului? Neavând legi, poate explica ea cauzalitățile și înlănțuirea fenomenelor succesive sau rămâne la profeții? Xenopol, ghicind întrebarea, scrie întâi că „istoria este deci o cunoștință de fapte individuale” (și, dacă este așa, cum mai determină ea seriile istorice de potopul faptelor individuale?) și, dezbătând cazul, ajunge la concluzia că istoria este, totuși, o știință „cu toate că nu va putea prevedea viitorul”. Bun, dar cu ce criterii, cu ce metodă va cerceta fenomenele trecutului (de repetiție sau de succesiune, căci istoria le înglobează, nu-i așa?, pe toate, iar seriile istorice apar și se manifestă în noianul fenomenelor de repetiție)? Teoreticianul istoriei ne trimite la *inferență* și la „puterile statornice ale naturii”, care, după el, ar acționa și asupra fenomenelor de succesiune. Există, dar, o lege (legea dată de *puterile statornice ale naturii*) și cauzalități mai greu de determinat care acționează și asupra faptelor de succesiune și, *ipso facto*, asupra seriilor istorice (seria faptelor irepetabile). Lucrurile se complică în această situație. Teoreticianul acceptă

ideea că, dincolo de legile perene (cele ce cârmuiesc „puterile coexistenței”), există și *legi abstracte*, ce „ocârmuiesc numai modul de lucrare al puterii”. Și, dacă înțeleg bine, puterea vine de la maica, statornica natură. Iată cum explică autorul aceste înlănțuiri și încrângături nu prea clare de fapte și de legi din câmpul istoriei:

„Și fenomenele succesive sunt rezultatul întrupării puterilor statornice ale naturii în împrejurările existenței; dar aceste împrejurări nemaifiind statornice, ci schimbătoare, rezultă că producerea fenomenelor nu va mai putea fi dată prin formulele generale ale legilor. Așa bunăoară este cunoscut că totdeauna puterea evoluțiunii se manifestă prin părțile superioare ale elementelor supuse ei. Această formulă obștească are aparența unei legi, și fiindcă ea se referă la chipul de lucrare al evoluțiunii, deci al unei puteri producătoare de fapte succesive, s-ar părea că este o lege istorică. Ea și este o asemenea lege, dar se referă numai la chipul de lucrare al puterii, fără nicio legătură cu producerea fenomenelor, care producere se îndeplinește de către acțiunea puterii evoluțiunii, ocârmuită de legea dezvoltării de sus în jos, prin mijlocirea împrejurărilor neconținut schimbătoare. În fiecare caz anumit, această lege va da naștere, nu la producerea de fenomene identice, ci totdeauna deosebite, după împrejurările prin cari puterea își va vădi acțiunea ei. Altele vor fi fenomenele când vom studia efectele acestei legi în dezvoltarea organismelor, altele iarăși în introducerea civilizațiunii grece la romani, altele de asemenea în dezvoltarea învățământului în Apusul Europei, și așa mai departe. Pe când puterile coexistenței, lucrând asupra unor împrejurări cu caracter statornic, dau naștere la legi obștești de producere a fenomenelor, acele succesive, lucrând asupra unor împrejurări vecinic altele, dau naștere la serii de fenomene totdeauna deosebite, unice și cari nu se repetă niciodată într-un chip identic. Coexistența dă deci naștere la *legi*, succesiunea la *serii*, iar dacă succesiunea înfățișază și dă legi, aceste sunt cu totul abstracte și ocârmuiesc numai modul de lucrare al puterii, iar nici decât producerea fenomenelor.”



Mă opresc aici, nu înainte de a sublinia și eu, cum au făcut-o și o fac încă specialiștii în istorie și filosofie (logică), însemnătatea pentru noi, românii, a ambiției lui Xenopol de a construi o teorie a istoriei, un domeniu în care, într-adevăr, cu greu putem determina legi sigure. Nu-mi dau seama cât de inatacabilă, teoretic vorbind, este teoria faptelor de coexistență și repetiție și a faptelor de succesiune, dar nu-mi scapă, citind *Principiile fundamentale ale istoriei*, finețea gândirii autorului și efortul lui extraordinar de a despărți elementele specifice succesiunii seriilor în oceanul elementelor repetitive și de a găsi legi și reguli acolo unde, după cum s-a putut observa, legile și regulile se manifestă într-un câmp minat de nereguli. Rămâne întrebarea, după ce urmăresc aceste inteligente speculații în jurul *fenomenelor de repetiție* și a *fenomenelor de succesiune*: dacă istoria se ocupă doar (și trebuie să se ocupe) de *fenomenele de succesiune*, ignorând faptele ce se repetă fără să-și modifice structura și semnificația?! Cel, care a scris cu acestea din urmă ce se întâmplă, de ele cine se ocupă, ele nu spun nimic (chiar) nimic despre trecut și, în consecință, trebuie să piară în neant? Nu cumva – reiau interogația de mai înainte – *știința istoriei* (așa cum o prezintă Xenopol) este nevoită, în efortul ei de a surprinde *seriile istorice* și originalitatea lor, să bage în seamă, să reconstituie și să dea un sens acestor mărunte fapte ale existenței? Și, introducându-le în scenariul său, istoria ca *știință a seriilor istorice* nu poate face abstracție de aceste mărunte fapte ale miciei istorii? Sentimentul

meu, repet, este că teoria lui Xenopol este, la acest punct, vulnerabilă. Trecutul nu-i constituit numai din serii mari de fenomene de succesiune, ci și din evenimentele vieții curente, din gusturile și dezgusturile oamenilor care trăiesc într-o epocă determinată, în fine, putem zice că, în realitatea istoriei, fenomenele de succesiune nu reprezintă, în fond, decât o acumulare, pe mari spații de timp, a *fenomenelor de coeziune*. Ca să vorbim, în continuare, în limbajul teoreticianului român al istoriei și, apoi, este sigur că faptele ce se repetă de la o epocă la alta rămân totdeauna aceleași, nimic nu se schimbă în mecanica lor organică? Și cât de imutabile, eterne sunt legile de evoluție în istoria reală? Îmi vine să cred că nu istoria ca atare, în desfășurarea ei, imprevizibilă, are legi sigure, ci *știința istoriei* stabilește legi de evoluție a istoriei, dacă ajunge să le determine... Fernand Braudel a scris o *Gramatică a civilizațiilor* și, în introducere, remarcă două fețe ale trecutului (*trecutul apropiat* și *trecutul îndepărtat*) și, în raport cu ele, un mod corect, de a reconstitui succesiunea marilor civilizații („comme «cadres intelligibles»”): acela care depășește „cadrele inteligibile” ale lumii actuale, reflectând la istoria „cu respirație lentă” – zice el – care persistă să trăiască „în fiecare dintre noi” și dă semne că va continua să supraviețuiască mult timp de aici înainte. Mai este ceva, spune acest mare gânditor: un istoric adevărat studiază, reconstituie și dă un sens tuturor faptelor ce populează trecutul și prezentul istoriei, mari și mici. În acest film al evenimentelor nimic nu este ignorat: spațiul în care trăiesc „[oamenii], formele, rocile care îi încorporează și deci, asupra existenței lor”, regulile etice – conștiente sau inconștiente – cărora se supun, conștiințele lor religioase și filosofice, propria civilizație. Aceste realități au o viață cu mult mai lungă decât a noastră – conchide Braudel – și noi nu avem timpul necesar în cursul existenței noastre de a le vedea că se schimbă «de fond en comble». Dacă înțeleg bine, în viziunea lui Fernand Braudel, teoretician și el al *științei istorice*, istoricul nu trebuie să pună limite discursului său.

Thierry
de MONTBRIAL

La Grande Guerre et ses consequences dans l'Europe des nations et dans l'Europe de l'esprit



Abstract

The First World War marks the beginning of globalization, and the idea of world governance was born from here, although the term is recent. After the Maastricht treaty, people talked about the League of Nations or the ideal of the League of Nations, renouncing unfairly to word "community". The Society of Nations was a failure for two reasons: a faulty conception, a naïve vision of international relations, which confused Realpolitik with realism, and, the second reason, the naivety of not learning from the history mistakes. After all, history is a return to the past experiences and to what they teach us, because I cannot agree with Paul Valéry who claims that from this reservoir of experiences called History we could not learn anything. Global governance should be the effort to make viable an interdependent system. So we have to learn all the lessons of History, unless, it is obvious that we are heading for a third world war.

Keywords: Paul Valéry, League of Nations, Realpolitik, First World War, History lessons

Primul Război Mondial marchează punctul de început al mondializării, iar ideea de guvernare mondială s-a născut de aici, deși termenul este de dată recentă. După tratatul de la Maastricht, s-a vorbit despre Societatea Națiunilor sau de idealul Societății Națiunilor, abandonându-se, pe nedrept, expresia de "comunitate". Societatea Națiunilor a fost un eșec din două motive: al unei concepții defectuoase, o viziune naivă asupra relațiilor internaționale, care a confundat Realpolitik cu realismul și, al doilea motiv, naivitatea de a nu învăța din greșelile trecutului și ale istoriei. Până la urmă, Istoria este o întoarcere spre experiențele trecutului și a ceea ce ne învață ele, căci nu pot fi de acord cu Paul Valéry care susține că din acest rezervor de experiențe care este Istoria nu putem învăța nimic. Guvernarea mondială ar trebui să fie efortul de a face un sistem interdependent viabil. Așa că trebuie să învățăm lecțiile Istoriei, căci, dacă nu, e evident că ne îndreptăm spre un al treilea război mondial.

Cuvinte-cheie: Paul Valéry, Societatea Națiunilor, Realpolitik, primul Război Mondial, lecțiile Istoriei

Vous comprenez pourquoi, si j'ai été bref à l'instant, ce n'est pas le résultat d'une modestie excessive, c'est bien parce que je comprends la parole tout de suite.

Sans qu'il y ait eu la moindre concertati-

on entre nous, il se trouve que François Saint-Paul et Jacques de Decker ont tous les deux cité Paul Valéry. Nous autres civilisations, nous savons que nous sommes mortelles, a dit François Saint-Paul. Et Jacques a



cité une phrase effectivement remarquable de Paul Valéry, selon laquelle les intellectuels sont préposés aux choses vagues. La notion de vague mettait d'ailleurs Paul Valéry mal à l'aise, car ce grand homme a toujours recherché la précision, jusqu'au point où celle-ci ne pouvait plus que s'évaporer. Quant à moi, je voudrais rappeler une troisième idée de Paul Valéry, qui dit en substance que l'Histoire n'est pas une science, qu'elle enseigne tout, qu'elle justifie tout, qu'on ne peut en tirer aucune leçon. Il s'agit d'une négation de l'Histoire en tant que réservoir d'expériences qui pourraient justement servir de leçon. En reprenant le titre de la conférence que nous avons choisi cette année (qu'est-ce que l'Europe a appris de son histoire ?), j'ai envie de dire, si on veut suivre Paul Valéry : rien. Et malheureusement il y a un peu de vrai. Tout le défi, en particulier pour ceux que nous appelons les intellectuels, c'est de démentir cette affirmation. Et d'ailleurs cela ne vaut pas seulement pour l'Europe, cela vaut pour le monde dans son ensemble.

Alors je voudrais maintenant non pas développer, mais esquisser quatre points dans cette direction-là, justement pour réveiller la mémoire et en faire une « mémoire active », et par conséquent utile. Une

mémoire de travail, une mémoire qui serve, et qui serve à l'action.

Le premier point, c'est : quelles sont effectivement, à mon sens, les leçons principales de la Première Guerre mondiale, réduites à l'essentiel ? Et je dirai ceci : la Première Guerre mondiale a conduit à des résultats non voulus, non intentionnels, n'ayant rien à voir avec ce qu'on avait prétendu atteindre à travers des stratégies plus ou moins bien élaborées. La Première Guerre mondiale a été l'aboutissement d'un imbroglio de stratégies mal conçues. D'ailleurs on avait à l'époque la maladie du secret, il existait des traités secrets, ce qui aujourd'hui paraît assez étrange quand on y songe. Et puis, naturellement, à l'époque, on n'imaginait pas qu'une guerre puisse s'étendre au monde entier et prendre des proportions en effet sans pr c dent dans l'Histoire. Et n'oublions pas qu'aujourd'hui nous parlons de Première Guerre *mondiale*. Avant la Seconde Guerre mondiale, on parlait de la Grande Guerre, simplement. Et la mondialisation, elle est n e à ce moment-là. Elle est n e économiquement à la fin du XIX  et au début du XX  siècle, mais sur le plan politique et stratégique dans son sens le plus large, c'est effectivement la Première Guerre mondiale qui marque le point de départ de

la mondialisation. Donc, perte de contrôle total. Cela, c'est la première leçon.

Et c'est avec la mondialisation - deuxième leçon -, qu'a émergé la notion de ce qu'on appelle aujourd'hui gouvernance. À l'époque on ne parlait pas de gouvernance, le terme est récent. La gouvernance, cela signifie tout simplement un minimum de coordination entre les acteurs dans l'intention d'éviter, justement, les grands dérapages. Et c'est ainsi qu'est née la Société des Nations, ou du moins l'idéal de la Société des Nations. Je vous rappelle également que le vocabulaire de la Communauté européenne a émergé dans l'entre-deux-guerres. Je suis de ceux qui regrettent qu'on ait abandonné - avec le traité de Maastricht - l'expression Communauté européenne pour aller vers Union européenne, une terminologie beaucoup plus faible, en fait. C'est le mot Communauté qui est important. Malheureusement, la SDN a été un échec pour deux raisons. Un défaut de conception, fondée sur une vision naïve des relations internationales. Hier encore, ici à Bucarest, je me suis livré pendant une heure quarante à un *talk-show* avec un excellent interlocuteur, et nous avons ferrailé pendant un bon moment parce que, moi, je défendais la notion de réalisme. Le réalisme, ce n'est pas la Realpolitik. La nécessité d'être réaliste, c'est-à-dire de voir les choses telles qu'elles sont, alors que la plupart des gens raisonnent, quand ils parlent de relations internationales, en termes de principes : c'est bien, c'est mal, on ne franchit pas les lignes rouges, il est inacceptable que, on ne peut pas accepter que... Mais l'histoire du monde, Mesdames et Messieurs, elle est remplie de choses inacceptables qui ont été acceptées, et donc il faut essayer de comprendre pourquoi, il ne faut surtout pas croire qu'on peut résoudre les problèmes avec seulement de bonnes intentions. Et donc être réaliste, et je le dis avec force, ce n'est pas être cynique. Le réalisme, ce n'est pas du cynisme. La Realpolitik est du cynisme, mais le réalisme n'est pas du cynisme, et je crois que, si on n'est pas réaliste, eh bien on ne peut qu'aller dans le

mur, à la catastrophe. Il y a là une leçon très forte que, pour ce qui me concerne, je défendrai jusqu'à la fin de mes jours. Je le dis solennellement. Il y a une certaine forme de naïveté qui est le plus sûr moyen d'aller à la catastrophe. Je disais que la SDN a échoué pour deux raisons. La première, c'est donc ce défaut de conception. La deuxième, naturellement, c'est que les États-Unis, qui en ont été les promoteurs, ont été les premiers à s'en retirer. Là aussi, on ne peut pas ne pas regarder ce qui est en train de se passer aujourd'hui. Peut-être que Paul Valéry avait raison en un sens philosophique, mais je n'en suis même pas sûr. Parce que les leçons, c'est quand même de tirer parti de certaines aventures du passé, ne serait-ce que pour éviter de commettre les mêmes erreurs. On appelle ça aujourd'hui, dans les affaires et partout, le retour d'expérience. Au fond, l'Histoire sert, ne serait-ce qu'en tant que retour d'expérience. Et il est tout à fait possible, très vraisemblablement si Donald Trump était élu, mais même si Hillary Clinton est élue, que les États-Unis s'engagent dans une période où il y aurait beaucoup plus de recul et d'imprévisibilité, et d'ailleurs c'était le cas ces dernières années notamment au Moyen-Orient. Par conséquent, sur la Première Guerre mondiale, si je réduis les choses à l'essentiel, je dirai que nous devrions avoir appris la nécessité de mettre en place une gouvernance globale qui soit plus efficace. Qu'est-ce que c'est, au fond, que la gouvernance ? Je le répète sous une autre forme : c'est rendre un système interdépendant viable. C'est la régulation, dirait-on en cybernétique, d'un système quand il est interdépendant, et de plus en plus interdépendant, ce qui est le propre de la mondialisation.

Maintenant, je saute rapidement à la Seconde Guerre mondiale et à ses conséquences. Là, le monde s'est considérablement simplifié. Le système qui s'est mis en place après la Seconde Guerre mondiale a été assez bien caractérisé par cette expression de monde bipolaire, qu'il ne faut cependant pas prendre à la lettre. Bien sûr que le monde n'a jamais été totalement bipolaire.



Mais en gros les questions se sont organisées autour des deux pôles, qui étaient d'ailleurs fondamentalement inégaux, mais c'est une autre question, c'est-à-dire les Etats-Unis et l'Union soviétique. Avec, en arrière plan, le phénomène nucléaire. Cela, on ne le répétera jamais assez : l'arme atomique a fondamentalement changé la nature des relations internationales. Du moins, je le souligne, dans cette période. Car aujourd'hui on a retrouvé tous les éléments de la complexité, y compris par rapport à l'arme atomique. Je suis de ceux qui pensent que l'arme atomique a empêché une troisième guerre mondiale, qui aurait eu toutes les chances de se produire s'il n'y avait pas eu cette sorte de neutralisation par les armes qu'on appelle aujourd'hui plus généralement « de destruction massive ». Pour les gens comme moi qui ont fait leurs débuts dans le domaine de la politique internationale, de la stratégie etc., en pleine Guerre froide - en ce qui me concerne, cela a été à la tête du Centre d'Analyse et de Prévision du ministère français des Affaires

étrangères -, les questions dont on s'occupait étaient essentiellement des questions virtuelles, qui tournaient autour de la stratégie nucléaire et des problèmes connexes. Et je peux vous dire que les grands spécialistes des relations internationales à l'époque, il ne fallait pas trop leur demander où étaient l'Azerbaïdjan, le Tadjikistan, sans parler de la Moldavie, sauf de rares exceptions. Ils ne savaient pas les situer sur une carte. On avait oublié la géographie, parce que ce qui comptait, c'étaient ces grandes questions : est-ce que les sous-marins nucléaires étaient détectables ou pas, pourrait-on répliquer à une éventuelle frappe en premier de l'Union soviétique alors même que tous les centres de décision à Washington auraient été détruits, etc. C'était cela, le genre de questions auxquelles les experts passaient leurs journées, et non pas de savoir ce qui se passait dans telle ou telle république d'Asie Centrale. Et je le souligne au passage, toutes les questions de ce qu'on appelle aujourd'hui l'islamisme fondamentaliste ou l'islamisme politique étaient présentes, mais

on les ignorait complètement. Les Soviétiques, eux, savaient ce que c'était, et on s'en est aperçu d'ailleurs par la suite.

La gouvernance mondiale s'est donc considérablement simplifiée à cette époque. En même temps, il y a eu quelques avancées. J'en cite deux, qui ne font finalement qu'une. Après avoir frôlé la catastrophe en 1962 avec la crise des missiles de Cuba, les États-Unis et l'Union soviétique ont commencé à établir des liaisons directes, avec le fameux « téléphone rouge », qui visait à éviter le déclenchement d'une guerre nucléaire accidentelle. Les grands ennemis ont commencé à se parler sérieusement, et progressivement on a commencé à développer ce que les spécialistes appellent « la maîtrise des armements » (*arms-control*), et notamment une dimension de l'*arms-control* qu'on appelle « les mesures de confiance » (*Confidence Building Measures*). Et là, j'ai le regret de vous dire qu'on a complètement perdu cet héritage. J'en arrive au troisième point, la période postsoviétique.

La période postsoviétique a commencé par une illusion a-historique. Et c'est pour cela que, tout en étant un grand admirateur de Paul Valéry, j'ai toujours été un peu réservé sur certaines de ses réflexions à propos des leçons de l'Histoire. L'a-historicité, c'est-à-dire la négation de l'Histoire, cela a été de croire qu'à la chute de l'Union soviétique, le monde entier allait immédiatement, comme par un coup de baguette magique, se convertir au libéralisme politique, à la démocratie libérale, et à l'économie de marché. Je n'ai pas le temps de développer ce point, mais c'était une attente a-historique et même, pour quiconque s'intéresse à l'économie et aux constructions institutionnelles, absurde. Sans parler, naturellement, des historiens qui connaissent la résilience des mentalités, des cultures etc. Le problème, c'est que ces illusions, le fait d'avoir totalement ignoré, du côté occidental, le degré d'abaissement et d'humiliation ressenti par les Russes, le fait d'avoir totalement ignoré leur conception de l'intérêt national, sont à mon sens l'une des grandes causes des difficultés dans lesquelles nous nous trouvons actuellement. Reconnaître cela n'est pas « excuser » Poutine ou qui

que ce soit, mais je pense qu'hélas nous avons retrouvé après 1990 un monde dominé par les idéologies au moment même où on affirmait leur disparition. L'affirmation de la disparition des idéologies était une grande erreur culturelle. Et là, j'insiste. C'est l'exemple-type de la négation de ce que je n'hésite pas pour ma part à appeler les leçons de l'histoire. Le fait, par exemple, qu'aux États-Unis, avec le lobby polonais - vingt millions d'Américains sont d'origine polonaise, qu'en Europe, en Pologne bien sûr, on ait voulu à ce point pousser à l'entrée de l'Ukraine dans l'Union européenne et dans l'OTAN, ce qui était irréalisable de toute façon dans l'immédiat, ce fait a eu pour conséquence d'agiter le chiffon rouge devant le taureau, lequel s'est réveillé puis a largement contribué à la situation dans laquelle nous nous trouvons actuellement. Encore une fois, dire ce genre de chose n'est d'aucune manière s'aligner sur Poutine. Ce n'est pas cela, l'objet de mon propos. L'objet de mon propos, c'est de dire qu'être responsable, c'est éventuellement d'aller à l'encontre de l'idéologie dominante, ou à l'encontre de ce que les bonnes âmes, au nom des bons principes, estiment à tort être la voie à suivre.

Il y a un autre problème aussi grave, qui est que l'interdépendance, non seulement s'est approfondie - d'où l'invention du terme « globalisation » -, mais elle s'est complexifiée. Et là je vais employer une expression un peu technique : les interdépendances sont de plus en plus non-linéaires. La non-linéarité, cela veut dire la non-proportionnalité des causes et des effets. À petite cause il peut y avoir grand effet. Un malheureux s'immole au milieu de la Tunisie, et quelques jours après le régime de Ben Ali s'effondre et cela se propage en Lybie etc., et jusqu'en Syrie où, cinq ans après l'absurdement nommé Printemps arabe, la guerre a fait 400 000 morts rien que dans ce pays, la Syrie. Tout cela, c'est l'effet de la complexité, et c'est le phénomène qu'on appelle le chaos. Le chaos, c'est exactement cela : ce sont les conséquences, dans un système dynamique interdépendant, de la non-linéarité. Cela a été vulgarisé en météorologie, en 1960, sous

le nom d'effet papillon. Eh bien le monde est devenu de plus en plus interdépendant, et l'effet papillon menace partout, amplifié par les technologies de l'Internet, et notamment les médias, réseaux sociaux etc., de sorte que tout se passe instantanément et sur le mode de l'émotion, et non plus sur le mode de la raison. Cela est extraordinairement dangereux. Je ne veux pas trop abuser du temps et je ne développe pas ce thème, l'approfondissement de l'interdépendance, la complexité. Et cela en même temps qu'on a détruit, ou qu'on a laissé se détruire, des éléments de gouvernance - les leçons qu'on avait tirées justement de la période bipolaire, de la période de la confrontation Est-Ouest, pour éviter des accidents. Ce patrimoine-là est détruit, alors même que le système de l'ONU, Mesdames et Messieurs, ne nous y trompons pas, n'est pas tellement plus efficace que celui de la SDN, et fondamentalement pour les mêmes raisons - je ne développe pas.

Avec tout cela, il y a aussi l'idéologie, la propagande. Car on retrouve aujourd'hui tous les ressorts de la propagande, on le voit se développer dans le cadre de la Russie, mais on le voit aussi se développer bien au delà. Je vous cite un exemple du jeu de ces passions, quelque chose qui personnellement me frappe énormément dans ma propre institution, l'Institut français des relations internationales. C'est une anecdote que je cite fréquemment ces jours-ci. Nous avons une chercheuse compétente dans le domaine de la Russie. Un journaliste lui téléphone pour participer à un débat sur les élections de la Douma, l'autre jour. Cette personne a une compétence reconnue, elle est d'ailleurs française d'origine russe et parle donc parfaitement les deux langues. Et le journaliste lui dit : « Alors, vous êtes pour ou contre Poutine ? » Elle répond : « Je ne suis pas pour ou contre, ce n'est pas la question. Mon travail, c'est d'analyser les situations. » Eh bien, dix minutes après, elle a été désinvitée à l'émission. Ce que le journaliste voulait pour cette émission d'une grande chaîne de télévision, c'était qu'il y ait une joute, non pas pour discuter sérieusement des problèmes, mais pour donner un spectacle. Quand on en arrive là, c'est

grave. Parce que si tous les débats, aujourd'hui, se réduisent à être pour ou contre... Vous êtes pour Erdogan, ou contre Erdogan ? Vous êtes pour Xi Jinping, ou contre Xi Jinping ? Si je dis que Vladimir Poutine est un stratège, ce qui est le cas, on dira : « Thierry de Montbrial est pro-Poutine. » Si en plus je suggère que le système de gouvernement chinois est d'une grande qualité, alors on dira que c'est encore pire, non seulement Thierry de Montbrial est pro Poutine, mais il adore les dictateurs ou les régimes autoritaires ! Et d'ailleurs, à propos de régimes autoritaires, remarquez que les régimes démocratiques non libéraux et les régimes autoritaires sont en train de se développer partout. À l'intérieur même de l'Europe, une nouvelle division Est-Ouest est en train de s'esquisser. Ces régimes méprisent les régimes libéraux occidentaux, qu'ils considèrent comme décadents, et je dois dire aussi, quitte à aggraver mon propre cas, que ce n'est pas totalement dépourvu de fondement.

J'en arrive à la fin de mon exposé. Tout cela se traduit aussi par la montée de l'intolérance. Et l'anecdote que je viens de vous rapporter est une illustration typique de l'intolérance. Mon cher Eugen, ce que je suis en train de décrire est le contraire de toutes les valeurs que nous essayons de défendre dans notre séminaire « Penser l'Europe ».

Pour conclure, je suis pour ma part et je resterai, je l'espère, jusqu'à la fin de mes jours, un optimiste. Cela peut vous paraître paradoxal. D'abord, tout ce que je vous ai dit aujourd'hui, si j'étais fondamentalement pessimiste et si je ne pensais pas que l'on peut se réveiller, je ne le dirais pas. Je me retirerais, avec l'aide de Mgr. Robu, dans un monastère. Le non retrait n'empêche pas l'arme de la prière, je m'empresse de l'ajouter. Mais si je m'explique avec un certain ton d'indignation en même temps, c'est précisément que je garde espoir. Même dans une émission comme celle d'hier où je me suis battu avec un excellent intervieweur pour essayer de faire passer certaines de ces idées. Je dis : Réveillez-vous ! Regardez le monde tel qu'il est, parce que c'est seu-

lement comme cela qu'on aura une chance d'éviter les catastrophes.

Il faut reconnaître aussi que de temps en temps il y a des chocs salutaires. Le Brexit pourrait en être un. J'ai été frappé, et je suis sûr que beaucoup d'entre vous l'ont été, par le fait que le lendemain, le 24 juin, les leaders pro-Brexit paraissaient décomposés. Jacques de Decker est arrivé cette nuit. Ce matin il a les traits un peu tirés. D'ailleurs c'est pour cela que je parle un peu vivement, pour contribuer à le réveiller complètement avant son exposé tout à l'heure ! Mais il n'est pas décomposé, il est le magnifique Jacques de Decker ! Tandis qu'à quoi ressemblait Nigel Farage le 24 juin le président Erdogan pour se faire pardonner toutes les vilenies qu'il a dites à son sujet. Je ne sais pas si vous avez vu la photo, le petit garçon Johnson à côté du grand sultan, la sublime porte... Ils étaient, eux, décomposés. Et même à l'intérieur de l'Union européenne... Regardez la Hongrie, regardez Viktor Orban. Il commençait à jouer avec l'idée de faire trébucher l'Union européenne. Brusquement, ils sont devenus prudents parce qu'ils ont commencé à voir que l'Union européenne pouvait se décomposer. Je ne souhaite pas la victoire de Donald Trump aux États-Unis. Et d'ailleurs, que nous la souhaitions ou que nous ne la souhaitions pas, ce n'est pas nous qui ferons la différence. Je n'ai pas une immense admiration pour Hilary Clinton, mais je crois en effet que ce serait plus confortable avec elle qu'avec Donald Trump. Mais s'il est élu, est-ce que le monde s'écroulera ? Je ne pense pas, pour de nombreuses raisons. En tout cas, le simple fait qu'aujourd'hui une hypothèse comme celle-là ait un certain degré de probabilité devrait nous aider aussi en Europe, dans l'Union européenne, à nous resserrer sur les choses les plus fondamentales. Et il n'est pas exclu que cela marche. Regardez déjà les discussions qui s'engagent actuellement sur les questions de défense.

Donc nous devons secouer nos peuples, en leur disant de penser au-delà des bonnes intentions et de sortir de la sphère de la naïveté. D'une naïveté que par ailleurs je

chériss. Il y a une phrase de Bernanos, que je crois avoir déjà citée une fois ici : « Je voudrais mourir avec la naïveté de mon enfance. » Je fais mienne cette citation, mais ce n'est pas de la même naïveté qu'il s'agit. Il y a naïveté et naïveté. Il faut distinguer.

Ma dernière phrase, ce sera pour dire que la construction lente, rationnelle mais en même temps engagée, de la Communauté européenne (je fais exprès de reprendre la vieille terminologie), c'est non seulement l'intérêt de nos peuples, pour qu'ils continuent de résoudre leurs conflits pacifiquement et de s'habituer à former une communauté mais sur le très, très long terme, la planète dans son ensemble - si on essaie d'imaginer les développements technologiques qui nous attendent dans les décennies qui viennent, ils sont presque impensables -, cela veut dire que cette interdépendance va devenir de plus en plus grande. La seule chance que l'humanité dans son ensemble puisse survivre à ses propres erreurs c'est qu'elle apprenne à s'organiser comme une Communauté européenne qui aurait réussi. Cela pourra prendre un, peut être deux siècles. Quant à l'Union européenne elle-même, son achèvement prendra encore au moins cinquante ans. Elle continuera de s'élargir, même à l'Ukraine. Ce n'est pas cela, le problème. L'absurde, c'est de vouloir faire tout, tout de suite, immédiatement et n'importe comment. Parce que la précipitation ne peut que conduire au résultat inverse.

Je ne sais pas si je vous ai convaincus de quoi que ce soit. Il est plus facile, d'ailleurs, de s'adresser en ces termes à une audience comme la nôtre, que de le faire devant un grand public. Si je m'exprime avec une certaine passion - mais le genre de passion qui n'est pas incompatible avec la raison - c'est parce que j'ai cette conviction en moi-même que, si nous ne les apprenons pas, ces leçons de l'Histoire, si nous ne tirons pas toutes les leçons de la Première et de la Seconde Guerre - la Seconde Guerre est d'ailleurs une réplique de la Première à de nombreux égards -, nous irons inévitablement vers une troisième.



Emil BURZO

Țara Lăpușului și Marea Unire



Abstract

Prezentul articol reprezintă un omagiu adus bisericii și satului românesc, doi dintre cei mai vechi stâlpi de susținere ai națiunii care se reunea la 1 Decembrie 1918 în granițele vechii Dacii, teritoriul de formare al poporului român. Totodată sunt menționate jertfele plătite cu sânge de locuitorii ținutului cunoscut sub numele Țara Lăpușului în preajma evenimentului Marii Uniri. Detalii cu privire la componența etnică a Transilvaniei și formatele instituționale (sate, școli, raporturi etnice procentuale) vin în sprijinul argumentului că asupra populației majoritare românești se abătuse, de secole, profunda injustiție a lipirii de drepturi, mai ales în sfera emancipării prin educație și cultură. Luând ca zonă de referință Târgul Lăpuș, autorul arată că rezultatele foarte bune, pe măsura eforturilor întrepinse, se datorează exclusiv bisericilor greco-catolică și ortodoxă, în ale căror strane credința în divinitate și sufletul pur rămăseseră mereu vii, dar și obștii satești, în a cărei conștiință colectivă destinul sădise năzuința de a ajunge, prin lumina învățăturii, un popor educat, cu o elită intelectuală, care să lupte pentru drepturile ei și pentru realizarea statului unitar. Aceste evenimente, coroborate de date istorico-literare, ca și de exemple culese din istoria secolului al XIX-lea transilvănean, au condus la consecința firească, dar nu lipsită de împrejurări tragice, a realizării marelui vis al românilor, Marea Unire.

Cuvinte-cheie: Istorie, Transilvania, Țara Lăpușului, bisercă, obște, jertfă, 1918 (Marea Unire)

This article is an homage given to the church and to the Romanian state, two of the oldest pylons of support of nation who throws together at 1 December 1918 at the boundary of the old Dacia, the development territory of construction of the Romanian people. At the same time, there are mentioned the tributes payed with blood by the inhabitants of the land known as The Country of Lapuș near the Great Unification. Details about Transylvanian ethnic structure and about the institutional organization (villages, schools, ethnic percentage rapports) highlights the idea that upon Romanian population abated, from centuries, injustice determined by the lack of rights especially in which concern the education and the culture. Taking like reference the area of The Fair Lapuș, the author shows that the great results are dedetermined by the efforts of Greek catholic and Orthodox church, where the attachment to Divinity and the pure soul were always alive and, also, the bucolic society, in whose colective consciousness the destiny sowed the hope of becoming, by learning, an educated nation, with an intellectual elite, who fights for his rights and for the construction of a united states. These events corroborated by historic-literary dates and, also, by examples together from history of XIX Transylvanian century managed to the natural issue, not bare of tragic circumstances, which concern in the accomplishment of Romanians dream, The Great Unification.

Keywords: History, Transylvania, The Lapuș Country, church, community, tributes, 1918 (The Great Unification)

Unirea Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918, reprezintă fără doar și poate evenimentul principal în istoria României și totodată realizarea unui deziderat al locuitorilor din granițele vechii Dacii. Măreția sa stă în faptul că desăvârșirea Marii Uniri nu este opera unui om politic, nici a unui guvern, ci este o faptă istorică a întregii națiuni române, realizată într-un elan râvnit cu putere, din străfundurile conștiinței unității neamului, un elan controlat de fruntașii politici, pentru a-i călăuzi cu o inteligență politică remarcabilă, spre țelul dorit.

În contextul aniversării a 100 ani de la Marea Unire, aș dori să aduc un omagiu bisericii și satului românesc, de fapt întregii populații care prin eforturi susținute, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a contribuit, în mod esențial, la procesul de culturalizare, la formarea unui popor educat și a unei elite intelectuale care și-a asumat destinul propriu în Transilvania, la înfăptuirea statului unitar român. Totodată, doresc să menționez unele dintre jertfele plătite cu sânge de înaintașii noștri, cu referire la Țara Lăpușului.

În anul 1841, în Transilvania erau 2.840 de sate, precum și 1.628 de școli elementare, din care 258 (18%) în limba română. Anterior anului 1848, românii din Transilvania aveau cel mai mic procent de școlarizare, frecvența de școlarizare, pe confesiuni, era de 14% la ortodocși și, respectiv, 8,5% la greco-catolici, în timp ce pentru alte confesiuni, era de peste 50% [1]. În epoca liberală (1848-1851), modul de organizare a școlilor în Imperiul Austriac, se regăsește în Legea privind *principiile pentru organizarea sistemului de învățământ din Transilvania*, conform căreia toate școlile elementare urmau să fie confesionale și în limba poporului. Funcționarea acestora urma să fie asigurată și finanțată de comunitățile locale, cu alte cuvinte, de satul românesc. În anul 1851, dată la care Imperiul Austriac intră în epoca neo-absolutismului, cu toată îmbunătățirea școlarizării populației românești, erau încă mari disparități față de alte națiuni și confesiuni. O școală capitală sau trivială revenea la 431 luterani, 525 reformați, 760 romano-

catolici, 1.738 ortodocși și 1.748 greco-catolici. Pe națiuni, o școală capitală sau trivială revenea la 428 sași, 571 maghiari și 1.744 români. La sfârșitul deceniului neo-absolutist, numărul școlilor românești a crescut cu 1.302, evidențiind astfel dezvoltarea învățământului confesional în limba română.

Rezultate relativ bune, pe linia școlarizării populației românești sunt datorate eforturilor comune ale bisericii și satului. Rolul bisericii a constat în abordarea problemelor de educație și disciplină, aspectele materiale privind organizarea și funcționarea școlilor confesionale revenind autorităților locale, cu alte cuvinte satului românesc. Atât Biserica Ortodoxă, precum și Biserica Greco-catolică s-au implicat profund în dezvoltarea învățământului în limba română, în particular a celui confesional [2]. Vorbind despre învățământul în limba română, cu prilejul primei adunări a asociației ASTRA, la 28 octombrie/14 noiembrie 1861, Mitropolitul Andrei Șaguna spunea: *puterea minții și a scrisului, științele și artele sunt cele care în zilele noastre dau popoarelor tărie și le asigură viitorul*, iar Timotei Cipariu îl completa, spunând despre limba română: *tezaur dulce ca sărutările măicuțelor noastre, când ne aplecăm la sânul lor, tezaur mai scump decât viața*.

În acest context, ne propunem să analizăm situația învățământului din Cercul Târgu Lăpuș în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și modul de manifestare a intelectualilor și populației satelor, care s-au format la aceste școli, în ridicarea poporului român, conducând, în final, la Marea Unire. Probleme deosebite în lumea satelor apar, mai ales, legat de finanțarea procesului de învățământ, și anume construcția de școli și, respectiv, plata învățătorilor.

În anul 1848 s-a luat inițiativa înființării unei școli greco-catolice la Târgu Lăpuș, la care să fie pregătiți elevi, indiferent de confesiune. Cursurile s-au desfășurat, pentru început, într-o casă închiriată, având 3 încăperi. În anul 1857 începe construirea școlii principale din Târgu Lăpuș, cu contribuția localnicilor și a satelor din jur, pe bază de donații, precum și cu munca personală [3].



Edificiul, finalizat în anul 1867, a costat 20.000 coroane. În vederea realizării acestei construcții, reprezentanții satelor din Cercul Lăpuș (Rohia, Libotin, Cupșeni, Ungureni, Poiana Botizei), hotărâsc, la data de 22 noiembrie 1865, să solicite restituirea obligațiunilor la împrumutul de stat din anul 1854. La data de 8 martie 1867 are loc o altă reuniune, pe aceeași temă (susținerea financiară a școlii), cu reprezentanți ai localităților Ungureni, Libotin, Dobric, Suciul de Sus, Cufoaia, Cupșeni, precum și ai celor două Lăpușuri (unguresc, românesc).

Pentru deschiderea și funcționarea școlii române gimnaziale din Târgu Lăpuș, un număr mare de sate (47) acceptă plata unor sume cuprinse între 10 și 300 florini, printre care: Lăpuș – 100 florini, Suciul de Sus – 65 florini, câte 40 florini – Boiereni, Băiuț, Larga etc. Sate mai sărace, precum Ungureni, Libotin, Coroieni, contribuie cu sume între 10 și 15 florini.

Comitetul de organizare și avere al școlii a fost condus de Gavril Man de Boereni, jude suprem al comitatului Dăbâca în funcție. Până la formarea statului austro-

ungar, acesta a donat pentru susținerea școlii 102 jughere și 500 florini [4]. Printre învățătorii și directorii acestei școli îl regăsim pe Vasiliu Rebreanu, tatăl lui Liviu Rebreanu (care, de altfel, urmează această școală). Pe parcursul a 57 de ani (1856-1903), la această școală au învățat 4.097 tineri (3.744 români, 240 maghiari, 51 germani și 62 evrei, 2.567 greco-catolici și 1.177 ortodocși).

Totodată, se repară școlile din comunele Cercului Lăpuș și se construiesc noi școli de către comunitățile locale, precum cele de la Cufoaia (17 dec. 1866) sau Rohia (11/14 septembrie 1911).

O altă problemă importantă în dezvoltarea învățământului confesional a constituit-o angajarea, precum și plata învățătorilor. Comunele mai bogate, dispunând de mijloace financiare mai bune, au angajat persoane calificate, absolvenți de preparandii. În comunele mai sărace, de multe ori posturile de învățători au fost ocupate de persoane având o slabă calificare, precum canton sau absolvenți de școli confesionale, în majoritatea cazurilor cu domiciliul în comună. Analizând contractele încheiate de comunitățile locale, în perioada 1850-1867, se remarcă diferențe mari de la comună la comună, între salariile învățătorilor și modul de plată al acestora. Contractul încheiat la data de 25 nov. 1865 cu învățătorul din Suciul de Sus prevedea asigurarea locuinței, 60 florini și 3 cupe de grăunțe (4.5 I) pentru fiecare fum (41 mierțe, 922 I). La Suciul de Jos învățătorul era plătit cu 5 florini pe lună, pe parcursul anului școlar (contract datat 10 oct. 1866). La data de 17.12.1866, contractele încheiate cu învățătorii prevedeau plata anuală a 80 florini (Lăpuș), 41 florini (Boiereni), 40 florini (Groși), 35 florini (Poiana Botizei) sau 30 florini (Cufoaia, Larga) [3]. Uneori, la sumele menționate mai sus se adaugă produse agricole. Menționăm că la acele date, un feldru de porumb (45 I) costa 0,8-1,0 florini, un font (cca 0,56 kg) de carne de vită costa 4-5 creițari, iar cel de carne de porc cca 10-12 creițari [5]. Ca atare, situația materială a învățătorilor nu era prea bună. Cu toate acestea, majoritatea

învățătorilor au dovedit multă abnegație în instruirea elevilor.

Eforturile făcute de biserică, de comunitățile locale, precum și donațiile s-au materializat în îmbunătățirea semnificativă a gradului de școlarizare. Procesul de culturalizare a populației satelor românești, chiar dacă a început mai târziu, a urmat un parcurs ascendent, în special până în anul 1870, reducând, astfel, mult decalajul comparativ cu alte națiuni din Transilvania.

Legile școlare adoptate după anul 1876, restrâng însă autonomia religioasă și jurisdicția bisericii asupra școlilor confesionale. Astfel, Legea XXVIII/1876 prevede introducerea limbii maghiare în procesul educațional, iar prin Legea XVIII/1879 se transformă studiul acesteia în obligativitate. În anul 1891, Parlamentul de la Budapesta votează o lege școlară prin care limba maghiară devine obligatorie în grădinițe și cămine de copii. Prin Legea Appony XXVII/1907 și XVI/1913, statul ungar, în paralel cu procesul de maghiarizare, impune învățământului standarde de calitate, precum și standarde financiare (plata învățătorilor, locuri școlare), greu de susținut de comunitățile locale. Controlul statului asupra școlilor a generat un conflict cu autoritățile bisericești. Unele școli se desființează din lipsa mijloacelor financiare. Semnificativ în acest sens este declarația istoricului maghiar Acsády Ignác, din anul 1892: *Nobilitatea din Transilvania nu încetează să tremure de frica ce-i inspiră șerbii sau valahii. Ea se teme că dacă românii se vor instrui și vor avea cultură... nu vor mai accepta să suporte sclavajul. De aceea nu a îngăduit școli pentru săraci... pentru a salva interesele celor câteva sute de familii de mari proprietari, a fost condamnat un popor întreg la o perpetuă ignoranță... la o cruntă mizerie materială și morală* [6].

Cu toate piedicile puse și în ciuda legislației acelor vremi, prin eforturile făcute de biserică și sat, s-a continuat procesul de școlarizare a populației românești, dezvoltând totodată conștiința națională. Astfel, în anul 1913/1914 în cele 12 localități ale Cercului Lăpuș, frecventau școlile de toate zilele un număr de 936 elevi, iar în cele de repetitive, 482 elevi. Spre exemplu, la Suciul de Sus

erau înscriși 200 elevi la școlile de toate zilele și 100 la cele de repetiție. Un număr mai mic de elevi care frecventează școlile este menționat în alte localități, ca spre exemplu Suci de Jos (36+20), Dobric (28+10), Ungureni (45+26) etc. [7].

Intellectualii formați la sfârșitul secolului al XIX-lea, în școlile românești, se implică profund în procesul de culturalizare. Spre exemplu, la data de 13/26 nov. 1908, Comitetul Cercual al Despărțământului Târgu Lăpuș, al ASTREI, desfășoară acțiuni de alfabetizare. Se acordă 2 premii de câte 50 coroane și 3 premii de câte 25 coroane celor care au participat la aceste acțiuni [7]. Departamentul ASTRA Târgu Lăpuș avea o agenție în comuna Suci de Sus; a organizat biblioteci în 7 comune. Se țin prelegeri de popularizare privind aspecte legate de combaterea alcoolismului sau pe probleme de agronomie. Se înființează mai multe coruri (Rohia, Copalnic-Mânăștur). Se dezvoltă activități culturale.

La acțiunile de maghiarizare forțată, de marginalizare a populației românești, intelectualitatea, populația în ansamblu se implică în viața politică. Cea mai reprezentativă formă de luptă pentru recunoașterea drepturilor politice ale românilor din Transilvania a fost "mișcarea memorandistă". Comitetul însărcinat cu redactarea Memorandumului a fost constituit din 25 membri, printre care Gavril Man de Boereni, singurul din actualul județ Maramureș care a participat la elaborarea Memorandumului. Pe baza propunerilor făcute de membrii Comitetului, forma finală a acestuia a fost redactată de Iuliu Coroianu și Andrei Mureșanu. În acest document se arată că în cei 25 ani de dualism, autoritățile maghiare au adus grave prejudicii atât românilor, precum și altor națiuni din imperiu. În finalul Memorandumului se solicită ca: *în formă egală legală și prin concursul factorilor competenți, sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră, astfel încât ca să asigure drepturile odată câștigate și să țină seama de interesele legitime ale tuturor popoarelor care compun statul maghiar*. Bolnav fiind, Gavril Man decedează în scurt timp, nu înainte de a-și exprima în scris acordul pentru forma finală a

Memorandumului. Acesta îi scrie, în ziua de Rusalii 1892 lui Andrei Mureșanu [5]: *M-am bucurat foarte mult că dumneavoastră încă a-ți așternut un Memoriu elaborat, care, cunoscându-vă capacitatea, principiile, ideile clare conducătoare l-aș fi acceptat și semnat cu ochii închiși*.

Conducătorii Partidului Național Român, însoțiți de 300 persoane (intelectuali, țărani, meseriași, negustori) sosesc în mai 1892 la Viena, cu Memorandumul. Împăratul Franz Josef refuză să primească delegația și, totodată, dispune trimiterea Memorandumului Guvernului ungar de la Budapesta. În anul 1893 statul maghiar deschide un proces contra memorandiștilor. Desfășurat la Cluj, începând cu 25 aprilie/7 mai 1894, acesta se încheie cu condamnarea a 14 memorandiști. Menționăm totodată că în acest an Gavril Man a decedat și, ca atare, nu apare printre cei condamnați.

Locuitorii din Cercul Lăpuș, în mai 1894, trimit o moțiune de protest împotriva deschiderii procesului. De asemenea, îi regăsim printre acea *mare* de oameni, peste 30.000, care au venit la Cluj în zilele procesului, pentru a-și manifesta simpatia față de acuzați și a protesta contra acuzatorilor. Acuzații refuză apărarea, motivarea acestei acțiuni fiind prezentată de Ion Rațiu. Printre altele, acesta spunea: *ceea ce se discută aici domnilor este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, se afirmă*. Închiși la Vaț, sub presiunea opiniei publice europene sunt grațiați la data de 15 sept. 1895.

În anul 1883 autoritățile politico-administrative au dispus ca toate actele oficiale ale persoanele de naționalitate română să fie înscrise cu numele maghiarizat [9]. Se semnalează mai multe proteste la această măsură. Cu prilejul jubileului de 1.000 ani de la stabilirea ungarilor în centrul Europei, se maghiarizează numele a 46 comune din Transilvania. În anul 1907, din cele 312 școli din Maramureș, numai 42 predau în limba română. Dintre cei 46.002 copii de vârstă școlară din Maramureș, în anul 1907, doar 20.443 (44%) au urmat școala. În 3 comune s-au închis școlile [7,10].

Acțiunile de protest față de tendințele de maghiarizare forțată se intensifică, la acestea participând în special intelectualitatea formată în anii 1860-1870, în particular după adoptarea în anul 1863, de către Dieta de la Sibiu, a *Legii egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei*. Această intelectualitate, împreună cu populația școlită a satelor vor juca un rol important în desăvârșirea Marii Uniri, mulți sacrificându-și viața, cum s-a întâmplat, de altfel, și la Târgu Lăpuș.

Clocotul evenimentelor din preajma Unirii s-a resimțit și în Cercul Lăpușului, unde s-au format consilii și gărzi locale. La sfârșitul lunii octombrie 1918 s-a lansat un apel intelectualității și populației lăpușene, în care se spune: *sfatul organizat al neamului românesc vă cheamă imperios la o consfătuire pe ziua de 3.10.1918 la care să se aleagă Consiliul Național Român, acum când zbuciumul vremurilor ne-au adus suflul cald al libertății întregului neam românesc*. La acest apel a răspuns toată intelectualitatea din *Cercurile Lăpuș, Copalnic-Mănăstur, precum o mare masă de țărani*. Cu prilejul acestei adunări s-a ales un Consiliu Național, cu rol important la realizarea dezideratului secular al poporului român, de pe aceste meleaguri: unirea cu România.

Consiliul Național ales era format din 6 intelectuali și 6 țărani, printre care Gabriel Buzura (avocat) președinte, Ioan Olteanu (profesor), George Petovan, Clement Petrovan (funcționari), dr. Ioan P. Olteanu și dr. Iuliu G. Meca. Garda Națională, formată cu acest prilej avea drept comandant pe locotenentul Vasile Latiș (învățător) și plutonierul Filip Vasile (Libotin). Garda Națională din Suci de Sus era comandată de Bud Mihai (fost jandarm); în paralel se organizează și garda maghiară, formată din tineri maghiari din zonă și foști combatanți sau jandarmi, având drept comandant pe Moldovan Ioska, fost căpitan în armata austro-ungară.

Consiliul Național Român și Garda Națională Lăpușană au convocat pe data de 28 nov. 1918 o consfătuire la Târgu Lăpuș, având drept scop alegerea deputaților care să reprezinte locuitorii acestui colț de țară

la actul unirii de la Alba-Iulia. Printre cei 30 de reprezentanți aleși, menționăm pe avocatul Ioan Olteanu, fiul preotului din Suci de Sus, Pop Gavrilă (student la teologie, Sibiu), Bizo Petre (student la istorie), Gheorghe Miholcea (țăran din Groși), Alexandru Sas, Victor Hărăgâș, țărani din Târgu Lăpuș, Bude Gavril (învățător). Președinte al delegației a fost protopopul Andrei Ludu. Totodată s-a hotărât ca, la data de 5 decembrie 1918, delegații aleși să prezinte hotărârile luate la Alba Iulia în cadrul unei mari adunări populare, ce se va organiza la Târgu Lăpuș [11].

Atât partea română, cât și cea maghiară au făcut pregătiri în vederea desfășurării Adunării Populare din 5.12.1918. Garda Națională Română, prost înarmată, urma să apere adunarea. Garda maghiară, prin Moldovan Ioska și Papp Layos, preot reformat din localitate, au cerut intervenția regimentului 39 Debrețin, aflat în garnizoană la Băiuț, pentru reprimarea adunării.

Adunarea populară s-a desfășurat la data de 5 decembrie, în curtea școlii din Târgu Lăpuș, la aceasta participând peste 1.000 de oameni, după unele surse, 1.500. Entuziasmul care a cuprins adunarea a fost însă urmat de evenimente tragice. În momentul când Ioan Olteanu se pregătea să închidă lucrările adunării, un detașament de 60 soldați din regimentul 39 Debrețin, comandat de locotenentul Szocz Bela (originar din Groși), la care s-au adăugat persoane din Băiuț și Târgu Lăpuș, înarmați cu puști și mitraliere, au deschis foc asupra mulțimii, comandantul Gărzii Naționale Române fiind ucis printre primii. Preotul din Larga este rănit de un localnic, Bartha Gyurka. Mulțimea s-a împrăștiat, lăsând în urmă un mare număr de morți, în jur de 140 persoane fiind rănite. Numărul de morți este estimat a fi între 30 și 60, în cursul nopții unele cadavre fiind ridicate. Ca atare, cifra oficială este de 30 de morți. Detașamentul maghiar a răscolit casele, omorând participanți la adunare, printre care pe plutonierul Filip Vasile.

Printre persoanele ucise, cel mai mare număr provine din Suci de Sus (Petr Pop, Maria Polian, Ioan Chindriș, Pavel Ca-

sian Bude, Simion Filip), Rogoz (3), Groși, Libotin, Costeni, Lăpuș (2) și câte o persoană din Rohia, Ungureni, Dămăcușeni, Răzoare, Băiuț, Dobric (învățătorul Vasile Suci).

La aflarea veștii despre masacrul, Garda Națională din cele două Suciuri s-a deplasat la Lăpuș, surprinzând nepregătit detașamentul maghiar, care la început se retrage. În timpul scurs pentru neutralizarea mitralierei din turnul bisericii reformate, trupele maghiare se reorganizează și, ajutate de unii localnici, forțează detașamentul din Garda Națională Română să se retragă.

La aflarea masacrului, populația satelor din Țara Lăpușului se răscoală și alungă organele administrației maghiare din aceste localități. Un detașament de 80-100 de români din Garda Națională din Dej, comandat de locotenentul Romulus Micșa se îndreaptă spre Lăpuș, în sprijinul localnicilor, fapt ce determină soldații maghiari să se retragă la Băiuț. Deși inițial s-a hotărât pedepsirea cu moartea a tuturor celor care au participat la masacrul, aceștia au fost trimiși la Dej pentru judecată, pentru că, în final, să fie însăși eliberați.

A fost doar unul dintre exemplele de tribut plătit cu sânge în contextul reîntregirii națiunii române. Alături de mulți alții, și rude ale familiei noastre au fost uciși sau răniți. Armata română a ajuns la Târgu Lă-

puș la sfârșitul lunii decembrie 1918, când administrația majorității localităților era deja românească.

În cinstea celor care și-au sacrificat viața pentru reîntregirea neamului, la data de 21 mai 1936 a fost dezvelit un monument la Târgu Lăpuș. Pe acest monument stătea scris: *Ne-am jertfit viața cu drag celui mai scump ideal – Unirea tuturor românilor și aceasta să vă servească drept pildă pentru a păstra pământul sfânt al țării stropit cu sângele nostru.* Cu acest prilej, au luat cuvântul, printre alții: Constantin Brătianu, ministrul Valeriu Roman, din partea guvernului, dr. Ioan Olteanu, prefectul județului Someș și participant la evenimentul din 5 decembrie 1918, precum și ing. Teodor Burzo, fost comandant adjunct al Comisiei de Transporturi în cadrul Consiliului Dirigent. În alocuțiunea de inaugurare, Constantin Brătianu spunea: *Piatra ce dezvelim astăzi este pentru toți românii Piatra ce vorbește! Piatra ce va vorbi inimilor noastre! Piatra care va vorbi mâine sufletelor frumoase ale feciorilor noștri. Să grijim de ea.*

Monumentul dedicat martirilor români este demolat în 1940, reclădit în anul 1946, demolat a doua oară în anul 1949 și refăcut în 1968. Distrugerile provocate acestui monument s-au împletit strâns cu suferințele românilor din acest colț de țară. Această istorie nu dorim să se mai repete.

REFERINȚE

1. Paul Brusanovski, *Învățămintul confesional ortodox din Transilvania între anii 1948-1918*, Presa Univesitară Clujană, 2010
2. D. Suci, *Acta Musei Napocensis*, Historia, 45-46, 101 (2009)
3. S. Retegan, *Satul Românesc din Transilvania, Ctitor de școală*, Editura Echinox, Cluj, 1994
4. Episcopia Gherla, *Arhive*, Document 1422/1872
5. Constantin Albinetz, Cristina Albinetz Dej, *Istorie și Legendă*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2014
6. Silviu Dragomir, în *Transylvanie Roumaine et ses Minorités Ethniques*, București, 1934
7. Laura Temian și alții etc., *File de Cronică*, Biblioteca Petre Dulfu, Baia Mare, 2016
8. Muzeul Mureșenilor, *Arhive*, Document 1422/1893
9. Iosif Badiu, *Someș IV*, p. 13-21, 1999
10. Ion Fresai, Iuliu Enacu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramurașul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, București, 1915
11. Nelu Pop, *Suci de Sus*, Editura Proema, Baia Mare, 1997

Nicolae CORBEANU

„DIALOG”, un cerc cultural romano-german din Köln



Abstract

Românii din Germania au numeroase asociații menite să păstreze legăturile lor spirituale cu patria de origine. O astfel de asociație este, în Köln, Cercul Dialog, existent de două decenii, care, prin diferite manifestări culturale, urmărește atât informarea participanților, germani și români, cât și strângerea legăturilor dintre ei, precum și o mai bună integrare a celor din urmă.

Cuvinte-cheie: asociații românești din Germania, Cercul Dialog din Köln, manifestări culturale

Romanians in Germany have numerous associations meant to preserve their spiritual ties with their land of origin. In Cologne, such an association is the two-decades-old Circle of Dialogues which, through various cultural events, seeks both to inform the German and Romanian participants and to build up links between them, as well as to better integrate the latter.

Key words: Romanian associations in Germany, Cologne Dialogue, cultural events

În Germania trăiesc aproape un milion de vorbitori de limba română. Dintre aceștia, 560 de mii o vorbesc ca limbă maternă, fiind veniți în Germania pe vremea comuniștilor ca refugiați politici sau ca „repatriați” (adică români neaoși probând cu acte false că, de fapt, sunt de origine germană), după prăbușirea comunismului ca migranți, emigranți, imigranți, ziceți-le cum vreți că tot aia e, iar după aderarea României la UE pur și simplu ca cetățeni europeni. Restul de 400 de mii sunt etnici germani din România care au venit ca repatriați. În realitate, numărul real al vorbitorilor de limbă română din Germania e considerabil mai mare, dar necunoscut, deoarece mulți cetățeni români nu au fost luați în evidențele oficiale.

Că vrea sau nu vrea să recunoască, un imigrant care și-a tăiat rădăcinile, chiar da-

că vrea să fie mai german decât germanii, nu va putea uita niciodată locurile natale și nici limba maternă, trăind virtual în două spații diferite. Nu e de mirare că mulți dintre ei vor să se întâlnească, să mai audă românește și chiar să organizeze manifestări culturale: conferințe, discuții, spectacole, concerte etc. În cam toate orașele germane mai mari există organizații românești. Numai în orașul meu de adopție, Köln, există după știința mea, vreo patru.

Una dintre ele este Cercul cultural romano-german „Dialog”, care împlinește în 2018 frumoasa vârstă de 20 de ani. În prezent condus de inginerul Alexandru Timoschenko, secondat de Renate Göckler-Timoschenko, cercul a organizat de-a lungul anilor, alternativ în limbile română și germană, nenumărate manifestări, propunându-și nu numai informarea par-



ticipanților, ci și strângerea legăturilor dintre germani și români, mai buna cunoaștere reciprocă și mai buna integrare a celor din urmă. La aceste manifestări și-au adus contribuția nu numai membrii cercului, în majoritate zdrobitoare oameni cu studii superioare, ci și numeroase personalități din Germania și din România.

Prezentările având drept temă literatura română au fost făcute preponderent în limba germană, pornindu-se de la premisa că românii cu studiile făcute în România au învățat-o la școală. Între ele „Literatura de limbă germană scrisă de tineri autori români, fenomen unic în literatura contemporană pe plan mondial” (Ingmar Brantsch), „Sara pe deal – o incursiune lirico-muzicală în poezia românească” (Birgit Welther), în ambele limbi a fost prezentat de Anni-Lorei Mainka și Andrei Băleanu poetul Paul Celan, iar Catrinel Gelles și Anni-Lorei Mainka au făcut în limba română o incursiune „În Bucureștiul de altădată”. Iar Renate Göckler-Timoschenko a vorbit despre „Transilvania – peisaj cultural european”. Rămânând în domeniul literaturii, menționez că au fost organizate seri de prezentare a unor lucrări în lectura autorilor. Între altele, poezii de Anni-Lorei Mainka (o tânără autoare de talent dispărută mult prea devreme) și de Alexandru Drăghici. Elisabeth Axmann-Mocanu a prezentat în limba germană „Drumuri și orașe” („Wege, Städte”) din România. Comemorând 70 de ani de la dureroasele evenimente, Renate Göckler-Timoschenko a citit în limba germană fragmente din lucrarea sa, „Russland-

Deportierte erinnern sich” (Deportații din Rusia își amintesc), prima carte apărută după 1989 în România despre deportarea etnicilor germani din România în URSS. Iar subsemnatul a avut prilejul să abuzeze de atenția publicului cu fragmente din cărțile „Leptopiseșul unui european moderat” și „Exerciții de globalizare”.

Dar nu numai membrii cercului au avut prilejul să-și prezinte propriile producții, ci și invitați din alte părți ale Germaniei și din România. Menționez dintre ei pe profesorul universitar Lucian Boia din București („Istorie și mit în conștiința românilor”), pe profesorul universitar Liviu Antonesei de la Iași care a prezentat, în colaborare cu dr. Dan Goglează „Societatea civilă și prelucrarea critică a trecutului comunist din România”, pe profesorul Viorel Roman de la Bremen („Germanii și românii, urmași ai Romei”) și pe activistul ecologist Alexandru Popescu din Ploiești care a vorbit despre „Dosarul Roșia Montană”. Iar în limba germană aș cita pe dr. Silvia-Irina Zimmermann din Mannheim, care, cu tema „Regele Carol I în opera Reginei Elisabeta” a evocat monarhia română, pe Karin Böllman din Leipzig care a vorbit despre „Bisericile fortificate din Ardeal și identitatea sașilor ardeleni”, și pe Gabriel Pall din Worms cu „Cetățile dacice din Carpați”.

Trista istorie a agresiunilor sovietice și istoria țărilor în care tancurile sovietice au impus comunismul a fost o preocupare permanentă în activitatea cercului. Citez: „România și Germania în pragul primului război mondial” (Michael Wittmann și Al.



Timoschenko – lb. germană) “România în planurile agresive ale lui Stalin în declanșarea celui de al II-lea război mondial” (Alex. Timoschenko – lb. română). Iar urmele adânci ale perioadei comuniste rămân vizibile și în notele de călătorie din foste țări comuniste. Tot Alexandru Timoschenko și Renate Timoschenko și-au prezentat impresiile de călătorie în „Călătorie sentimentală printr-un ținut unde istoria s-a oprit în loc” (sudul Basarabiei, azi regiunea Odesa, din Ucraina) și „Periplu baltic - Impresii de călătorie din „ținuturile de chihlimbar”: Estonia, Letonia, Lituania. Iar Alexandru Timoschenko și subsemnatul au prezentat împreună un ținut care a fost și rămâne, orice s-ar zice, românesc: Basarabia.) Ce au însemnat posturile de radio din Occident pentru ascultătorii din România în perioada comunistă a fost tema unei discuții intitulate „Vocile libertății”, cu participarea unor foști jurnaliști ai posturilor Europa Liberă și Deutsche Welle: Andrei Băleanu, Zănel Fruchtmann, Catrinel Gelles și subsemnatul.

Muzica românească contemporană a fost și ea tema unor reuniuni ale cercului „Dialog”. „Joseph Schmidt – un Caruso german, originar din Cernăuți” s-a intitulat o cronică de Andrei Băleanu, apărută și în ziarul „Kölnische Rundschau”. Au avut loc întâlniri cu compozitorul Aurel Stroe din Mannheim, compozitoarea Violeta Dinescu, profesoară la Universitatea Oldenburg, cu muzicologii Marilena Călărășu, Eugen Wendel și Mădălina Wendel din Köln.

Despre spiritualitatea ortodoxă a ținut

conferințe preotul ortodox Radu Constantin Miron, vorbind în limba germană (manifestările adresându-se în primul rând publicului german) despre „Ortodoxie și ecumenism în Germania” și despre „Sinodul Panortodox din Creta”. Merită să fie menționată și o întâlnire cu centenarul general de aviație în rezervă al armatei române Mihail Pavlovski, care și-a prezentat cartea autobiografică „O pasiune de o viață”.

În încheiere trebuie să spun că Cercul „Dialog” trăiește și se menține în viață pe propriile picioare prin forțe proprii. Nici Ambasada română din Germania, nici organisme oficiale din România sau din Germania nu au ajutat-o vreodată material. Manifestările Cercului se desfășoară în principal în spațiile oferite cu generozitate de „Academia Melanchton”, o instituție de învățământ pentru adulți din Köln. În cadrul colaborării cu această academie, Alexandru Timoschenko și Renate Göckler-Timoschenko au prezentat, pentru public preponderent german, teme legate de istoria României.

Mai trist este faptul că majoritatea participanților sunt oameni în vârstă, care și-au trăit prima parte a vieții în România și al căror număr este, din motive biologice, în continuă scădere. Iar urmașii lor, formați în Germania și perfect integrați în societatea germană, se interesează puțin sau deloc de temele românești. Dar, vorba neamțului: *die Hoffnung stirbt zuletzt*, speranța moare ultima. Așadar să nu ne pierdem nici speranța în viitorul cercului „Dialog”.



Bianca
BURȚA-CERNAT

Tribulațiile tânărului Zografu: un „socialist” antimodern. Casa Thüringer și Biroul de plasare



Résumé

Pornind de la două romane din ciclul Vieții lui Adrian Zografu, analizate în contextul mai larg al operei autorului, articolul de față pune în discuție felul în care distanțarea lui Istrati de mediile și de idealurile socialiste – după întoarcerea din URSS și publicarea Spovedaniei pentru învinși – se reflectă în cărțile sale de ficțiune. Totodată, articolul sugerează că inaderența lui Istrati la dogme și ideologii, precum și reticența sa față de discursurile ce fetișizează progresul (pe cel tehnologic, ca și pe acela care ține de organizarea socială) pot fi privite ca simptome ale unei atitudini antimoderne.

Cuvinte-cheie: Bildungsroman, utopie, marxism, „reacționarism”

On se propose d'explorer dans cet article la matière de deux romans de Panaït Istrati appartenant au grand cycle intitulé La Vie d'Adrien Zografu. Il s'agit de La Maison Thüringer et du Bureau de placement (tous les deux parus en 1933), analysés dans le contexte général de l'œuvre istratienne. En même temps, l'article met en question l'écart d'Istrati par rapport aux milieux et aux idéaux socialistes après le retour d'URSS et après la parution de la Confession pour vaincus, en montrant que cet écart se reflète même dans les livres fictionnels de l'auteur. On veut montrer aussi que le refus d'Istrati d'adhérer aux dogmes, aux idéologies ou bien aux discours qui font du progrès un véritable fétiche (qu'il s'agisse de la technologie ou de l'organisation sociale) pourrait être considéré comme le symptôme d'une attitude antimoderne.

Mots-clés: Bildungroman, utopie, marxisme, „réactionnarisme”

Adrian se convinse că locul lui, un loc întreg așa cum îl înțelegea el, nu era printre acești «frați de clasă».

Locul lui era cu atât mai puțin acolo, cu cât experiența, dureros umană, pe care o trăise în Casa Thüringer, îl fortificase în vechea lui credință că viața era prea complexă ca să poată fi închisă în compartimente dogmatice, așa cum i-o cereau pontifii socialiști

de la București. Mihail avea dreptate: «Trebuie să fii mărginit ca să poți activa cu frenezie sub drapelul acela, ca de altfel sub orice drapel».

(Panaït Istrati, Casa Thüringer)

Ce-mi caută mie aici concepția materialistă a istoriei? Sunt un om revoltat nu pentru că sunt sărac, ci pentru că sunt generos.

Bianca BURȚA-CERNAT – Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, e-mail: bianca.cernat2015@gmail.com.

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

Îmi bat joc de toate favorurile cu care m-ar
copleși viața, din moment ce trebuie să
trăiesc în mijlocul unei suferințe
universale!

(Panait Istrati, *Biroul de plasare*)

Mihail se încheia cu fuga celor doi prieteni, Zografi și Kazanski, în „lumea largă” – evadare dintr-o Brăilă pitorească, dar patriarhală și, de aceea, constrângătoare. Șirul cronologic al aventurilor lui Adrian (alter ego istratian) e întrerupt însă în *Mes départs/ Plecărilor mele* (1928) și *Le Pêcheur d'éponges/ Pescuitorul de bureți* (1930) – volume ce reunesc narațiuni (cvasi)autobiografice în care sunt istorisite fie întâmplări anterioare apariției rusului Mihail, fie fapte ulterioare episodului din *Biroul de plasare* (1933) –, pentru a fi reluat, după o paranteză de cinci ani, odată cu primele două romane din ciclul pe care autorul l-a intitulat *Vie d'Adrien Zografii*. În „paranteza” aceasta încap, de asemenea, cele patru romane simili-„obiective” unde Zografi nu mai apare deloc, nici măcar ca personaj de plan secund: *Nerrantsoula* (1927), *Les Chardons du Baragan/ Ciulinii Bărăganului* (1928), *Tsatsa Minnka* (1931) și *La Famille Perlmutter* (ultimul, apărut în 1927, scris în colaborare cu Josué Jéhouda). S-ar zice că Istrati însuși evadează, în felul acesta, din miezul unei narațiuni autobiografice devenite, poate, obsedante, coercitive. Teama instalării comode, „burgheze”, într-o formulă deja constituită și (re)cunoscută acționează asupra autorului, la fel ca teama fixării efective într-un loc, determinându-l să „fugă”, să-și schimbe traseul, să experimenteze altceva. Istrati se întoarce la istoria nestatornicului Zografi în ultimii ani ai vieții, atunci când, privit cu reticență în Franța, aproape renegat de foștii tovarăși de stânga, după ce pusese sub lupă mistificările visului sovietic, se stabilește în țară, la capătul multor ani de peregrinări. Istorisirea tribulațiilor alter ego-ului său pare a funcționa, în această etapă, ca un mecanism compensatoriu. Obosit, bolnav, „învinș”, scriitorul se vede obligat să renunțe la viața aventuroasă a migrantului – mod de existență a cărui fascinație o



(re)trăiește acum doar în amintire. Călătorește rar (în parte condiționat de rezolvarea unor probleme intervenite în relația sa cu editorul francez), petrecând mult timp prin sanatorii sau la Mănăstirea Neamț, pentru a-și proteja sănătatea fragilă. Singura cale de a mai colinda prin lumea largă este aceea a ficțiunii. Iar povestea lui Adrian Zografi îi servește ca vehicul.

Istrati reînnoadă, deci, firul abandonat odată cu romanul *Mihail* (1927) și, între pereții unei chilii închiriate la Mănăstirea Neamț, scrie, în 1932, *La Maison Thüringer/ Casa Thüringer* și *Le Bureau de placement/ Biroul de plasare* (ambele apărute în anul imediat următor în limba franceză, la Editura Rieder¹, și aproape imediat – în 1933 și 1934 – și în versiune românească, în traducerea autorului) – romane ce decupează din biografia lui Zografi (și, indirect, a lui Istrati însuși) experiențe ale primilor

¹ Înainte de apariția în volum, romanul *La Maison Thüringer* este publicat în patru numere consecutive din *Revue de Paris*, între 15 octombrie și 1 decembrie 1932. De asemenea, *Le Bureau de placement* apare inițial în revista *Europe*, între 15 ianuarie și 15 martie 1933.

săi ani de tinerețe, din perioada de ucenicie într-ale militantismului socialist și sindicalist. În prefața ce însoțește ediția franceză a romanului *Casa Thüringer*, Istrati încearcă – printre alte lamentații (îndreptățite într-o anumită măsură) – să explice impasul în care s-a aflat după apariția lui *Mihail*: după această carte, care și-ar fi „pledat rău marea sa cauză: prietenia”, s-a întrebat dacă nu cumva îi lipsește suflul epic și, pentru a se convinge, a scris *Neranțula*, *Ciulinii Bărganului*, *Pescuitorul de bureți* și *Țața Minca*. Probă de foc, transcrierea vieții lui Adrian Zografi ar fi trebuit să fie – mărturisește autorul – „uimitoare”, dacă momentul ei n-ar fi venit, poate, prea târziu, într-un interval de secătuire a energiilor (deși, adaugă Istrati orgolios, „când pomenesc de «scăderile» mele, trebuie să se înțeleagă prin ele eroismele mele”): „Pentru el [pentru Adrian Zografi] nu mai am un *flaut*, ci un *condei*, ca toți scriitorii din vremea mea, care nu scriu din pasiune, ci pentru a-și câștiga existența”². Valoarea romanului ar fi dată, însă, de relevanța existențială a experienței lui Zografi, nu atât de reușita estetică, Istrati invitându-și cititorul să nu piardă din vedere faptul că „Adrian Zografi a fost mai mult un revoltat decât un povestitor” și că revolta lui nu poate fi una „cu zgardă”³. *Casa Thüringer* e o pledoarie pentru omenească și un manifest împotriva „defectului” ce constituie principala „nenorocire a omeneirii”: „egoismul, cumplitul egoism care-l face pe om nesimțitor la nenorocirea aproa-

pelui”. Constatând că arta pentru artă – ca și științele, ca și „bălegarul filosofiilor (...) milenare” – nu ușurează cu nimic suferința omenească, Istrati se lansează într-o diatribă la adresa „șarlataniei” artiștilor și moralistilor veacului, falși iconoclaști care se hrănesc din „sângele sfintei revolte a învinșilor” și avertizează:

„Voi scrie deci un *Adrian Zografi* cinstit, unde va fi și mai puțină artă decât în *Jean-Cristophe*, și nici o documentare. Nici o asemănare, afară de cea sufletească. Arta lui Adrian al meu va fi adevărul meu, dorința mea de dreptate. Documentul – eu, cuvântul meu”⁴ (s.a.).

Casa Thüringer trebuia să fie, în viziunea autorului, doar prima carte dintr-un ciclu (cvasi-autobiografic) ce ar fi urmat să cuprindă – cum precizează Istrati într-un interviu acordat în 1933 lui G.M. Zamfirescu – „vreo șapte-opt volume” („muncă de vreo cinci ani”)⁵, urmărind tribulațiile lui Zografi din primii ani ai tinereții și până în anii maturității târzii; în *Prefața* din care tocmai am citat, autorul face chiar aluzie la un posibil sfârșit al protagonistului, „pe un pat de scânduri”... Din acest amplu ciclu denumit *Viața lui Adrian Zografi* Istrati nu va reuși să scrie decât patru volume – *Casa Thüringer*, *Biroul de plasare* și cele două cărți intitulate *Mediterranean* –, aventurile personajului-alter-ego oprindu-se în momentul de cotitură al pregătirii pentru prima plecare în Occident, înainte, deci, ca acesta să devină, pe urmele lui Istrati însuși, scriitor... Moartea a cenzurat acest proiect; imaginația lui Istrati țintea însă departe – dacă luăm în serios mărturisirile făcute lui G.M. Zamfirescu:

„Al patrulea volum din ciclu va fi *Ștefan*, în care voi evoca figura mult iubitului și popularului propagandist revoluționar român Ștefan Gheorghiu, mort în

² Citat din prefața la ediția franceză a romanului *La Maison Thüringer* (Préface à «Adrien Zografii» ou les aveux d'un écrivain de notre temps/ Prefață la Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră), text neinclus în versiunea românească din 1933, dar publicat postum, în traducerea lui Alexandru Talex, în *Cruciada Româanismului* (nr. 27, din 13 iunie 1935) și reprodus – într-o *Addenda* – în ediția din 1983, de la Editura Minerva, a volumului *Viața lui Adrian Zografi*, de unde a fost preluat și de Teodor Vârgolici, la secțiunea „Note și comentarii”, în primul volum de *Opere* Panait Istrati, ed. cit., pp. 1158-1167. În textul meu, citez din ediția lui Teodor Vârgolici.

³ *Ibidem*, p. 1161.

⁴ *Ibidem*, p. 1166.

⁵ G.M. Zamfirescu, „Cu Panait Istrati despre...”, în *România literară*, an. II, nr. 65, 6 mai 1933. Interviul este reluat și în volumul *Trei decenii de publicistică. Scrisoare deschisă oricui. 1930-1935*, ed. cit., pp. 174-193, din care citez aici.

sanatoriul de la Filaret acum 19 ani. În sanatoriul în care «locuiesc» eu azi. (...) Celorlalte volume nu le-am fixat încă titlurile... (...)

Și-i va urma, acestei *Vieți a lui Adrian Zografi*, ceva... ceva de un gen încă necunoscut, neuzitat până azi în literatură: *Cèvres posthumes d'Adrien Zografi*...

Adrian Zografi e un scriitor, dacă vrem, curios: el umblă, vede, simte, luptă, dar nu încetează, totuși, să scrie. Se știe: e un scriitor care nu publică încă de-ajuns. La moartea lui vine un prieten și găsește mai multe manuscrise. De-abia în aceste manuscrise Adrian Zografi își va destăinui întreaga gândire – sau, mai bine zis, simțire – față de marea problemă pe care i-au pus-o sub ochi cele 16 luni de trai în Rusia Sovietică”⁶.

Experiența călătoriei în URSS, cu deziluziile ei, și reacțiile furibunde pe care le-a provocat, în rândurile foștilor tovarăși de idei din Franța, publicarea *Spovedaniei pentru învinși* se repercutează, fără îndoială, asupra modului în care Istrati concepe primele două romane din seria *Vieții lui Adrian Zografi* – cu ironii și insinuări amare privitoare la cercurile socialiste frecventate de protagonist și la vacuitatea oricărui dogmatism politic. Fapt în virtutea căruia autorul este amendat, în presa franceză, ca reacționar și ostil cauzei socialiste⁷, imediat după apariția în foileton a *Căsei Thüringer* (în *Revue de Paris*). Aspectul de roman cu teză este destul de pregnant, dar, cum am văzut, Istrati își asumă această opțiune.

Casa Thüringer și *Biroul de plasare* sunt romane de formare, împletind firul unei narațiuni a „educației sentimentale” și firul

unei proze cu subiect politic. Sunt, în același timp, romane de medii și de moravuri. Primul urmărește inițierea erotică și politică a lui Adrian, „un flăcău de 19 ani, încă neștiutor în cele lumești”, „băiat de alergătură” în Casa Thüringer, într-o Brăilă de la începutul anilor 1900. „Inițiere” desăvârșită în romanul următor, a cărui acțiune se desfășoară în decor bucureștean, în medii pitorești de marginali („hamali și salahori amestecați cu vagabonzi trăind din furtișaguri”, mărunți funcționari, șomeri, săraci de tot felul etc.) sau de socialiști – onești ori demagogi. Vechiul prieten Mihail Kazansky, mereu invocat în *Casa Thüringer*, unde e marele absent, reapare abia în *Biroul de plasare*, împreună cu întreg misterul țesut de imaginația avântată a lui Adrian Zografi în jurul originii și al biografiei sale de nobil vagabond rus.

Pe fundalul primului dintre aceste romane se desenează o Brăilă aproape mitizată, cu Bulevardul Carol, „poate unic în lume, prin masa de aer, de cer și de spațiu pe care o cuprinde”, „larg cât Câmpiile Elysee din Paris” (comparație în parte ironică, pentru că, adaugă naratorul, bulevardul e străjuit de „două nesfârșite șiraguri de căsuțe, aproape nici una cu etaj pe atunci, dar având fiecare fizionomia ei proprie, gâteala ei, zorzoanele ei”) și cu pitorescul Pieței Mari, care, la 1900, „oferea un spectacol demn de penelul unui pictor și de avântul liric al unui poet”. Oraș cosmopolit, Brăila adăpostește „toată crema aventurierilor levantini, lacomă de îmbogățire: greci, armeni, macedoneni, bulgari” și e adesea teatrul unor drame precum acelea din *Codin* – proză la care naratorul face referire în mod explicit. Forfota umană a portului brăilean și tihna burgheză a centrului sunt în egală măsură pitorești, evocate la întretăierea mai multor mici narațiuni (despre personaje precum „barba Stamate”, lustragiul Hasan, moș Ștefan-vânzătorul de limonadă – care îi convinge pe hamalii din port să renunțe la pumnalele lor ucigăse –, cizmarul Avramache sau Lina „Bucureșteanca” și o serie de femei anonime, „epave ale vieții”...) ce completează

⁶ *Ibidem*, p. 178 și urm.

⁷ Una dintre cele mai virulente reacții vine din partea jurnalistei și scriitoarei Madeleine Paz, care acuză *Casa Thüringer* de reacționarism burghez și îl apostrofează pe autor: „Cordonnier, tiens-toi à tes chaussures!” („Cizmarule, rămâi la ciubotele tale!”) – a se vedea *Monde* (hebdomadar fondat și condus de Henri Barbusse), 11 martie 1933. În replică, Istrati va publica în *Les Nouvelles Littéraires* (din 8 aprilie 1933) articolul său cvasi-programatic intitulat *Omul care nu aderă la nimic*.

narațiunea mare a prăbușirii casei Thüringer și, în paralel, a maturizării lui Adrian. Un roman al vieții burgheze interferează cu un roman al moravurilor mahalalei provinciale, precum și cu unul despre greve muncitorești și timide agregări sindicale de la începutul secolului al XX-lea.

Detaliile referitoare la educația sentimentală a eroului rețin atenția într-o mai mică măsură, topindu-se într-o poveste prin nimic excepțională, în care ironia reușește, totuși, să contrabalanseze întrucâtva efectul clișeeilor romantice. Sensibilitatea inflamată a lui Zografi e un teren de luptă în care predispoziția spre idealism și visare înfruntă pulsunile trupului tânăr. Cu „obiceiul lui de a împinge toate lucrurile la extrem”, personajul exagerează ambele tendințe, atras și deopotrivă dezgustat de „acea experiență vulgară cu care putea să se laude orice pușlama și pe care el o judeca prea banală, prea mărginită, prea lipsită de exaltare”. Două figuri feminine, Ana și Iulia, ajung să personifice, în această criză de adolescență, cele două tendințe contrare. De o parte, Ana, veche prietenă din copilărie, iar acum soție a lui Max Thüringer, întruchipează „grația pe care n-o atingi decât cu vârful degetelor”, în vreme ce unguroaica Iulia, servitoare în familia Thüringer, oferă „o violentă plăcere care te face mai lucid”. Or, se întreabă retoric junele Adrian (pentru care Ana „era și trebuia să rămână bucuria continuă, intensă și infinit de diversă”): „Se poate oare compara un mare ospăț cu un înalt cult?”. În viața sentimentală, ca și în literatură sau în politică, Zografi vrea să găsească „absolutul”, de unde o întreagă serie de experiențe contrariante și de dezamăgiri. În fond, obiectul acestui „cult” e doar o fată cumsecade, dintr-o familie modestă de nemți stabiliți la Brăila, fiica unui mecanic de locomotive, Müller, și a locvacei „madame” Carolina (greoaie, reumatică, iubitoare de „schnaps”). Ea însăși fosta servitoare în casa Thüringer, Ana se căsătorește cu unul dintre stăpânii casei, ajungând astfel – împreună cu întreaga-i familie nefericită – din Piața Săracă în centrul

orașului. (Ascensiune provizorie, de altfel, curmată brusc de falimentul Thüringerilor.) Ana cea idealizată citește romane în fascicule ca *Majestatea Sa Banul și Alteța Sa Amorul* și flirtează (fără consecințe...) cu un profesor de sport ce afișează atitudini de dandy – ceea ce îl face pe Zografi să se întrebe malițios dacă, în aceste condiții, prezența unei femei valorează cât o pagină din Balzac sau cât „o zi de libertate totală pe malul Dunării lui dragi”, în tovărășia lui Mihail și, mai departe, dacă poate exista un „Mihail-femeie”. Ana reprezintă – meditează Zografi – o întrupare a „frumuseților spirituale ale vieții” (în timp ce Mihail e depozitarul unor „bucurii cerebrale”...), dar prietenia cu ea nu-ți îngăduie „să plutești pe oceanul tuturor gândurilor umane”...

Absent din desfășurarea propriu-zisă a acțiunii *Casei Thüringer*, Mihail este, în schimb, invocat în permanență. Reper esențial în maturizarea lui Adrian, rusul misterios e un spirit cu care, chiar și în absență, protagonistul acestui roman intră în dialog pe diferite teme, de la dilemele sentimentale la acelea politice. Zografi se întreabă la fiecare pas ce ar fi spus Mihail despre cutare sau cutare situație, cum ar fi reacționat, cum ar fi ieșit din impas, ce sfat i-ar fi putut da; alteori își amintește de discuții și sugestii mai vechi, încercând să țină seama de ele. Între cei doi prieteni s-a țesut o relație afectivă ambiguă și tensionată, relevant fiind, din acest punct de vedere, amănuntul că Mihail, care, la 23 de ani, „se simțea bătrân” („suflet mortal lovit de viață, minte frământată de gânduri, trup bântuit de mizerie”), plecase în Manciuria nu doar ca să „vadă cu propriii lui ochi grozăviile războiului ruso-japonez”, ci și pentru că prietenia cu Adrian îl epuizase „prin zvăpăiala și contradicțiile ei”. Neobișnuitul prieteniei cu „nobilul” Mihail Mihailovici Kazanski e relevant, în cartea următoare (*Biroul de plasare*), de observația că, regăsindu-se după aproape un an de despărțire, „cei doi se îmbrățișară bărbătește, dar cu o căldură de amanți” (cu adăugirea: „căci se iubeau mai mult chiar decât doi amanți”).



Episodic, apare în *Casa Thüringer* și mama Joița cea înțeleaptă și precaută, care îl duce pe Adrian să muncească pentru familia celor doi frați Thüringer (Max și Bernard), prosperi armatori nemți, visând pentru fiul ei, așa cum am putut reține și din alte narațiuni istratiene (din rama *Chirei Chiralina*, din *Moș Anghel* sau din microromanul *Mihail*), un viitor confortabil – adică o familie și respectabilitate socială: „Adrian al ei trebuia să se căsătorească cu o fată «de familie» și cu zestre. În privința aceasta, ciocoi ori calic, toată lumea la noi gândește la fel”. Contrariat de faptul că „oamenii amestecă ideile cu carnea poftitoare”, tânărul Zografi comentează: „Cum poți să vorbești de căsătorie, de zestre, de condiție socială, de inteligență și de cultură, când nu-i vorba decât de carne pățimașă?”. Și, câteva pagini mai încolo, apropo de acel „furnicar uman”, care „își risipește viața, trudind de dimineața până seara pentru fleacuri, pentru prejudecăți, pentru

zădărnicii”: „Nu, Adrian nu vrea să aibă «copii frumoși», nici un «interior», nici să adune «avere». Interiorul lui cel mai bun era spațiul nesfârșit” (s.m.). Legea care cere „turmei umane” să fetișizeze munca și să lase pe ultimul plan viața propriu-zisă, adică viața liberă, trăită conștient și înnobilită de simțul gratuității, nu poate conduce, crede Adrian, decât la „exploatare, egoism, jinduială, ură, războaie”. În *Biroul de plasare*, Zografi îi mărturisește lui Mihail Kazanski oroarea pe care o resimte în preajma „omului-masă”, teama de a se vedea dezindividualizat, topit în pasta anonimă a celor care nu ascultă decât de imperativele subzistenței:

„Țin să-mi păstrez neatins dreptul meu de-a fugi de ei, în ziua în care simt că vor să-mi tocească fantezia, imaginația. Și masa face totdeauna operația asta. Masa sau numai *omul-masă*, omul care se poate multiplica la infinit fără să-și schimbe vreodată fața. Asta e o *umanitate-pacoste*,

o *umanitate-chin*. N-o iubesc. Dacă ar avea o clipă de luciditate, s-ar sinucide. Existența ei e nulă ca și aceea a deșertului. Mi-aș da viața ca să poată ajunge într-o zi să mănânce pe săturate. Și-atât. Dar de ce să mă las tocit?" (s.a.).

Atitudine de aristocrat sau, mai precis, de aristocrat-vagabond...

„Hoinar” și „vagabond” sunt aici nume date celor care, ca Adrian și ca Mihail, se află în căutarea libertății, îngroziți de monotonia cotidiană, de „orele fixe” și de „intrările și ieșirile cu turma”. Valorile de căpătâi ale unui asemenea personaj sunt „dreptul de-a contempla mărețiile creației; fericirea de-a putea gândi în voie, de-a visa, de-a te instrui; bucuria de-a dispune de tine însuși”. De aceea Zografi

„...ura mai ales munca ce-l priva de cer, de spațiu. Se uita cu groază la turmele omenești, fericite de-a se închide într-un atelier, o fabrică, un birou, un magazin, renunțând la toate pentru o bucată de pâine – o pâine care devenea din ce în ce mai albă, pe măsură ce renunțai la bucuriile cele mai prețioase ale existenței”.

Adrian se pricepe totuși la „zidărie, lăcătușerie, vopsitorie”, abilități surprinzătoare în cazul unui spirit contemplativ. Repară în casa Thüringer, din proprie inițiativă, tot felul de obiecte și de mecanisme defecte nu atât în virtutea aceluși simț practic al gospodarului, cât din rațiuni... estetice: efectele delăsării din casa stăpânilor (o pată de mucezeală, un robinet din care picură apa, „uși care scârțâie, găuri în pereți sau crăpături bătătoare la ochi”) îi apar pur și simplu drept contrariante „urâtenii”. De altfel,

„Orice spectacol urât, orice acțiune răuvoitoare ori neghioabă, publică sau privată, îi contrariau simțul lui înnăscut pentru bine, frumos și drept (...). Ar fi voit să se amestece în toate: în gospodăria vecinei, care nu știa cum să aprindă un foc; în aceea a comunei, care nu mătura străzile mărginașe decât doar ca să asfixieze pe bieții locuitori; în conducerea guvernelor succesive, care se

înconjurau numai de funcționari hoți și delapidatori ai averii obștești”.

Perspectiva lui Zografi este aceea a unui idealist incurabil; dar nici marginalizații, nici burghezii printre care trăiește nu sunt idealizați (după cum nu sunt nici demonizați). Cu excepțiile de rigoare, și unii și alții, „stăpâniți de plăcerile materiale”, sunt etichetați simplu: „spirit mediocru, moralitate mediocră”. Cât despre burghezii mai cumsecade sau mai antipatici pe care i-a întâlnit, personajul remarcă, resemnat și ironic, nu altceva decât precaritatea lor culturală:

„Niciodată nu-i auzise vorbind de artă, de morală, de gândire. Adrian era sigur că acești domni și soțiile lor nu știau de Tolstoi, de Ibsen, de Balzac, nici măcar atâta cât știa el.

Dar nu pentru asta s-ar fi însărcinat să le taie capetele, căci, în cazul acesta, ar trebui exterminate nouă zecimi din omenire”.

Când se implică în politică, Zografi face asta tocmai în virtutea unui „simț (...) înnăscut pentru bine, frumos și drept”, din idealismul aproape neversosimil propriu visătorului complet dezinteresat, nicidecum dintr-o aplecare doctrinară sau cu un plan politic pragmatic. Gândește că „șefii capabili” sunt „sistematic înlăturați de la conducerea lumii”, „canalia umană” trăind „din nenorocirile unei lumi întregi”, și, naiv, ar vrea să participe la descoperirea și anihilarea acestui „răufăcător universal”. Deși își dă foarte bine seama că nu va fi niciodată ceea ce se cheamă „un om de acțiune”, aderă la mișcarea socialistă, decizia sa având la origine o dilemă mai degrabă etică – trădată de teama ca nu cumva, acaparată de lecturi, de plăcerea contemplației și de „egoista (...) nevoie de libertate personală”, să uite că „nu există frumusețe morală într-o viață care rămâne indiferentă față de nenorocirile altuia”. Prin Adrian Zografi, Istrati se explică, în mod evident, pe sine, cu entuziasmele și cu debusolările sale politice, care au dat naștere atâtor controverse. Experiența celor

16 luni în URSS și a ostracizării de după publicarea anti-dogmaticii *Spovedanii pentru învinși* se răsfrânge în mod vizibil și asupra acestor proze cu subiect în parte politic pe care Istrati le scrie în ultimii ani ai vieții.

Prietenul Mihail, sceptic prin structură, nu crede în eficacitatea acțiunii politice; și cu atât mai puțin în teoria luptei de clasă (fiind neclintit în a afirma că nu există clase, ci oameni: „Eu cred în lupta dintre oameni, orice ar spune Marx”): „Nobilul rus scăpatat detesta tot ce era în legătură cu socialismul”. Mai mult, Istrati îi atribuie lui Mihail Kazanski opinii despre socialism care ar fi fost altfel formulate înainte de marea dezamăgire reprezentată de călătoria în Uniunea Sovietică:

„– E doctrina simpliștilor, a sclavilor, zicea el. Ea nu poate mulțumi decât masele care nu cer vieții decât o bucată de pâine mai puțin neagră, ceva mai multă libertate, ceva mai puține războaie. Ea nu te va mulțumi niciodată pe tine care te revolți și împotriva pisicii care prinde o vrabie”.

Deși se consideră fără rezerve socialist, Zografi „nu accepta frazele gata ieșite din tipar”, căci „scopul lui era să confrunte rezultatul observațiilor sale permanente cu sentințele definitive ale judecății socialiste pe care le auzise la întrunirile de la București”. Ironia naratorului în privința acestor „întruniri” și directive de la centru se schimbă pe alocuri în sarcasm, denunțând dogmatismul și propaganda simplistă:

„Era vorba de condamnări în bloc, bazate pe un singur fapt: oamenii aceștia erau exploatare ai clasei muncitoare; trebuiau doborâți, iar societatea burgheză să fie înlocuită prin societatea socialistă, sub direcția clasei muncitoare”.

Următoarea completare ironică a naratorului ce se identifică aproape total cu protagonistul romanului ține loc de comentariu: „Totuși, ia să vedem cine sunt ei. E necesar să știm pe cine suprimăm, chiar dacă n-ar fi decât din grija de-a nu risca să tăiem craca pe care stăm”. Zografi formu-

lează judecăți de bun simț despre propaganda care se limitează la „a asmuți masele spre Putere, cu iureș de cântece revoluționare” și despre lipsa de realism a anumitor acțiuni socialiste:

„Burghezii aceștia dețineau în mâinile lor o forță de care lucrătorii erau complet lipsiți: înțelegerea deplină a afacerilor, capacitatea comercială. (...) Ne aflăm, deci, în fața unui important aparat tehnic și social care trebuie aprofundat, stăpânit, înainte de a-i tulbura mersul.

Iată unde era Adrian neînduplecat: clasa muncitoare n-avea nici cea mai mică idee despre conducerea marilor întreprinderi sociale; ea nu era decât o turmă de oi, căreia trebuia să-i explice totul, dându-i peste bot. Cum să pui, atunci, cârma lumii în mâinile unei clase așa lipsite de competență și de spirit de inițiativă. (...) El nu vedea pe hamalii din port în stare să înlocuiască pe armatorii din Brăila”.

(Considerații care, desigur, nu aveau cum să fie agreate, în 1933, de partea radicalizată a intelectualității franceze de stânga¹. Iar

¹ Într-un text semnat cu inițiale, B.G., dintr-o revistă comunistă cu apariție lunară, *La Révolution prolétarienne*, Istrati, apreciat ca „povestitor”, dar ironizat ca „romantic tutbat și depășit”, e sfătuit să nu se mai pronunțe în chestiuni legate de politică și de ideologie: „Istrati est né conteur. Tant qu'il reste conteur, nous lui tirons notre chapeau... (...) Ce lyrique exaspéré qui ne peut échapper à lui-même, cet Oriental constructeur de mirages subjectifs et qui craint sa mort, croit-il pouvoir nous enseigner? Il crie au néant. Néant de l'idéal, néant de l'art, néant de l'homme. (...) Qu'Adrien Zografhi à vingt ans ne comprenne rien au socialisme – que Panaït Istrati à cinquante continue à confondre l'amélioration morale de l'homme avec la mise en commun des moyens de production, cela est si banal, qu'on ne s'y attardera pas”. „Istrati s-a născut povestitor. Atâta timp cât rămâne povestitor, ne scoatem pălăria în fața lui... (...) Ce-ar putea să ne învețe acest liric exasperat care nu poate ieși din sine însuși, acest oriental făuritor de miraje subiective și care se teme de propria-i moarte? El strigă în neant. Neantul idealului, neantul artei, neantul omului. (...) Că Adrian Zografi, la douăzeci de ani, nu înțelege nimic din socialism – că Panaït

afirmațiile de acest gen dau nota dominantă a romanului...) „Militanții îndopați cu doctrine” îl contrariază pe Adrian; iar socialiștii care (într-una dintre cele mai reușite, pentru că mai bine dramatizate, secvențe ale romanului) jură pe Evanghelie îl amuză...

Dilema politică a tânărului Zografi este, în această etapă, cum să concilieze comandamentele ideologice ale luptei de clasă și obligația de a contribui la „suprimarea” burghezilor și a reprezentanților capitalului cu constatarea – rațională, de altfel – că nu toți aceștia sunt niște opresori și cu simpatia reală pe care, de altfel, o are față de frații Thüringer, capitaliști cinstiți și, în plus, favorabili ideii de organizare sindicală (fie și din pragmatism, pentru maximizarea profitului: „Organizația sindicală nu este numai o fabrică de revoluționari, ea mai este și o școală de moralitate. În sânul ei, lucrătoru învață care-i sunt drepturile, dar și îndatoririle. Iată de ce în Germania acest lucrător e preferat de către toate întreprinderile serioase. Costă mai scump, dar face!” – îi explică Max Thüringer lui Adrian). De la începutul până la deznodământul mării greve din portul Brăila, Zografi oscilează între a deplânge „soarta celor învinși” (știind că „marile afaceri se fac totdeauna pe spinarea omului sărac”) și a recunoaște că frații Thüringer „erau niște burghezi cinstiți, nicidecum hrăpăreți, umani, chiar foarte largi cu cei care-i serveau”. Angajat în casa Thüringer, află din timp că în port ar fi urmat să sosească un număr de eleve-toare care să înlocuiască în parte munca hamalilor aflați în grevă și, după îndelungi deliberări, se hotărăște să le divulge prietenilor socialiști această informație. Gestul nu va fi, totuși, unul decisiv pentru cursul evenimentelor. Când afacerile fraților Thüringer ajung în faliment, același Adrian Zografi dăruiește ultimii săi bani familiei

unde slujise până atunci. Concluzia sa este că problema umanității nu e în primul rând politică, ci metafizică și, „uitând socialismul, îl cuprinse o mare milă de lumea asta egoistă”, reflectând asupra constatării că, în fond, „stăpânirea de sus” și „fratele de jos” pot fi în egală măsură opresori.

O serie întreagă de detalii epice trimit la biografia autorului însuși; între acestea, colaborarea lui Zografi (sub semnătura Azog...) la ziarul lui Constantin Mille, *Dimineața*, cu articole-reportaj despre greva din portul Brăila², arestarea protagonistului în urma participării la protestele socialiștilor sau întâlnirea cu socialiștii Cristin, supranumit „Plăpumarul” (alias Gheorge Cristescu), și cu Ștefan Gheorghiu, doi oratori trimiși de la centru. Un tablou de moravuri mai bogat și mai pitoresc al cercurilor socialiste va ocupa prim-planul următorului roman, *Biroul de plasare*. Acolo, comedia revoluționară socialistă culminează cu o secvență aproape antologică în care un congres socialist urmat de o serbare câmpenească se încheie *en fanfare* cu un chef la „Flora”, unde liderii mișcării revoluționare, în plină euforie bahică, sunt surprinși intonând *Internaționala*...

Casa Thüringer se încheie cu vestea întoarcerii lui Mihail din Manciuria și, în mod ironic, cu atitudinea mefientă a lui Adrian atunci când, trecând prin dreptul unei săli unde socialistul Cristin (personaj important în romanul următor) ține un discurs antiburghez, prinde o frântură dintr-o frază sforăitoare:

„– ... căci burghezia, lacomă de mari beneficii și solid apărută de baionete...

Adrian dădu îndărăt, închizând repede ușa.

«Da, burghezia e ceea ce spui, dar ea mai poate fi încă ceva de care tu habar n-ai.»
Și se cufundă în noapte”.

Istrati, la cincizeci, continuă să confunde îndreptarea morală a omului cu punerea în comun a mijloacelor de producție, asta e atât de banal, încât nu merită să mai insistăm”(B.G., „Panaît Istrati, *La Maison Thüringer*, Rieder”, *La Révolution prolétarienne*, nr. 151, 10 mai 1933, p. 18).

² Se observă, totuși, o neconcordanță: acțiunea romanului e plasată înainte de 1904, dar, în realitatea documentabilă, atât grevele din portul Brăila, cât și articolele istratiene care comentează aceste evenimente (*Lipitorile portului* ș.a.) țin de o perioadă mai târzie (1910).



În *Biroul de plasare*, Adrian Zografi e același pe care îl cunoaștem din cărțile anterioare, cu nonconformismul său necontrafăcut, cu marotele, iluziile și contradicțiile sale, cu micile-i capricii și cu teama că s-ar putea vedea înregimentat într-o structură socială încheșată – și resimțită ca opresivă –, oricare ar fi aceea: familia, slujba mai mult sau mai puțin anostă (atelierul, dar și redacția unei publicații precum *Dimineața*...), partidul politic. Nu vrea să devină „vită de trudă” sau simplă mașinărie în previzibilul angrenaj social și, lăsând în urmă (nu fără o anumită căință, totuși) Brăila natală și lamentările materne, merge mai departe pe calea sa de „vagabond” – ceea ce înseamnă, în context, de atipic ascet care exersează, fără a se retrage din lume și fără a respinge micile ispite ale acesteia, virtutea detașării de valorile perisabile. „Vagabondajul” eroilor istratieni are, de la un punct încolo, conotații inițiatice; nu e doar un mod de viață, o alegere proprie „înfrânilor” și marginalilor, ci mai ales o formă de revoltă față de servituțile

unei vieți mediocre, repetitive, și față de ceea ce Zografi numește cu dispreț „falsele valori ale vieții burgheze”. („Vagabonzii Dharma” ai unui Jack Kerouac se vor înscrie, două decenii și ceva mai târziu, în aceeași familie a antierilor ce aleg neînregimentarea și marginalitatea, cu convingerea că, în acest fel, optează pentru libertate.) Adrian și Mihail discută adesea în contradictoriu despre „nebunia” care îi împinge pe amândoi să trăiască o viață de hoinari. Puțin mai vârstnic, rusul – care și-a părăsit țara din motive rămase până la sfârșit sub pecetea tainei și pentru care amenințarea cea mare pare a fi Siberia – e mai lucid și mai dispus să accepte că libertatea neîngrădită s-ar putea să fie o nălucire, ceea ce nu înseamnă că e dispus să se întoarcă din drum. Zografi rămâne însă ferm: „Suntem nebuni, zici. Cu toate astea, viața noastră n-are nimic smintit: iubim natura, libertatea, artele. Suntem oare nebuni când preferăm aceste valori reale falselor valori ale vieții burgheze?”. Tot Mihail este cel care semnalează, „cu me-

lancolie în glas”, contradicția înăscută a firii prietenului său:

„– Vezi tu, dragă Adrian (...), tu ai moștenit de la maică-ta o onestitate plebeiană, multă sinceritate, o inimă bună – și astea ți-ar fi fost de ajuns ca să fii fericit. Dar diavolul de tat-tu a stricat toată treaba, mai turnându-ți în sânge o mare porție de sensibilitate grecească și toată cutezanța piraților cefaloniți din care descindea”.

Contradicția este, într-adevăr, trăsătura definitorie pentru profilul acestui alter ego istratian, spirit contemplativ și aventuros deopotrivă, revoluționar susceptibil de porniri reacționare, proletar cu manii de estet aristocrat – întotdeauna egal cu sine, însă, în aversiunea față de orice dogmatism și orice teorie cu pretenții de infailibilitate...

Zografi rămâne, de asemenea, același „socialist original”, acuzat de tovarăși că ar confunda socialismul cu democrația burgheză și că i-ar deruta, în felul acesta, și pe alții. El crede în continuare că nu există o „morală de clasă” și nici o garanție că, îmbogățindu-se, săracul s-ar comporta mai puțin discreționar decât foștii săi asupritori:

„– Mi-a fost dat să-i văd pe bogații Thüringer ruinându-se și murind sub ochii mei. (...) Așa ceva nu se vede în fiecare zi: un mare burghez crăpând de inaniție. (...) Unde e, dar, neclintirea claselor sociale cu care ni se sparg urechile? Am văzut că bogatul poate să devină sărac. (...) Dar dacă săracul poate și vrea să se-mbogățească – și care e săracul care n-ar vrea să ia locul bogatului? – atunci chestiunea se schimbă. Asta înseamnă că nu există o morală a claselor. Și pe mine, morala săracului mă interesează, nu situația lui forțată. Căci oricât s-ar suprima clasele, se va găsi oricând un loc mai bun decât altul și, dacă proletarul de azi n-are o conștiință care să fie o veritabilă *morală de clasă*, lupta pentru viața ușoară și nedreptatea vor rămâne aceleași, în ciuda tuturor răvășirilor sociale”.

E, în mod evident, punctul de vedere al unui moralist sceptic, mai degrabă decât acela al unui tânăr socialist revoluționar. Și din acest unghi – taxat ca reacționar de foștii prieteni ai lui Istrati, deveniți adversari acerbi – este scris *Biroul de plasare*. Acuzat, în roman, că e un „aventurier”, incapabil să țină „«drumul drept» al tacticei socialiste”, Zografi își justifică deviaționismul cu argumentul funciarei sale inaderențe la dogmele și formele golite de conținut și la mentalitatea marxistă ce se învecinează cu ipocrizia atât de favorabilă, în partidele socialiste, unor „trădători, renegați și parveniți”:

„– (...) Nu vă uitați la inima omului, la caracterul lui. Vă ajunge masca lui. Masca lui bigotă, respectuoasă față de dogme. Ei bine, aveți să ajungeți departe cu tactica asta! (...) Mă scap pe statutele voastre! Revolta nu țâșnește din hârțoage, ci din inima omului asuprit, care a existat înaintea registrelor. Și n-au să mă împiedice pe mine, de la ceea ce sunt, statutele voastre!”

Un tovarăș mai vârstnic, Toma Craioveanu, îi atrage atenția, în acest context, asupra unei nuanțe: „Poți fi cel mai cinstit om din lume și să faci, totuși, operă de trădător. Și invers: poți fi un potlogar în fașă și să faci, totuși, operă de perfect socialist. Pentru că toată problema se reduce la o *chestiune de educare a maselor*”. Un altul, Costi Aloman, bun orator și doctrinar mărginit, vrea să-l catehizeze pe Zografi vorbindu-i despre „conștiința revoluționară a militantului socialist”. În timp ce Aloman evită digresiunile, neadmițând „nici o depărtare de la linia justă a subiectului, înainte ca el să fi fost epuizat și concluzia trasă”, polemistul Zografi „merge pe mai multe drumuri deodată, pentru ca până la urmă să le încurce pe toate”. Adrian nu acceptă că pentru a fi un bun militant socialist trebuie să renunți la propria personalitate, „să fii un număr din serie”, susținând până în pânzele albe „drepturile și avantajele independenței de spirit”, opac la discursul lui Aloman, care proclamă: „Personalitate, într-o mișcare socialistă, are numai Revo-

luția, cu țința ei finală: societatea comunistă”.

Ca anti-formalist și anti-birocrat, sceptic în același timp în privința ideii de progres (inclusiv tehnic) mântuitor, Zografi face (ca și Istrati însuși), în bună măsură, o figură de antimodern. Incomprehensiunea sa față de funcționarea după reguli stricte, rigide, fără prea mult loc de interpretare și de nuanță, a mecanismului social specific modernității se manifestă spontan și sistematic. Îi țin isonul și alți confrăți, unul dintre conchizând:

„– Dracu’ știe ce-o să facă socialismul vostru. În Germania, unde e atotputernic, n-a făcut până azi decât o sumedenie de funcționari. Alți și alți funcționari, care trăiesc și se îngrașă pe spinarea nenorociților. Și așa o să fie mereu!”.

Pentru Zografi, socialism mai înseamnă și „revoltă cu rețetă”, „speranță oferită în pilule și garantată de-o doctrină total indigestă” sau, în termeni încă și mai ironici, „un tigru ramolit, expus curiozității publice în vreo grădină zoologică revoluționară”. Teama lui e că nici o revoluție nu poate anihila nedreptatea și corupția, pentru că acestea nu țin de apartenența la o clasă socială, ci de natura umană – ce ar rămâne aceeași, în esența ei, independent de epocile și de regimurile politice care se succed, de cele mai multe ori de o manieră sângeroasă, în istorie. Zografi e reticent totodată față de fetișizarea progresului tehnologic – surâzând ironic atunci când unul dintre tovarăși îi zugrăvește fericirea utopică a unei epoci viitoare în care mașina îl va scuti pe om de toate muncile grele –, după cum e foarte rezervat și față de ceea ce el numește cu sarcasm „elita socialistă” rigidizată de doctrină și propagatoare de utopii. Acest alter-ego al lui Istrati, oscilând între scepticism și entuziasm, este, în mod asumat, un umanist de neîmblânzit. Acuzat de „tolstoism retrograd”, le explică prietenilor socialiști:

„– Nu. Nu zic să ne întoarcem la alchimie sau la luminatul cu seu. Nu sunt contra drumului de fier, a tramvaiului electric, a telefonului și a tuturor științelor

lor care îmbunătățesc viața omenească (...). Dar am oroare de orice tehnică al cărei rost e să facă din om o altă mașină, o simplă unealtă care n-are nevoie să cugete și nici dreptul să se plictisească. Și tocmai la asta se-ajunge cu diviziunea mecanică a muncii. O gheată, o haină, o cămașă nu mai sunt executate fiecare în întregine de același om, ci de treizeci. În felul acesta dispar meseriile și, cu ele, pofta de muncă. Lucrătorul, redus la rolul de supraveghetor, nu mai săvârșește decât gesturi lipsite de semnificație și îndobitocitoare. Inițiativa, talentul, interesul sunt stârpite. Orele devin lungi cât veacurile. Sub presiunea vertiginoasă a mașinii, creierul omului se împietrește, moare. Omenirea mecanică va fi liberă într-o imbecilitate perfectă. (...) Eu vreau o faptură care gândește și care e sensibilă la ceea ce face cu mâinile ei. (...) Apoi, progresul tehnic e imoral. El dă lucrul peste ochi, terfelește totul. Nimic din ce se face de mașină nu poate fi comparat cu ce se face de mână. O broască, pe care țiganul rob a făurit-o acum două sute de ani pentru locuința stăpânului său, mai funcționează și azi. Pe aceea care ne vine din uzină, și încă de cea mai bună calitate, o schimbăm mai în toți anii. (...) O hoție! Mașina te fură, te înșeală”.

E o întreagă filosofie „antimodernă” și anti-utopică (pentru că, da, idealistul Zografi nu este și un utopist) în acest discurs punctat de mărturisirea inaderenței la ideea (sau la ficțiunea) unei viitoare „omeniri mecanice” și încheiat cu un autodiagnostic: „Hotărât, sunt un rău socialist”. Iar Adrian Zografi este, din perspectiva comilitonilor săi, „un rău socialist” și pentru faptul că, între multe alte simptome de „reacționarism”, îl manifestă și pe acela al atașamentului față de ideea (sau, dintr-o altă perspectivă, prejudecata...) contemplativității ca valoare *per se*, incompatibilă cu o grilă ideologică, implicit cu o lectură marxistă:

„Exista o «elită socialistă» (...) care se dădea în vânt după marxism, economie politică și literatură. (...) Oamenii aceia

păreau îndopați cu o învățătură doctorală, infailibilă și rigidă, cu ajutorul căreia explicau totul, înțelegeau totul, răspundeau la orice (...). Îndoiala, o ignorau pur și simplu. (...) O *concepție materialistă a istoriei*, căreia Adrian nu-i sesiza adevărul desăvârșit (...), le oferea acelor oameni cheia tuturor evenimentelor sociale, tuturor acțiunilor omenești, până la cele mai mărunte fapte diverse, de la începuturile istoriei și până azi. «Concepția» aceasta atribuia aceeași cauză materială tuturor faptelor însemnate din toate timpurile: (...) războiului Troiei ca și filosofiei lui Socrate; apariției lui Cezar ca și aceleia a lui Christ; Cruciadelor ca și Renașterii. (...)

De ce explicau în același chip pe efemerul Cromwell și pe eternul Shakespeare, mașina cu aburi și pe Byron, mizeria țaranului român și pesimismul splendid al poeziei genialului boem Eminescu”.

Mai mult chiar decât romanul anterior, *Biroul de plasare* abundă, în secvențe eseistice pe teme precum cele mai înaintate enunțate, în mici dezbateri doctrinare, ca și în profesii de credință anti-doctrinare. Clar asumată, componenta digresivă sau eseistică nu încarcă însă narațiunea, nu o subminează printr-o teză, ci o redimensionează și o densifică. Roman de moravuri și de atmosferă, roman cu subiect politic și Bildungsroman, *Biroul de plasare* are totodată și dimensiunea unui roman polemic, punând în conflict nu doar personaje, ci și idei – oricât de sumară ori de inabilă ar fi, pe alocuri, această conflictualizare. De altfel, în proza lui Istrati, nu epicul este, am mai spus-o, miza principală. Sau, mai exact, nu acel gen de epic propriu prozei „de aventuri” – alert, eventual cu o notă de „senzațional”, dispensându-se de aproape orice notă de cerebralitate. Nici în *Biroul de plasare* – cum nici în altă parte, în literatura lui Istrati – epicul nu e un scop în sine, ci o piesă dintr-un angrenaj narativ mai complex, care leagă, de exemplu, povestea, anecdota, fragmentul sau detaliul epic de o reflecție asupra umanului. Sugerarea unei atmosfere e, de asemenea, esențială.

Biroul de plasare este singura carte istratiană a cărei acțiune se desfășoară în decor bucureștean. Personajele lui Istrati păstrează, în mod elocvent, distanță față de Capitală, reticență care nu e străină, poate, de inaderența lor de ideea de „centru” stabil și hegemonic și de impulsurile lor centrifuge atât de definitorii. Bucureștiul pare a fi aici un loc de tranzit, un spațiu al provizoratului, în așteptarea marilor călătorii. Adrian Zografi nu se atașează de acest oraș, pe care îl privește cu ochi reci, de martor amuzat, intrigat sau, pur și simplu, curios. Dar descrierea acestui cadru citadin e suficient de atentă și de amănunțită, rotunjindu-se tot mai bine de la o secvență la alta și punând în evidență, cu acuitate, contrastele. E o atmosferă caracteristică pentru Bucureștiul de pe la 1900.. Instantanee de pe Calea Griviței – străbătută de mulțimi pestrițe de „olteni gură-cască, salahori fără lucru, țărani speriați, țigani hoinari, bărbați și femei, toți cu picioarele goale și îmbrăcați în zdrențe” – sunt puse alături de secvențe simili-fotografice cu Șoseaua Kiseleff, „acest modest Bois de Boulogne al bucureștenilor”. Personajele intră deopotrivă în cafeneaua mizeră, frecventată de „hamali și salahori, amestecați cu vagabonzi trăind din furțișaguri, deopotrivă de jechoși și de suspecti”, și la Flora, „localul de noapte al ciocoilor”, examinează cu amuzament echipajele hipice luxoase din Piața Teatrului Național, peripatizează prin Cîșmigiu și se amestecă printre tenebrele unei străzi precum Cuțitul de Argint. La întretăierea Bulevardului Carol cu strada Academiei, Adrian și Mihail găsesc un local cu pretenții, dar destul de eteroclit, „în care ministrul ședea alături de voiajorul comercial, marea actriță lângă prostituata de lux și cabotinel obraznic, bancherul evreu în vecinătatea funcționarului său”. Aici, Zografi recunoaște într-un grup de scriitori „figura nobil-suferindă a poetului Anghel și capul zburlit al poet-vestitorului Delavrancea”.

Pitoresc, zgomotos, plin de viață – în ciuda mizeriei și a dramelor pe care le ascunde sau, dimpotrivă, le exhibă impudic –, Bucureștiul e un spațiu prea puțin întins

și, de la un punct încolo, prea sufocant, pentru personaje ca Adrian Zografi și Mihail Kazanski. Tendința lor centrifugală e, simbolic, reduplicată distorsionat de mișcările unui personaj episodic bizar, Mefisto, nebunul („înalt, scheletic, cu capul gol și cu hainele în zdrențe”) care își imaginează că face înconjurul lumii în timp ce parcurge, fără abatere, un anumit traseu prin București: când ajunge în dreptul unui felinar, îl lovește cu un baston și rostește numele unei metropole – Tokio, San-Francisco, Chicago, New York, Madrid, Paris... Insert imagistic cvasiexpresionist, cum sunt și cele – evocând figuri desprinse din desenele unor Egon Schiele și Frans Masereel – despre care am amintit în capitolul dedicat lui *Moș Anghel*.

În această geografie bucureșteană (deloc mitizată), biroul de plasare al lui Cristin („Plăpumarul”)¹ e locul unde se intersectează traseele mai mult sau mai puțin complicate ale diferitelor personaje și în decorul căruia sunt colportate zvonuri și anecdote picante, sunt evocate și comentate istorii banale, dramatice sau amuzante – romanul înglobând, într-o ramă atent construită, mai multe nuclee narrative, unele mai dezvoltate, altele lăsate în suspensie. În general, sunt nuclee de proză balzaciană, cu personaje construite în buna tradiție a „fizionomiilor” secolului al XIX-lea: Leonard și Macovei, angajați ai biroului de plasare, sunt negustori de mătăsuri ajunși în faliment din cauză că nu au reușit să reziste propriilor patimi (un amor nefericit sau slăbiciunea pentru un nepot ajuns la ananghie); Radu Penescu, supranumit „Puți”, e „filfizionul partidului: afemeiat, licheluță, nesărat și afectuos cu toată lumea”; tânărul Niță Petrescu, tipul clasic al ratatului, are „o mutră îmbătrânită de hămesit ros de griji: trăsături strâmbe, frunte încrețită, gură amară, ochi învăluți de o rece resemnare, gât subțire”; Lucia, un amor pasager al lui Adrian Zografi, tânără îmburghezită, ridicată din mahalaua brăileană, „frumoasă ca o păpușă și proastă ca o cizmă”, e interesată de rubrica faptului-

divers din ziare și de romanele apărute în foileton; Vasile Adventistul, un tânăr bigot, ține predici cucernice angajaților și clienților din biroul lui Cristin; un socialist supranumit Păcală a parcurs o întreagă bibliografie marxistă din „biblioteca partidului” ș.a.m.d. Toți aceștia sunt descriși prin ticurile lor, adesea reluate în mai multe secvențe; unul dintre ei, falitul Leonard („un bărbat cam de vreo cincizeci de ani, slab, țeapăn, gălbejit, colțuros și chel”), taie pâinea în mici bucăți de dimensiuni perfect egale, cu „o mână înspăimântător de lungă, albă, moartă” – gestul repetitiv și cvasimaniacal prefigurându-i sinuciderea din final. Macovei, complet cărunt, cocoșat, își maschează prăbușirea lăuntrică prin glume – uneori aceleași, repetate obsesiv – și afișând o „veselie (...) sfâșietoare”... Se adaugă detalii penibile sau sordide – chinul flămânzilor care se hrănesc cu câțiva zeci de bani pe zi sau al abstenenților care, în improvizatul dormitor comun al biroului de plasare, își imaginează detaliile obsece ale acuplărilor din camera alăturată, unde patronul-socialist Cristin își duce amantele de ocazie.

Biroul de pe strada Sfinților e un spațiu de tranzit, un adăpost provizoriu, un fel de azil de noapte gorkian, „cu nenorociții, sectarii și nebunii lui”, „iad” în care există, totuși – îi atrage Mihail atenția lui Adrian – „multe lucruri plăcute”. Într-o mică secvență livrescă, autoreferențială, Adrian și Mihail discută despre Maxim Gorki, „un vagabond care-i descrie admirabil pe vagabonzi”, rezumă primul, „un artist răzvrătit”, nuanțează cel de-al doilea: „Gorki descrie lumea gloatelor, ca aceea din biroul nostru de plasare (...). Desigur, arta nu e viața fotografiată. E ceva mai mult decât însăși viața...”. Interiorul prost luminat, aproape sumbru, îi amintește lui Adrian de atmosfera unui comisariat de poliție; și nu e clar, de fapt, până la sfârșitul romanului dacă liderul socialist Cristin (în realitate: Gheorghe Cristescu), care patro-nează acest birou ce mediază plasarea servitorilor în diferite case bucureștene, nu camuflează și activități mai oculte... Spre final, un episod cvasi-detectivist – unul

¹ Situat pe o stradă din spatele spitalului Colțea.



dintre cele mai reușite din roman – vine să întărească asemenea suspiciuni, urmărind ironic transformarea, doar parțial inocentă, a agenților acestui birou în harnici furnizori de tinere „angajate” pentru un boier pro-xenet din strada Umbrei...

Cadrul e descris minuțios, ca și înfățișarea diferiților oameni de prisos care populează acest spațiu pe jumătate pitoresc, pe jumătate sumbru. Aici îl aduce Mihail pe Adrian Zografi – venit în București pentru a-și revendica libertatea pe care o clamează mereu, dar eșuat în slujbe derizorii și pasagere de zugrav, agent în biroul lui Cristin, om de serviciu la Hotel English sau în casa unui bătrân infirm („boierul Dumitrescu”) care încearcă să-l seducă erotic... În destule momente, narațiunea trimite, indirect, la tribulațiile solitarului personaj din *Foamea* lui Knut Hamsun. În altele, în mod aproape explicit, la Martin Eden al lui Jack London. De altfel, referințele livrești abundă (și) în *Biroul de plasare*, indiferent dacă e vorba de trimiteri

directe sau de sugestii mai subtile. Zografi citește *Cultul eroilor*, eseul lui Thomas Carlyle, întristat că pământul e „atât de bogat în pușlamale și atât de sărac în Carlyle-i” și, părăsindu-și din când în când munca anostă sau discuțiile (purtate cel mai adesea în contradictoriu) cu tovarășii socialiști, întreprinde „plimbări spirituale prin regatul anticarilor de pe bulevardul Elisabeta”. Istoria sa, care o „copiază”, în bună măsură, pe aceea a lui Istrati însuși, ar fi trebuit să culmineze cu transformarea „eroului” anodin în scriitor, temă cu anumite rezonanțe romantice². *Casa Thüringer* și *Biroul de plasare* sunt însă cărțile unui om sfârșit, smulse, „rând cu rând” – notează Istrati într-un mic text ce prefățează ediția franceză a *Biroului de plasare* (nereluat în traducerea românească) – „din ghearele unei tuberculoze ajunse în ultimul stadiu” și scrise ca un „omagi adus bietului corp omenesc care luptă eroic cu această boală nemiloasă”³. *Mediterrana* va fi cântecul său de lebedă.

² Într-o cronică la *Biroul de plasare*, tânărul Eugen Ionescu observă că Istrati „posedă toate calitățile și toate defectele unui romantic”: „de la acea atât de știută și fatală preeminență a sensibilității și a imaginației asupra inteligenței și până la cochetăria cu revoluția socială, în speță socialistă (...); de la lirismul autobiografic, aliat totuși unei mari inabilități analitice și psihologice și până la evocarea trecutului, cadru pentru trăirile efervescente, febrile, ale câtorva tipuri sau mai degrabă siluete, umbre, gesturi; de la «dragostea pentru natură», des enunțată, și până la ura anti-marxistă a mașinilor și a omului mașină, și de la dragostea pentru noblete și aristocrație sufletească până la sentimentalismul unui idealism social, utopic”. Eugen Ionescu detectează totodată un simptom de „romantism decadent” în talentul specific lui Istrati de „a urmări cu voluptate și oroare” „mizeria cea mai adâncă, mizeria care e o boală sufletească, socială și biologică” (Eugen Ionescu, „Panait Istrati, *Biroul de plasare*”, în *Reporter*, nr. 45-46, 14 noiembrie 1934, p. 3).

³ „Cet ouvrage – que j’ai arrache, ligne par ligne, aux griffes d’une tuberculose parvenue à son dernier degré – je le dedie (hommage au pauvre corps humain qui lutte héroïquement avec cette impitoyable maladie) à tous les tuberculeux de la Terre, qu’ils soient de braves gens ou des canailles.”

Adrian Marino – savantul în postumitate

Abstract

Autorul examinează ultima carte a lui Adrian Marino (1921-2005), critic, istoric și teoretician literar, apărută, conform dorinței testamentare la cinci ani după moartea acestuia. Viața unui om (2010) este împărțită în 26 de capitole, în privința cărora, textul de față avansează unele ipoteze în măsură să explice atitudinile contrariante pe care Adrian Marino le însumează într-un volum de recapitulare a întregii vieți. Personalitatea sa remarcabilă în domeniile științei literaturii se împletește cu numeroase atitudini paradoxale, scoțând în evidență perpetuarea temperamentului de tip Macedonski – de opera și viața căruia Adrian Marino s-a ocupat – în cultura noastră.

Cuvinte-cheie: Adrian Marino; memorii; critică, istorie și teorie literară; politică; paradox

The author examines the last book of Adrian Marino (1921-2005), critic, historian and literary theoretician, appeared according to testamentary will after five years from author's death. A man life is divided into 26 chapters and this study offers suggestions in order to explain the contrarian attitudes possessed by Adrian Marino along his life. His outstanding personality in literary science fields interlaces with many paradoxical attitudes, highlighting the perpetuation of Macedonski nature – whose work and life Adrian Marino occupied in our culture.

Keywords: Adrian Marino, memorials; critique, history and literary theory; politics; paradox

Citesc în *Dicționarul Enciclopedic ilustrat* de la Cartea Românească, din București (1926-1931), al lui Aurel Candrea și Gheorghe Adamescu, definiția savantului: 1. adj. 1. Foarte învățat, cu cunoștințe întinse și adânci, erudite. 2. În care e multă știință și erudițiune: 2. s.m. Mare învățat, om foarte erudit (< fr.). Am fost mereu tentat să înlocuiesc cuvântul *savant* din titlu cu Adrian Marino, căci nu greșeam cu nimic, dar m-am supravegheat, fiindcă deveneam prețios (dar nu ridicol!) și sunt convins că autorului i s-ar fi părut o identificare de jubilație, un augmentativ.

Adrian Marino s-a manifestat, înainte și după reclusiunea (de 8 ani) și deportarea în Bărăgan (de 6 ani), în trei direcții diferite: istoric literar, gazetar (*Jurnalul literar*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Lumea*, *Națiunea* (înainte de 1950) și ideocritic. Istoricul literar s-a

vădit prin cele două cărți despre Al. Macedonski: *Viața lui Alexandru Macedonski*, Buc., 1966, EPL 622 p., plus ilustrații, la alb-negru, și *Opera lui Alexandru Macedonski*, Buc., 1967, EPL, 738 p., plus 11 pagini, indice de autori. Deși nu i-a plăcut să i se spună doar „critic literar”, totuși, în 1968, tipărește *Introducere în critica literară*, iar în anul următor, o carte de notorietate, prin prisma unor concepte de teorie literară, *Modern, modernism, modernitate*, ca să-și continue excursul (în colab.), în 1971, într-o altă carte, intitulată *Clasicism, baroc, romantism*.

Am procedat la acest ocol informațional, pentru că și cărțile nominalizate, ca și cele care le-au urmat acestora – *Dicționar de idei literare*, I, A-G, 1973, *Critica ideilor literare*, 1974, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, 1980, *Étiemble ou le comparatisme militant*, Paris, 1982, *Hermeneutica ideii de literatură*, 1987,



Comparatisme et théorie de la littérature, Paris, 1988, ș.a. – primesc nenumărate explicații și motivări polemice într-o altă carte testamentară, intitulată *Viața unui om singur* (apărută la Polirom, Iași, 2010, format B5, având 530 de pagini).

Existența lui Adrian Marino a fost datată între 5 sept. 1921 și 17 martie 2005. Despre ultima dorință, consemnată în finalul acestei cărți, citim propria-i declarație, făcută cu seninătatea absolută a celui care își aștepta inexorabilul: *Nici-o slujbă religioasă. Nici un fel de asistență. Doar incinerare și cenușa împrăștiată oriunde. Și în asemenea moment de grea cumpănă, de ultime hotărâri, decisive pentru sine, nu scapă prilejul unui poncif, prea bine cunoscut, privindu-l pe Jean Gabin. Acesta, ca fost marinăr, a cerut ca cenușa să-i fie aruncată în Atlantic. Actor de cinema mai puțin mare decât se crede. Dar, cu certitudine, un fel de „înțelept”, de mizantrop autentic, în felul său.*

Gazetele, indiferent de valoarea lor scripturală – stilistică, politică –, de înălțimea intelectuală a redactorilor și colaboratorilor, rămân, din toate timpurile, formele de popularitate a unei opere, a unui nume.

Chiar și unele cărți, publicate în foileton, de două secole și mai bine, au trecut prin această fază. Nu cunosc dacă atunci când au apărut în formă de carte s-au vândut mai cu spor sau nu. Tocmai de această formă (incipientă) de marketing n-a avut parte Savantul Marino. Fiindcă, logic vorbind, să-ți apară 12 cărți în străinătate, dintre care doar trei să fie traduse în limba română, înseamnă că este normal să fii supărat și, desigur, indignat și revoltat, îndrituit să afirmi cu năduf: *Nu m-am regăsit niciodată în mediul cultural dominant [din România].*

Că această Carte a fost redactată cu maximă atenție, de îndată ce luciditatea i-a supravegheat întreaga stare de a fi și a cerut să-i fie publicată după moartea lui, la maxim cinci ani. Este ca și cum, dacă ar fi fost publicată mai devreme, i-ar fi cauzat cumva. Deci, Dânsul a pășuit și receptorii, bănuindu-i a fi nervoși, în primă instanță. Știind că apele, destul de tulburi, după cinci ani se vor limpezi, poate să înceapă decelarea propriu-zisă. Sceptic în dungă, cum a fost toată viața, nu crede că va fi dat uitării pentru totdeauna. Căci politologul va fi atacat în permanență. Deoarece prin cărțile

de profil publicate – mai ales în cele din afara României – Adrian Marino a măturat pe jos cu toată clasa politică, în toate împrejurările ivite sau clasate personal.

Înscriș un timp în PNCTD, ca apoi să-l desființeze prin atacul deschis, nominalizat la vârf, de-a lungul vremii, până la bestiile roșii, cunoscând, altfel zis, din interior starea și doctrinele politice ale timpurilor – niciuna nu i s-a părut a fi demnă de poporul roman.

În perioada surghiunului din Lătești – un sat construit artificial, adică înadins, în întinsul Bărăganului – Savantul nu s-a lăsat izolat și în singurătate, a studiat în întregime pașoptismul și iluminismul. Ele au fost singurele mișcări europene de anvergură – politice, ideologice și cultural-literare. Și primele care, nu numai pentru români, s-au arătat a fi saturate de social și politic. Aș putea să zic că polemicile ori disputele din Europa de mai târziu își au sorginea în această perioadă. Cartea este destul de organizată și sistematizată – cu început și sfârșit, tocmai în ideea de a fi cât se poate de bine înțeles. Deci, 26 de capitole – cu *Preambul* și *Concluzii*. Iar repartizarea subiectelor pe pagini este mai mult decât grăitoare – conținutul fiecăruia în parte motivează atenția pe care autorul i-o acordă. Din capul locului, propria-i biografie (ca om) și-a trecut-o pe loc secund. Până și polemica purtată cu G. Călinescu, învinuindu-l de câte altele, cuprinde doar zece pagini, capitolul numindu-se perturbator: *Marele eșec: G. Călinescu*.

Capitolele cu pagini în creștere se intitulază: *Închisoarea* – 20, *Jungla vieții literare* – 20, *Relații externe* – 20, *Exilul și emigrația* – 24, *Cărți și publicații străine* – 29, *Relații cu regimul* – 29. Apoi, tot în creștere, sunt: *Distantațarea internațională* – 30, *Altă Românie* – 30, *Izolarea definitivă* – 44, *Decepția politică* – 48. Deci, pilonul de bază a fost propria-i viață și, mai ales, *gândirea*. Totul, ca și când ar fi fost altcineva, nu el însuși.

A existat în perioada interbelică un pictor pe numele lui de Victor Brauner. Ilustrând o carte a lui Geo Bogza și pentru conținutul ei s-a conturat portretul unui om schelet care-și ține capul în mână și-l „pri-

vește” cu tot restul trupului. Ei bine, această impresie mi-a lăsat-o întreaga carte scrisă de Adrian Marino.

Savantul s-a războit cu toată lumea, la nivelul persoanelor și al sistemelor politice Cunoscute – din interior și din afară. Singur în fața tuturor!

Născut ca să fie un veșnic inadapdat – să fie oare toți cei născuți în *Zodia Fecioarei* numai astfel? Nu de puține ori a recunoscut că adesea, cu bună știință, a mers contra curentului, dar nu i-a fost de niciun folos. Decât poate un plus de imagine. Și nu pentru mult timp. Neliniștea aceasta, reînfiarbântată, este a unui *Sisif mitologic*, care, în vremurile moderne, este izolat din capul locului și neglijat, lăsat în pace să-și ducă mereu bolovanul în vârful dealului. Este ca și un Prometeu, condamnat să rămână pe aceeași stâncă, pe care „moira” i-a hărăzit-o. Dânsul, după 14 ani de reclusiune – dovedind că are o fibră de luptător tenace, care nu știe să dea înapoi niciodată, chiar cu prețul unui sacrificiu asumat – a primit o *bursă Soros* și altele de altundeva, putând să vadă tot Occidentul (Germania, Franța, Spania, Italia, Elveția), USA și Japonia.

A avut acces la toate marile biblioteci din lume. A zăbovit îndelung împrejmuit de cărți originale, luându-și notițe, a conspectat, ba a și fost... student la vârsta lui! Și că nu s-a compromis, cum ar crede unii! Totul pentru a cunoaște și *a fi o figură unică* în cultura română. Și a duce mesajul românesc, prezența acestuia, pentru prima dată în lume. Căci trebuie să spunem cum, în materie de teorie literară, Adrian Marino s-a situat în descendența contribuțiilor de recunoaștere universală, după Mihail Dragomirescu, Tudor Vianu, Vasile Florescu (ultimul cu contribuții despre retorică și reabilitarea ei în filosofia contemporană. Traduceri în italiană și franceză).

În anumite privințe, a nihilismului cu precădere, Adrian Marino seamănă cu Emil Cioran, ba chiar cu Eugen Ionescu, în prima instanță a lui *Nu*, din anul 1934. Dar ca să-și intituleze capitolul 6 *Marele eșec: G. Călinescu* și să noteze oripilat că: *De episodul „Călinescu” îmi amintesc cu cel mai mare dezgust. Aș fi dorit să nu-l fi trăit niciodată (...).* Con-

stat însă, cu extremă neplăcere, uneori chiar cu stupoare, că loviturile și rănilor morale nu s-au închis până azi. Dar bisturiul trebuie înfipt și fără milă în acest abces purulent. El a fost unul dintre idoli tiranici și megalomani. Insolența cu care îl tratează pe „divinul critic” este cauzată de lipsa de verticalitate, mai ales morală și politică a acestuia. Căci a făcut nenumărate compromisuri, trecând, cu nonșalanță, în publicistică, de la *cronica mizantropului*, în interbelic, la *cronica optimistului*, în postbelic. În perioada de trecere spre „regimul nou”, revistele *Tribuna Poporului* și *Națiunea* publicau tot felul de enormități și chiar abjecții despre Iuliu Maniu, Partidul Brătianu, C. Titel Petrescu, despre „Puterea populară” și „sovietică” și multe altele care îl dezorientează pe Adrian Marino și-l înrăiesc multiplu. Memorialistul rămâne constant om de dreapta. Ideea lui că opera de jurnalist politic a lui G. Călinescu nu există, acesta rămânând cinic, oportunist, amoral și plin de lașitate. Fără nicio conștiință etică și civică. Predispus la simulare, duplicitate și farsă publică de mari proporții. Preocupat exclusiv de succesul și realizarea personală, fără niciun scrupul.

După ce pleacă în Occident și constată pe viu cum stă... politica și ideologia de dreapta, cum despre el se scrie doar ca să fie, este și mai mult scârbit. Nu-și găsește reprezentativitatea. Doar pentru țara lui suferise îndeajuns. Faptul că își este sieși suficient, rezultă și dintr-o împrejurare a unei conferințe de comparatism, când se afla în Italia. Cum și Marin Sorescu slujea aceeași cauză și misiune, deodată s-a aflat că ideo-criticul a primit Premiul Herder. Autorul... *Lilieciilor* și al lui Iona s-ar fi exprimat că premiul respectiv i s-ar fi convenit mai degrabă lui. Consternare totală în cercurile apropiate celor doi români. (Și într-o țară străină!). Ca să-l pună pe Călinescu... *pe butuci*, îi mai dă o lovitură în spate: în cele opt volume ale lui René Wellek, *A History of Modern Criticism* (1750-1950), criticii impresionisti ocupă un loc foarte, foarte redus, neglijabil. Cât despre limbajul lui Călinescu, Marino se exprimă în aceeași termeni denigratori: *urmărea, cu orice preț, efecte de public, o oratorie bombastică de catedră, pentru mine de*

un cabotinism tot mai insuportabil. A înregistrat pe un... disc chiar și o serie de poezii, cântate, țipate, stridente, cu un glas pițigăiat, penibil. I s-ar face un imens serviciu dacă toate aceste discuri Electrecord ar fi sparte și aruncate la coș. (Doar unele mișcări de avangardă, din sec. al XIX-lea s-au arătat a fi așa de furioase. Vezi la noi începuturile literare ale lui Geo Bogza). Răutate viscerală, atâta cât este înregistrată în această formulare veninoasă! Canalizându-și restul activității – dincolo de istoria literară –, Adrian Marino îi pune în cârcă toate preocupările lui în care a și strălucit în cultura română, el însuși dorind să fie socotit ca întemeietor de disciplină, ctitor. Iată formulată retorica lui ca fiind absentă la G. Călinescu: „Când s-a ocupat G. Călinescu vreodată de critica ideilor literare, de teoria literaturii, de hermeneutică, de comparativă? De reviste, publicații și cărți în limbi străine și alte activități de acest gen, în care nu avea, de altfel, nicio orientare, lipsit de lecturi de acest gen? O adevărată cultură teoretico-literară modernă, estetică și filozofică, nu avea!” Oprim citatul aici, deoarece Marino a crezut că l-a făcut grogy pe Călinecu – profesorul care l-a debutat, i-a dat doctoratul și a continuat să-l sprijine ori de câte ori a fost cazul; oricum, înainte de 1950.

Adrian Marino recunoaște că a traversat o perioadă tulbure, după 1944. Că era „cu capul în nori”, plin de teorii și lecturi liberal-democratice, dar *fără nicio percepție reală, directă, concretă a realităților imediate*. Prieteni mai apropiați – Andrei Oțetea, G. Ivașcu și permanentul Al. Piru.

Inițial, mi-am zis că după numărul de pagini acordate unui subiect sau altuia iese în evidență câte un capitol. Până la cel de al optulea, teoria a dat rezultate mulțumitoare – câte 20 de pagini, rezervate *Închisorii*, *Jungla „vieții literare”*, *Relațiile externe*. Dar după aceea, autorul a părăsit cu bună știință... concretul și a trecut nonșalant la... teorii, dezbateri eseistice și politice de înaltă clasă: *Cărți și publicații străine*, *Relații cu regimul* (sic!), *Distanțarea internațională*, *Decepția politică* ș.a.m.d. Fiecare dintre capitole are independența lui, semn indubitabil că Adrian Marino a avut... un Jurnal. E de pre-

supus că după fiecare acțiune (culturală) de mai mare sau mai mică anvergură, Dânsul și-a făcut însemnări. De unde până aci combătea mândros impresionismul, pe care-l socotea caduc și lipsit de importanță, acum nu putem accepta, cum altfel (!), mulțimea detaliilor. O ține turlă că „angajamentul meu politic a fost – trebuie s-o repet – de ordin pur ideologic, democratic, liberal și fundamental antitotalitar. Nu m-a interesat niciodată nici un fel de poziție socială (...). Credeam în puritatea, legitimitatea și eficiența ideilor democratice, anticomuniste și antifasciste”. La un moment dat, Adrian Marino notează că a trecut în *nu mai puțin de 11 aresturi și închisori*. Deci, a avut o cunoștință de cauză atunci când a vorbit de închisorile mele (vorba lui Maxim Gorki, autorul piesei de teatru *Azilul de noapte*, 1902, care a vorbit de ...Universitățile mele). Pata de neșters au constituit-o legionarii, nu reprezentanții altor partide (istorice, în niciun caz !).

Cartea este împânzită de nume și situații nu mai puțin stranii. Bunăoară, el Adrian Marino a fost scutit de a merge la Canal, fiindcă semăna cu ... comandantul Gal, ofițerul politic al închisorii. Între timp, acesta a ajuns ... General și numit – ce credeți?!-directorul Arhivelor Statului. Psihologic vorbind să fi fost vorba de un *alter ego* ? Marino scrie că n-a fost vorba „de un sentiment de umanitate. Îi intrase în cap că ... semănam cu el. Când voia să mă identifice, la un interogatoriu sau altul, întreba în mod insistent de «cel ce seamănă cu mine»”. Și într-un remember pișerlesc, acum la redactarea „memoriilor”, Adrian Marino notează cu năduf: „Și cei care mă...turnau amabil, îmi spuneau. Și râdeam împreună”.

Un segment important, aparte, îl reprezintă nominalizarea scriitorilor, fiecare cu câte o succintă caracterizare: N. Davidescu, Radu Cioculescu, V. Beneș, Marin Simionescu – Râmniceanu, Nichifor Crainic (rom), Mircea Vulcănescu, ambasadorul Vasile Stoica; alții: Victor Vojeu (fost comandant legionar, ambasador la Roma (amantul Anei Pauker), George Guțiu, preot unit, ulterior episcop de Cluj, Langa Tertulian (pe atunci legionar, devenit în ilegali-

tate, și el preot unit), medicul închisorii dr. Rana ș.a., Radu Gyr, Ovidiu Cotruș, Ion Ioanid, Ion Caraion, Vl. Streinu, Șt. Aug. Doinaș ș.a. Detestă cu argumente irefutabile „memorialul” de la Sighet, cosmetizat și schematizat în totalitate. Ca și serialul de televiziune, *Memorialul durerii*, mult prea politizat și pățimaș. În ciuda acestor acuze (personale), lucid, la cota de sus a recunoașterii, Adrian Marino spune: „Nu eram făcut pentru politică”. Și toate suferințele acestui inadaptat incurabil revoltat au constituit „un sacrificiu gratuit și inutil, căzut în gol”.

Străinii s-au numit (în ordinea nominalizării în carte): Robert Éscarpit, Roger Bauer, Louis Vax, Dr. Rita Schöber, Jean Starobinski (la catedra căruia a fost „asistent suplinitor”), Roland Barthes (care „nu știa nimic limbă străină. N-a auzise și nici nu vrea să audă de Benedetto Croce”), José Luis Aragnoren (care l-a elogiut pe Marino, fiindcă a citat, în original, pe Baltasar Gracián), Jean Rousset, Michel Calot, Étiemble (a cărui operă a fost subiectul cărții din 1982, intitulată *Étiemble ou le comparatisme militant*; la Geneva s-a născut ideea de a înființa în țară o revistă de studii comparatiste, desigur, și cu contribuții internaționale), Alain Robbe – Grillet, Pierre de Boisdeffre, Jean d'Ormesson, René Pomeau, I.J. Domenach. Fiecare dintre aceștia cu o morgă specială, academizantă, la nasul căroră nu se putea ajunge ușor (noi românii zicem că „nu se putea ajunge cu prăjina”). După ce i-a cunoscut îndeaproape, Adrian Marino – românului i s-a părut că ei reprezintă o „categorie minoră, profesorală și pedantă, în care nu mai aveam ce căuta”. Toți îl socoteau pe Étiemble „leur bête noire”. Grosolănia „belgianului” Jean Weisgerber l-a determinat pe Marino să rupă legătura cu el și lucrul la cartea comună *Les Avant-gardes littéraires du XX-e siècle*. În contrast cu el, dar absolut, a fost Jacques De Decker – „generos, relaționist, monden”. O altă „categorie” de occidentali infatuați, ajunși: Tv. Todorov („de o evidentă aroganță și suficiență”), Gillo Dorfles („mi-a reproșat, politicos, dar efectiv surprins că în Dicționar ...n-am citat [decât] o singură

dată pe I. Lotman, marea revelație și autoritate occidentală de pe atunci”). La Madrid, Guillermo Diaz – Plaja („cine de fapt, în România îl cunoștea prin lectură directă, în afară de ...mine ?”) a fost mult „mai brutal când i-am oferit L' Herméneutique de Mircea Eliade : vous savez trop”. „Ca să scape de mine, un vag germanist, dar cu colaborări regulate la «Magazine litteraire», (...) Lionel Richard, s-a prefăcut că-mi ia un interviu, la B.N., însă cu magnetofonul...gol”; „Am însă și amintiri frumoase: despre spaniolul Claudio Guillén, americanul Walter Sutton, brazilianul Antonio Candido, intelectuali fini, rasați, de foarte bună calitate. Și René Wellek a fost amabil cu mine. Mi-a și scris de câteva ori”. Figurile cele mai stridente și, uneori, agresive rămân bineînțeles (de ce ?, M.B.) ale unor scriitori. Prin obrăznicie, Hans Magnus Enzensberger. La fel un sudamerican de duzină, în căutarea gloriei pariziene, M. Scorza (decedat într-un accident de avion). Un discipol al lui Isidore Ison – la fel „paranoic (...) prin delirul său megaloman”. Și asemenea calificative, scurtisime, dar grăitoare prin ele însele sunt atribuite cu generozitate și altor „cunoștințe” întâlnite în popasurile „străineze” ale lui Adrian Marino.

Știind prea bine toate coclețele limbii române, pe care a tăbăcit-o bine-bine, cu atâtea neologisme, în postumitate Adrian Marino, rămâne unic, deschizător de drumuri în privința *criticii de idei*, a spiritului românesc, teoretic. În lumea largă, fie din Europa, în primul rând, alături de alții mari, cu care la un moment dat s-a aflat în competiție.

Spunem că cele 26 de capitole sunt traversate de nume – adevărați lianți sau piloni de susținere a materiei epice-narative, unele dintre secvențe primind replica, mai bine spus măciuca pentru o faptă sau alta din ...*illo tempore*. Reținem câteva: Radu Petrescu, Romul Munteanu, Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Alex. Ștefănescu, Mircea Nedelciu, Andrei Pleșu, G. Liiceanu, Horia Roman-Patapievic, Mircea Zăciu, Paul Goma, Octavian Paler, Gh. Grigurcu.

Laudă cu măsură pe Monica Spiridon, Adrian Dinu Rachieru, Const. M. Popa, Ma-

rius Ghica, pe experimentatul Ion Vlad, și pe Florina Ilies.

Pentru el Uniunea Scriitorilor – de la care a primit (totuși) premii zice că nu i-a oferit niciodată situația de a fi ...premiat. Așa că n-a așteptat să fie „exclus public”: „Am plecat singur. Aș vrea să fug definitiv dintr-o lume care nu mi-a dat aproape nicio satisfacție. Am recunoscut, de multe ori, că singurul vinovat sunt eu însumi. Dar, acum, la sfârșitul unei vieți (...) ce importanță mai are cine este sau nu adevăratul «vinovat»”.

Adrian Marino n-a crezut niciodată în valoarea literară a poeziilor din pușcărie. Doar doi autori ruși sunt credibili în ceea ce au scris despre pușcări: *Amintiri din casa morților*, de F. Dostoievski, și *O zi din viața lui Ivan Denisov* de A. Soljenițîn.

De unde până unde Adrian Marino și-a dorit cu ardoare să ajungă în Occident, mai cu seamă după ce a ispășit o reclusiune politică nedreaptă. Mai toate regimurile politice din România (și nu numai) de ieri și de astăzi – și-au trecut în contul viețuirii lor ca mijloace ultime de coerciție închisoarea mai drastică sau mai puțin criminală (dacă este posibilă o astfel de formulare!). Așa că flăcările unui sistem, scoase din context, ard și pârjolesc, până la scrum pe cei care nu se supun și nici nu dau semne că se îndreaptă spre linia oficială. Ferm și iremediabil Marino declară fără oscilații: „aspirațiile mele se îndreptau spre critica de idei și spre ideologie (...) mă indigna în închisoare lipsa de preocupări pur ideologice pe de o parte și totala incultură, în special a generației tinere, pe de alta în domeniul istoriei și al gândirii politologice românești”; „O situație profund «falsă», de la început până la sfârșit. «Fericit» n-am fost [de cât] la Geneva. La...50 de ani aveam un statut echivoc și incert de «student», de «doctorand». Eram, totuși – de bine, de rău – autor de volume de zeci de studii. Situație și nedemonstrabilă și irelevantă pentru contextul academic universitar genovez. Înscriesem un subiect de teză despre «ideea de modern» (păstrez și azi zeci de dosare și cutii de fișe). O preocupare ideologică «de cultură alternativă» (modernitatea fiind pentru estetica oficială [din România] de atunci o noțiune cel puțin suspectă, intransmisibilă și proscrisă”.



După toate avaturile întâlnite, apare întrebarea – de ce n-a rămas în străinătate dacă acolo identitatea lui de savant era recunoscută! O singură dată, în 1987, i-a fost ofertată invitația, la München. Și-a refuzat! Era prea târziu și nu știa cărei culturi va să aparțină (aceeași întrebare și-a pus-o filozoful C. Noica, pe când era în vizită în Anglia, la fiul său).

În primul rând că el, Adrian Marino își

însușise destul de bine ideologia pașoptiștilor – de ctitori în atâtea ramuri ale culturii. Și atunci, *cui prodest?* tot efortul intelectual consumat până atunci?

Că trebuie să ne înțelegem: dintre toate activitățile productive ale popoarelor, peste veacuri, numai cultura, ieșită în raza valorilor universale, contează în primul rând, intrând în competiție cu sororile lor din lumea toată.

Valentin
COȘEREANU

Simbioze artistice (I): *Ion Barbu sau poezia în spațiul sculptural*



Abstract

Eseul este în esență lui un paralelism al poeziei cu muzica, pictura și sculptura, selectate în trei momente semnificative. Cosmicitatea triunghiului este dată de jocul poeziei în oglinda celorlalte trei arte.

Cuvinte-cheie: poezie, muzică, sculptură, pictură

Essay is in its essence a parallel of poetry to music, painting and sculpture taken at their significant moments. The cosmic feature of the triangle is given by the "play" of poetry in the mirror of the other three arts.

Keywords: poetry, music, sculpture, painting

Fără a avea pretenția originalității absolute, studiul acesta se vrea un dialog al Poeziei cu Sculptura (Constantin Brâncuși), Pictura (Max Ernst) și Muzica (Debussy), alese în trei momente reprezentative.

Cosmicitatea triunghiului este dată de jocul poeziei în oglinda celorlalte trei arte.

Eseul este structurat în trei părți, dar trebuie să se știe că numai în virtutea unei necesități practice suntem siliți să discriminăm lucrurile, rânduiindu-le în categorii pur convenționale [...], iar intenția mea nu este de a despărți elementele de care ne ocupăm, ci de a le distinge fără a le dezuni.¹

Tratarea subiectului fiind prin esență metaforică (în genul lucrării lui Lessing, *Laocoon sau despre marginile absolute ale poeziei și muzicii*), ea exemplifică (atât cât e cu putință) ceea ce Al. Dima afirma în *Principii de literatură comparată: în raport cu studiul relațiilor dintre literaturi, cel referitor la paralelisme deschide orizonturi largi și anume spre o*

psihologie comună, spre constituirea unei vaste familii de spirite a scriitorilor dar și spre o estetică generală, în măsura în care scoate în relief caracterele esențiale ale artei pe baza inducerii lor din variatul material, semănat pretutindeni în timp și spațiu.

Ne-am străduit pe cât posibil să redăm „mișcarea” Artei înscriind-o în acest metaforic triunghi, apropiindu-ne astfel de viața estetică dinlăuntrul ei.

* * *

Așadar, Ion Barbu și Constantin Brâncuși, adică poezia și sculptura într-un dialog, într-o completare reciprocă... Două arte vorbind una despre alta prin ele însele, două „sfere” care plutesc în Univers, perfect strălucitoare și care, atunci când devin tangente, punctul care le unește este însăși singularitatea lor.

Ca să pătrundem în universul celor două „sfere” trebuie ținut seama de o anume coor-

Valentin COȘEREANU, eminescolog, Brașov, e-mail: valycosereanu@gmail.com

¹ Igor Stravinski *Poetica muzicală*, Traducere de Marta Pană, București, Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R., 22.



donată: suplețea. Fără aceasta există riscul de a rămâne întotdeauna în afară, privind cu ochi reci conturul. Altfel, sensul parcur-
sului operei este unul anume, iar sfera de
care vorbeam la început devine un ghem
organizat cu tâlc; însă trebuie neapărat să-i
găsești unul din capete ca, urmând firul, să
ajungi celălalt. Pentru cunoașterea „cercului
închis” trebuie plecat dintr-un anumit punct,
întrucât Ion Barbu este cel mai reprezenta-
tiv/**programatic** scriitor din literatura română,
în contextul universal stând alături de un Pindar
pentru epoca antichității sau de un Mallarmé
pentru timpul modern. Unind concepția cu in-
spirația, autorul «Oului dogmatic» a deliberat
îndelung asupra posibilităților poeziei.²

S-a discutat mult pe seama poemului *Joc
secund*, iar poezia în cauză era pusă întot-
deauna în frunte pentru înțelegerea operei
barbiene. Dar *Joc secund* este o afirmare a
teoriei poetului; mai bine zis ceea ce ar fi
dorit să facă. Dovadă că această creație este
elaborată încă din 1929, iar volumul *Joc se-*

cund, apare în 1930, așa încât, volumul se
confirmă mai degrabă ca o concluzie a ceea
ce se propunea în poezie. Așezarea ei la
sfârșit (la capătul celălalt al firului din
ghem) este mai degrabă potrivirea firească
pentru ceea ce dorim să demonstrăm.

Care ar putea fi, așadar, capătul de înce-
put? Este neîndoios poezia *Timbru*, consti-
tuind cea mai pură înfiorare în fața misterului
creației prin cuvânt căci Ion Barbu are în vede-
re faptul că arta (poezia) trebuie să suscite în
primul rând emoția directă, ca atare autentică a
sensibilității artistice. Considerăm de aceea că
muzicala «*Timbru*» poate fi luată drept reper
principal pentru înțelegerea poeziei sale.³

În acest parcurs teoretic urmează *Ritmuri
pentru nunțile necesare*, unde se poate vedea
...care este planul de generalitate al viziunii liri-
ce și modul de a o întreține mereu încordată⁴,
apoi *Umanizare* și prin ea revelația unui
vers cheie, întrucât după eminescianul *Nu
credeam să-nvăț a muri vreodată*, după versul
lui Blaga *Eu cred că veșnicia s-a născut la sat*,
urmează neapărat propria „sentință” a poe-
tului din *Umanizare*: *Castelul tău de gheață l-
am cunoscut, gândire*, adică miezul unui poe-
tism esențializator, concentrat și dedus din
calma creastă la care ajunsese deja.

Trecând apoi prin *Uvedenrode* (scrisă în
1925) odată cu Erosul care întreține echili-
brul cosmic (fază prefigurată încă din 1924
în *Riga Crypto și lapona Enigel*) „traseul” du-
ce firesc spre *Oul dogmatic*, concentrare pu-
rificată a spiritului, dar și dorința super-
bă/dumnezeiască de a se adânci în el. Mer-
gând pe firul ghemului, se înscriu în conti-
nuare: *După melci*, (punctând un loc aparte
în poetica barbiană prin simbolismul ei de
factură romantică) apoi ciclul *Isarlâk*-ului,
abstrăgând în el un substanțial filon orien-
tal tradus printr-o halucinantă luminozitate
poetică. Aici se realizează catharsisul, căci
Isarlâk nu este altceva decât soarele-centru,
deținătorul energiei, așa cum îl numește
poetul însuși, la început, în *Ritmuri pentru
nunțile necesare*.

Translând spre cealaltă artă, în ceea ce-l
privește pe Brâncuși, trebuie mai întâi
amintit faptul că în chiar atelierul său din

² Marin Mincu, *Ion Barbu (Texte comentate)*. Antolo-
gie tabel cronologic, prefață și comentarii de Ma-
rin Mincu, București, Editura Albatros, 1975, p.
XV.

³ Idem, p. 3-4.

⁴ Idem, *ibidem*, p. 5-6.

Montparnasse ori Impasse Ronsin, sculpturile erau așezate într-o anume ordine și loc. Atelierul devenise un al doilea muzeu și era vizitat ca atare, lucruri pe care le remarcă orice biograf-cercetător al operei artistului. Ne întrebăm dacă nu cumva acesta e un argument în favoarea unei anume parcurgeri a operei sculpturale? Oricât de vag ar fi el, înclinăm să credem că așa este.

Brâncuși era un poet și un filosof învăscut ca un cocon în datul lui artistic. Opera acestuia nu se străbate la întâmplare. Cine se ridică împotriva acestei afirmații, contargumentând că Brâncuși primea comenzi, neputând să-și construiască un sistem ca Ion Barbu, în poezie, greșește esențial. Argumentația vine firesc: să nu uităm că *Sfântul din Montparnasse* are norocul de a fi fost lăsat să facă ce vrea pentru comanda respectivă, altfel nici n-ar fi primit-o. Mai mult, de fiecare dată în situația acesta el își impunea condițiile și propriul sistem de realizare, iar unul din puținele cazuri când hazardul lucrează în deplină concordanță cu un artist, comenzile s-au „îmbrăcat” perfect pe sistemul sculptural al lui Brâncuși. Un curaj nebun/genial îl împinge pe artist le îndrăzneli negândite în epocă. Darmite realizate. În 1907, *Rugăciunea*; o femeie goală pentru prima oară într-un cimitir; dar așa de bine se potrivește comanda concepției încât nimeni nu se scandalizează.

Revenind strict la opera sculpturală, se poate susține ceea ce se va argumenta mai jos: capătul de început al „ghemului” în acest caz, îl constituie tocmai această *Rugăciune*, în unghiul ei deosebit ales, cu brațul și capul înclinat în față, dar tinzând spre cer, spre în sus – prefigurare a zborurilor-păsări –, cu amândoi genunchii în pământ (cum știa el că se închină/roagă femeile la Hobița), cu un genunchi în fața celuiilalt și cu o mână (mâna cu care-și face crucea) la jumătatea gestului. Cealaltă, tăiată de la cot (era cu totul inutilă, căci totul trebuia sugerat, nu numit!), această sculptură simbol stilizată nu este altceva decât o femeie făcută din vagi linii drepte și curbe care aduce aminte de mortul de pe prispa casei⁵, epi-

sod care a rămas adânc întipărit în memoria afectivă a artistului, ca o cutremurare ființială cu adânci rădăcini existențiale.

Exemplul nu este deloc unul forțat, căci la Brâncuși, tragicul se împletește cumineniei în general și *Cumineniei pământului* în special. Cele două sculpturi constituie, pentru pătrunderea în opera brâncușiană ceea ce *Timbru* și *Ritmuri pentru nunțile necesare* constituie pentru poetica barbiană. În ele două aflăm filosofia și intuiționismul țărânului român plecat din Hobița, dar și abstractizarea și semnificația ei filosofică pentru tot parcursul operei barbiene.

Unde se adâncește acest sistem filosofico-poetic-sculptural? La *Masa tăcerii*, unde toate scaunele sunt ocupate de artist și dedublările lui. Pentru a înțelege, trebuie să meditezi „așezându-te” (metaforic vorbind) pe unul din ele. În liniște și pe timp îndelungat. Totul este perfect simetric, iar tendința spre masa-centru este evidentă. În roata soarelui, așezat la masa tăcerii, nimeni nu gândește spre exterior, ci se concentrează în mod natural spre soarele centru. Spre esență. Urmează *Începutul lumii*, care preia filosofia adâncă și tăcută din *Cuminenția pământului*, cea care corespunde soarelui-gălbenuș din poetica lui Barbu. Așadar, urmărind paralelismul, Erosul din *Uvedenrode* întreține echilibrul cosmic. Dincolo, la sculptor, ilustrative în acest sens, sculpturile: *Principesa X*, apoi *Adam și Eva*, *D-ra Pogany*.

Iar acum, încercarea capitală: *Măiastra*! Zborul îi reușește. E un *Miracol*! Dar *Măiastra* a fost un zbor particular. Starea cathartică sugerând zborul spre lumină o realizează în mod categoric *Coloana infinită*, operă care-l face pe Mario de Michelli, în urma unei călătorii la Târgu-Jiu, să exclame: *Nu-mai când am văzut-o așa de înaltă, puternică și dreaptă, țâșnind în sus dintr-o dată, fără posament, din câmpia goală, mi s-a părut c-am smuls, c-am înțeles dintr-o dată tot secretul artei brâncușiene*.⁶ În acest sistem se țese, desigur, și *Prometeu* și *Vrăjitoarea* și *Himeră* și

⁵ Vezi V.G. Paleolog, *Tinerețea lui Brâncuși*, București, Editura tineretului, 1967.

⁶ Apud Petre Pandrea, *Brâncuși. Amintiri și exegeze*, București, Editura Meridiane, 1967, p. 43.

Testoasa zburătoare și Primul pas și Dragobetele⁷.

Că lucrurile stau așa și nu altfel, ne-o confirmă și Horia Damian, alt artist român stabilit la Paris: *Sensul parcursului este de la «Masa tăcerii» prin «Poarta sărutului» spre «Coloana fără sfârșit» (și nu invers) [...] Semnificația spirituală, așa cum o înțeleg eu, nu se descoperă spre înăuntru (cum ar putea de altfel să dea impresia orice demers interior). Mai exact, căutarea adevărului nu e un drum de la aspectul fenomenal spre realitatea profundă, de la multiplu la unitate, ci exact contrariul. Iluminarea sau adevărul e reprezentat aici de «Masă», în contact cu ea are loc «plonjonul» interior [...]. Numai după acel act miraculos ce se petrece în jurul mesei restul devine posibil. Într-un cuvânt, numai după această iluminare inițială ne putem îndrepta spre fenomenul (trecerea o reprezintă «Poarta», iar împlinirea, triumful, apoteoza, le reprezintă «Coloana».*⁸ De altfel, în acest sens trebuie menționat și faptul că artistul, atunci când a fost nevoit să doneze statului francez operele sale (căci statul român l-a refuzat !), el a făcut-o punând următoarea condiție: atelierul să-i fie mutat în centrul orașului *asa cum l-a conceput el*. Este dovada cea mai concludentă că operele nu erau așezate la întâmplare și că aveau logica lor programatică.

Conchizând, am putea asemui poetica lui Barbu și sculptura lui Brâncuși doar cu *Divina comedie* a lui Dante ori cu *Florile răului* a lui Charles Baudelaire, întrucât acești artiști, în căutările și programatismul lor sunt dominați de intuiție, de o mare intuiție, altfel operele lor n-ar fi fost valorizate nici în contemporaneitate nici mai târziu. Cel mult s-ar fi contopit cu vreun curent la modă, mai mult nu. Datul acestora este demonstrat (curios, nu ?) de însăși contradicțiile existente în operele acestea, căci este evident că *La toți artiștii coexistă elemente care în mod obișnuit se numesc antagoniste. Nici astăzi, așa cum n-au existat nici în trecut, nu există clasici puri și romantici puri. De altfel, cu cât un artist este mai mare, cu atât este mai*

*complex și ascunde adesea în sine mai multe elemente antagoniste*⁹.

Fenomenul nu este trecut cu vederea nici de Tudor Vianu în studiul său despre Ion Barbu: *Există și alte posibilități de a stârni curentul liric decât prezentarea unei imagini concrete. Intensitatea afecțiunii poate fi stârnită și ca un acompaniament al intuițiilor inteligenței. Fluxul sentimentului curge și în albiile gândirii.*¹⁰ (A se vedea în acest sens și eseul lui G. Călinescu: *Clasicism, baroc, romantism*).

Menționam mai sus că o trăsătură comună care menține paralelismul poeziei-sculptură este ucenicia celor doi artiști la arta clasică. La poet este o chestiune de concepție, păstrată de-a lungul întregii sale opere. La sculptor e vorba de o perioadă exercitată în timp (mai precis până la *Rugăciunea* din 1907) când vrea parcă să facă dovada puterii sale de creație. După 1907, acest lucru se va prelungi doar într-o singură latură: simplitatea, dar nu ca un program bine stabilit de întoarcere la clasic (precum elenismul barbian), dimpotrivă, simplitatea este o coordonată spre abstracționism revoltant, negând evident clasicismul.

Să revenim la poet, însă. Matematician fiind, Ion Barbu restructurează coordonatele poeziei, geometrizând-o, întorcându-se la *oda pindarică*. Se știe foarte bine că la greci geometria era la rang de cinste. Poetul nu cunoștea elina și s-a cramponat tot timpul de acest lucru: *În ce mă privește resimt ca o umilință neștiința mea de elinește, neputința în care mă găsesc de a proba ca un ban de argint, sunetul ce emit în original innurile către Demetra, tragediile lui Eschil, versurile lui Teocrit.*¹¹ În compensație Ion Barbu ne oferă geometria; și nu una oarecare, ci una poetică. Parafrazând spusele parnasienilor că fac poezie fiindcă nu fac nimic și nu fac nimic pentru că fac poezie, am zice că poetul român gândește matematică atunci când nu

⁷ Pentru ilustrarea sculpturilor vezi albumele indicate în bibliografie.

⁸ Revista *Arta*, nr. 9/1970, p. 25.

⁹ Brion Marcel, *Arta abstractă*, Prefață de Balcia Măciucă, București, Editura Meridiane, 1975, p. 230.

¹⁰ Tudor Vianu, *Introducere în opera lui Ion Barbu*, Editura Meridiane, 1970, p. 16.

¹¹ Ion Barbu, *Formația matematică*, în *Secolul 20*, nr. 2 din 1964.

face poezie și simte poezie când nu face matematică. Rafinamentul (nu numai cel de concepție ci și de realizare) la care ajunge îndreptățește pe deplin afirmația.

În acest mod, poezia trebuie să instruiască despre lucrurile necesare și esențiale. Astfel, *Geometria devine în artă un principiu de instruire, un stil. Pentru poezie, o nouă cale spre mit*.¹² Concentrarea expresiei ne vorbește edificator în acest sens. *Orbite, Joc secund, Grup* etc. sunt adevărate poezii-ecuație și trebuie „rezolvate” ca atare, așa cum punctează esențial G. Călinescu: *Prin cultura lui, Ion Barbu are obsesia matematică și în paginile sale se adună toate figurile și expresiile specialității (durerea divizată, capetele ovale, ochi în virgin triunghi, pătratul zilei, unghi ocolit de praf, la conul acesta de seară, ceasuri verticale)*¹³ Poetul însuși într-un aforism concentrează ideea mai mult decât într-o mie de pagini: *Simplul fapt al vestirii unei ore de seară are nevoie de mai mult decât cele câteva cifre ale notației astronomice; are nevoie de toată amplitudinea unui vers*.¹⁴

Trecând de cealaltă parte (la sculptor) afirmam la începutul discuției că spre deosebire de Barbu, Brâncuși are într-adevăr o perioadă de „ucenicie” la așa zisul clasicism, iar din 1907 înainte, rupând-o total cu el. Este într-adevăr vorba de ucenicie, nu de o concepție unitară, ca la Ion Barbu, căci în timpul cât a stat în România, la Craiova și București, este nevoit să lucreze în acest stil prin însuși faptul că urmează o școală. Oricum ar fi fost ea numită, Școala de arte și meserii, Belle-Arte etc. prin însăși structura sa era o școală de formație clasică. Profesorii fiind prea mult timp în contact cu clasicismul ca să conceapă arta altfel decât în acest mod și să-și permită ori să permită abateri de la regulă. În acest sens e destul să amintim *Studiul după Laocoon* (1898), *Nud de bărbat*, (1901), *Portretul lui Ion Popescu-*

Gorjan (1902), *Generalul doctor Carol Davila* (1903), *Portretul doctorului Zaharia Samfirescu* (1905), *Portretul lui Nicolae Dărăscu* (1906) etc.

Dovada supremă a uceniciei clasicismului, însă, o face *Ecorșeul* din 1901-1902. Pentru această lucrare clasicii însuși l-ar fi invidiat. A studiat împreună cu dr. Gerota fiecare mușchi în parte, fiecare articulație. Este așa de bine făcut și așa de perfect anatomic, încât și azi se studiază pe acesta în instituțiile specializate. *Ecorșeul*, am putea zice, că e punctul culminant al acestei ucenicii. Brâncuși a făcut dovada acestei virtualități, ca și cum ar fi spus: *Ceea ce au făcut clasicii e frumos, dar eu vreau altceva cu mult mai greu și cu mult mai frumos*. Acest *Ecorșeu* îl va face de altfel să afirme mai târziu că *Michelangelo este numai carne*¹⁵, refuzându-i cu superioritate „biftecul”. De remarcat este faptul că în această perioadă chiar, asumându-și riscurile, dar crezând în ceea ce face (și avea să facă !), Brâncuși își impune personalitatea. Amintim doar înfruntarea comisiei la reînăugurarea bustului dr. Carol Davila. Dar a mai făcut-o și altădată, în împrejurări mult mai dificile și cu artiști de talia lui Rodin, la Paris, după care îi părăsește atelierul, sufocat de prea multă carnație sculpturală.

Un prim pas în desprinderea de clasicism a fost făcut în 1898, când sculptorul execută un *Vitelius*, care păstrează exact canoanele clasice, cu deosebirea gurii, astfel încât, el redă în *Vitelius* ceea ce învățase la școală că era acesta: un zâmbet perfid, exprimând răutate, dornic de măreție și îmbuibare. Doar printr-un zâmbet ! Sculptorul este preocupat încă de pe atunci de caractere, de interiorizări. Tocmai drumul pe care-l alege mai târziu spre abstracțiuni, îl va face pe artist să părăsească școala și pe artiștii tradiționali oricât ar fi fost aceștia de celebri în epocă. Se întrezărește, așadar, încă de pe acum (vag, ce-i drept) viitoarea lui mare înclinație spre a concentra, spre a stiliza.

În acest sens doar câteva exemple: în 1901 un studiu intitulat chiar *Studiu de ca-*

¹² Marin Mincu, *op. cit.*, p. XXIII.

¹³ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Fundațiilor Regale, 1941, p. 11.

¹⁴ Ion Barbu, *Versuri și proză*, Ediție, studiu introductiv și note de Dinu Pillat, București, E.P.L., 1968, p. 353.

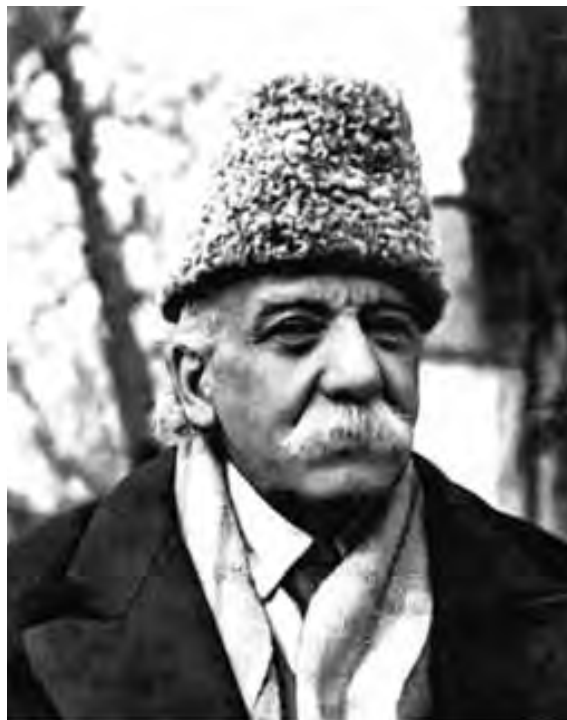
¹⁵ Oprescu, Gheorghe, *Considerații asupra artei moderne*, București, editura Meridiane, 1969, p. 101.

racter, apoi *Girantul* (1905), apoi capetele de copii, culminând cu acel *Supliciu* din 1906; un cap de copil lăsat pe umărul drept și puțin spre spate, cu fața suferindă. Apoi acel cap de tânără fată, cu zâmbetul parcă a refuz, exprimând multă mândrie și intitulat sugestiv *Orgoliu* (1905). (Mai mult ca sigur că era vorba de fiica spălătoresei pe care o ceruse în căsătorie Brâncuși, refuzat fiind...) Acest lucru l-a durut și a rămas în subconștientul artistului ca și mortul de pe prispa casei, fapte ce vor izbucni în sculptor mai târziu, dându-i acea forță care ar fi meritat analizată și numită **tragicul** la Brâncuși. Deci, când prietenul său, pictorul Douanier Rousseau afirma că Brâncuși ar fi *transformat anticul în modern*¹⁶ avea numai parțial dreptate.

Cât privește „elemente antagoniste” (adică marile contradicții din opera sculptorului) existente în operele geniale, dar și aluzia la remarcă lui Marcel Brion mai sus citat, unul dintre ele este acela al **visului**, căci *Visul barbian* capătă accepția unui somn controlat, altfel însă decât cel suprarrealist, pentru că suprarrealiștii își conștientizează actul creației; acolo este dezorganizare (că visul are logica lui o descoperim abia după act). La Ion Barbu e organizare „premeditată”; Poetul însuși o mărturisește: *Fii ai unor părinți făgăduiți dulcelui vis germanic, prin taina ierbii de omăt și a florii albastre, redevenim contemporani cu Eminescu. Dulcele vis este de fapt visul melcului „nătâng” de-a ieși din cochilie (la soare și la căldură) înainte de vreme, este visul rigăi Crypto spre țările nordice. Am spune că *Riga Crypto și laponă Enigel* este caracteristică pentru exemplificarea visului romantic. Dulcele vis este de fapt un somn în somn, iar tendința spre soarele ghețurilor este tipic barbiană, ea continuând simbolul hermetic, programatismul matematic al poetului: *Acolo unde inspirația se întâlnește cu rigoarea geometrică a intelectului, se poate regăsi adevărata «lumină a visului»*.¹⁷*

¹⁶ Apud Mircea Deac, *Brâncuși*, (Album), București, Editura Meridiane, 1966, p. 25.

¹⁷ Marin Mincu, *op. cit.*, p. 25.



Așadar, la poet, drumul ascensional spre lumină, spre Soare este de netăgăduit. Dar paralelismul urmează ideatic același traseu: *Toată viața mea am căutat numai esența zborului*¹⁸ spusesese Brâncuși cândva. Dar oare zborul nu înseamnă vis ? În acest caz, cu siguranță că da ! *Păsările* sunt zboruri, adică visuri în prelungire (titlul complet al uneia este *Oiseau – un proiect devant être agrandi pour remplir la voûte du ciel*).¹⁹

Dacă la Ion Barbu *Riga Crypto și laponă Enigel* este esențială în acest sens, la Brâncuși punctul pe i îl pune *Miracolul*, care poa-

¹⁸ Apud Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 237.

¹⁹ Dovada cea mai bună că Arta este aceeași de la începuturi până în prezent, un exemplu din poetica eminesciană și datat 1873 (!) este ilustrativ în acest sens, căci poezia *Zburam*, nu este altceva decât o prefigurare a *Zborului* cu majusculă. Citind-o, nu se poate să nu translezi spre abstractizări simbolice de tipul *Păsării în văzduh*, a celui care a devenit „clasicul” sculpturii moderne. Prefigurată cu atâta timp înainte de un mare poet, viziunea zborului este tema comună care unește, așadar, despărțită de un timp care pare să nu existe între marile spirite, acești doi mari creatori: Eminescu și Brâncuși.

te simboliza în forma sa elansată, un gest de eliberare, o ieșire din umbră spre lumină.²⁰ Miracolul este un vis. Mai precis acest vis și prin el se ajunge la Coloana infinită, la un fel de împlinire a visului, deoarece, ca și la Barbu, el începe de acolo de unde Coloana... se termină. Dar în acest sens, întrebarea se pune: oare tendința spre soarele nordic (a lăponei Enigel) nu e „pictată” și de sculptor? Desigur. Argument? Pinguinii și Foca (1936) însăși. Iată ce ne spune Pierre Courthion în acest sens: *La acest sculptor, cosmosul este atins printr-o puritate secundă, cucerită prin înfrângerea tentației, proprie celui în sine romantic de a părea.*²¹ Prin urmare și la sculptor visul este tot un somn în somn. Tendința spre lumină este clară și în favoarea afirmației noastre. Nici lui Călinescu nu-i scapă aspectul: *Poezia aceasta este încă foarte frumoasă în elevația ei, într-o tristețe a marilor probleme, prin nostalgia recilor ținuturi ale eternității și printr-un inedit lirism astronomic.*²² Ne-am lămurit, așadar: clasicii sunt alirici, iar sculptorul tinde și el în lumea modernă către formularea poeziei esențiale, căci demonstrând **intuitivismul** amândurora am fi demonstrat lirismul lor.

Pe de altă parte, atât poetul cât și sculptorul sunt preocupați de **miturile originare** invocându-le pentru a reevalua transcendent lumea, căci: *Romantismul gnostic european, «marele romantism» (prin explorarea miturilor originale și a magiei) reprezintă o reîntoarcere la Poesis. Doar romanticii tind la o altă reevaluare «transcendentă» a lumii.*

*Ar trebui un cântec încâpător, precum
Foșnirea mătăsoasă a mărilor cu sare;
Ori lauda grădinii de îngeri, când răsare
Din coasta bărbătească al Evei trunchi de
fum –*

spune Ion Barbu în poezia *Timbru*. Dar cântecul încâpător, cântecul originar, mitul în-

suși este, trecând de partea sculpturii, *Adam și Eva* (1916-1921, lucrat în lemn, este Eva din Biblie sau, și mai precis, imaginea ei, pură, „croită” în suprafețe larg deschise (ca fiind cea care primește), născută din coasta lui Adam.; ea este cea care primește, el este cel care o sprijină. Reevaluarea mitului prin reîntoarcere la el este o preocupare laitmotivică în opera lui Brâncuși: *Leda* (1920), *Narcis* (1910), *Noul născut și Oul* (1920), toate stau mărturie acestei preocupări. Or, și mai înainte, în 1911, Brâncuși sculptează acel teribil *Prometeu* cu variantele sale în marmură și bronz polisat. Sculptorul însuși ne spune despre această lucrare: *Dacă este bine așezat, vezi cum capul cade pe umăr, în timp ce vulturul îi devorează ficatul.* Am îndrăzni să afirmăm că nici Goethe, la germani, nici Philippide, la noi, n-au reușit să realizeze atâta adevăr și poezie ca Brâncuși, odată cu această sculptură. În concentrația maximă vedem poezia pură, întocmai cum o teoretiza Poetul în *Joc secund*:

*Din ceas, dedus adâncul acestei calme creste,
Intrată prin oglindă în mântuit azur,
Trăind pe înecarea cirezilor agreste,
În grupurile apei, un joc secund mai pur*

Adâncind și mai mult acest aspect, *Oul dogmatic*, însuși, corespondentul *Oului brâncușian*, vin să sprijine ideea; oul ca simbol, sugerând ordinea transcendentală a lumii.

Să ne oprim acum asupra **metaforelor folclorice** cu funcție revelatorie „fixate”, bineînțeles, în cele două arte: în poezie și în sculptură.

Înaintând spre ciclul *Isarlâk*-ului, spre cea lumina, poetul dă balada *După melci* (scrisă în metru popular), țesând pe un păienjăniș folcloric sensul inițierii sau mitul nunții dilematice ca-n *Riga Crypto* și *laponia Enigel*. În «*D-ra Huss*» – spune G. Călinescu – *poezia de cunoaștere încetează, dar rămâne ceremonialul magic în zugrăvirea unei nebune care vrea să-și aducă iubitul pe băț descântând stelele cu mosorul.*²³

²⁰ Mircea Deac, albumul citat, p. 41.

²¹ Pierre Courthion, *Curențe și tendințe în arta secolului XX*, Prefață de Mircea Deac, Traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1973, p. 23.

²² G. Călinescu, *op. cit.*, p. 801.

²³ Idem, *ibidem*, p. 810.



Dar această *smulsă parcă dintr-o bolgie a Infernului*¹, cum o califica Tudor Vianu, corespunde *Vrăjitoarei* (1916-1924) lui Brâncuși. Amândouă sunt întruchipări ale vrăjitoarelor din poveștile noastre văzute parcă de dinlăuntru în afară cu ochii copilăriei mitice, aducând aminte de tehnica elaborării în proza lui W. Faulkner. Continuând, G. Călinescu spunea că *Poetul intra în folclor, în acel folclor suprarrealistic din care s-au scos noțiunile în circulație păstrându-se numai modurile*.²

Într-adevăr, *modurile* acestea (vezi și Eugen Simion atunci când cataloghează miturile fundamentale la Eminescu) sunt de fapt metaforele folclorice despre care aminteam mai sus și despre care este vorba și în opera sculptorului. *Dragobetele*, supranumit și *Sărutul folcloric* este grăitor în acest sens³. Apoi *Cupa* (1917-1918), *Masa tăcerii*, *Coloana*

infinită, toate făcând parte din ansamblul folcloric românesc păstrat și astăzi în arhitectura *exterioară*, dar și în *interiorul* țărănesc. Amândoi acești mari artiști s-au călăuzit parcă după faimoasa operă a lui Anton Pann *De la lume adunate și iarăși la lume date*, făcând din aceste motive o structură reevaluată și cu totul aparte. Întrebat fiind dacă folclorul slujește la ceva, Brâncuși ar fi răspuns că *E singurul. Tot ce e artă se face prin el însuși. Toate artele superioare trec pe acolo*.⁴

Am îndrăzni chiar să spunem că prin această decantare a trecut sculptorul, ajungând la acea simplitate tradusă în fapt prin maximum de concentrare. Prin această prismă trebuie înțeleasă întreaga structură modernă a lui Brâncuși. De cealaltă parte, aceasta se traduce prin trecerea spre lumină (spre infinit) ori soarele nordic din poetica barbiană. Prin urmare, descoperim în amândoi artiști un spațiu mitic de substrat

¹ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 45.

² G. Călinescu, *op. cit.*, p. 810.

³ Vezi V.G. Paleolog, *op. cit.*

⁴ Apud Petre Comarnescu în rev. *Arta*, Nr. 8/1970, p. 7.

folcloric adâncit la rându-le în Valahia și redimensionat modern.

Privită dintr-un alt punct de vedere, se poate observa, parcurgând poetica barbiană, că toate poemele sale sunt de-o **muzicalitate** rar întâlnită. Cu predilecție însă, *După melci*, *D-ra Huss*, dar și în *In memoriam* ori *Uvedenrode*, toate de-o muzicalitate care ar putea rivaliza la noi doar cu un Eminescu. Ele constituie o muzică prin ele înseși. Ce elemente dau această muzică? Descoperim mijloace poetice duse la un rafinament extrem. În *După melci* – spre exemplu –, metrul popular, repetiții, aliterații vocalice de origine folclorică, monorima (cale-sale, gușă-mătușă), rime onomatopeice (chiondorăș-târășhârș), bocetul (*Melc, melc, ce-ai făcut/ Din somn cum te-ai desfăcut/ Ai crezut în vorba mea/ Prefăcută... Ea glumea s.a.m.d.*).

În *Domnișoara Huss* avem a face cu o transfigurare a descântecului folcloric (*Buhuhu la luna șuie/ Pe gutuie să mi-l suie,/ Ori de-o fi pe rodie/ Buhuhu la zodie etc.*), apoi *In memoriam* sau *Uvedenrode*, prin repetițiile, sonoritățile onomatopeice și invențiile verbale succesive fac din ele adevărate incantații moderne. Aici se regăsește punctul culminant al muzicalității barbiene: *Cir-li-lai, cir-li-lai,/ Precum stropi de apă rece/ În copaie când te lai;/ Vi-o con-go-eo-ling,/ Oase-nchise-afară-n frig/ Lir-liu-gean, lir-lui-gean/ Ca trei pietre date dura/ Pe dulci lespezi de mărgean* (*In memoriam*). Sau: *Ordonată spiră,/ Sunet/ Fruct de liră/ Capăt paralogic/ Leagăn mitologic, așa c-an Uvedenrode*.

La sculptor, arta polisatului ar fi puntea prin care se trece spre muzică, opera brâncușiana fiind o muzică ajunsă la gradul suprem al abstracției; o muzică a Universului însuși, nedeslușită încă. E o muzică a efectelor sonore. Când privim *Măiastra* și în genere „zborurile” lui Brâncuși, instinctual auzul ne duce la *Pasărea de foc* a lui Igor Stravinski, la punctările acelea cu șaisprezecimi, care dau senzația zborului, plinătatea sunetelor ori dialogul unui instrument cu altul ce ne fac să urmărim cu ochii minții *Măiastra* în spațiu. Când privim *Rugăciunea* auzim sunetele psalmilor biblici, vocile corului din atât de inspirata *Simfonie a psalmilor* a aceluiși compozitor.

Auzim, însă, peste toate acestea murmurul rugăciunii unei femei părăsite de cineva foarte drag. Ca o litanie pe malul infinitului ocean. Când privim *Cumințenia pământului* și *Somnul* ori *Sărutul* ori vreunul din nevinovatele capete de copii, ascultăm muzica serenă. Așadar, *Sculptura lui Brâncuși* e «muzicală» prin lumina sa puternică, emanată parcă de o armonie cântată undeva în străfunduri. Dacă despre muzică se spune că ar fi o arhitectură în timp, atunci despre sculptura lui Brâncuși se poate afirma că e o muzică «încremenită» în spațiu, prin proiectarea sonorităților unei zecimi de secundă în Univers.⁵

Să trecem acum la analiza altor aspecte din problematica urmărită în cadrul paralelismului: **mișcarea, timpul și esențele**, cu toate consecințele lor, pentru că, vom vedea, ele află într-o interdependență „nativă”.

Problema timpului, a mișcării și a esențelor a mai fost atinsă pe întreg parcursul acestui paralelism în rezolvarea altor trăsături ale poeziei și sculpturii. Cum însă acolo erau prezentate tangențial, trebuie spus că în parcurgerea celor două „spații” se observă conjugarea mai întâi a două trăsături: mișcarea și esențele, iar din acestea va decurge elementul timp.

În ciuda faptului că au fost mult timp calificate ca fiind reci, înghețate, mișcarea este o caracteristică esențială atât în operele lui Barbu cât și în cele ale lui Brâncuși. Hermatismul și abstractismul punându-și amprenta pe ele, poezia și sculptura în aceste ipostaze au fost puțin accesibile – de aici și calificările grăbite ce li s-au dat. Coordonatele moderne amintite trebuiesc luate ca atare și înțelese în toată adâncimea lor. Ele sunt forme înghețate doar prin prisma modernului, intuiția însă le topește pe toate și linia curge continuu, căci ea nu este altceva decât un *Vis al dreptei simple* !... cum spune Ion Barbu în poezia *Încheiere*:

Vis al Dreptei Simple!
Poate, geometria
Săbiilor trase la Alexandria,
Libere, sub ochiul de senin oțel,
În neclătinatul idol El Gahel.

⁵ Tiberiu Olah, *De la Brâncuși inspirație...*, în *Scântea* din 15 februarie 1976.

*Inegală creastă, suliță cegă,
Lame limpezi duse-n țara lui norvegă!
Răcoriți ca scuții zonele de aer,
Răsfirați cetatea norilor în caier,*

Linia în general și linia curbă în special sunt elemente care duc spre mișcare. *Linia este cea care conduce și accentuează mișcarea*⁶ spune Mattis-Teutsch în *Ideologia artei*. Iar Grup însuși – afirmă G. Călinescu – poate să se refere la un fascicul de linii [...] secționat printr-o dreaptă.⁷

Dar acest ansamblu nu este decât Sărutul: linii verticale (căci Verticala înseamnă acțiune – spune același Hans Mattis-Teutsch n.n.) și linii orizontale, creând un paralelism sacru și neferindu-se de o mediană neîntreruptă din creștet până-n tălpi, bilaterismul lumii animale.⁸ Sau în Mod unde Asistăm la levitația spiritului către edenul ceresc, cu perspective deschise tot mai mari, amețitor, din unghiul de contemplare al înălțimii câștigate treptat⁹, care nu este altceva nimic decât Coloana infinită brâncușiană.

Dar ce element generează mișcarea, totuși ? Acest asamblaj dominat de linia curbă. Ovoidul este prezent atât în opera poetului cât și în cea a sculptorului, iar un studiu asupra acestei problematice ar fi dintre cele mai interesante. Pornind de la *Oul dogmatic* spre *Începutul lumii*, de la Grup spre *D-ra Pogany*, *Principesa X* ori *Narcis* până la *Măiastra* (prin Cocos trecând), nu facem altceva decât să vedem cum prin continuitatea lor ele sugerează (intuitivi fiind) mișcarea în Univers. Iată în acest sens un exemplu din barbiana Grup:

*Dar capetele noastre, dacă sunt,
Ovaluri stau, de var, ca o greșală,*

Așa cum – după expresia lui Zorachi – *Măiastra* exprimă ideea vitezei în plin zbor.

Ajungând în acest punct, nu se poate să nu dai perfectă dreptate afirmației lui

Pierre Courthion când spune că *Arta este opusul stereotipului. De când a apărut, arta e mișcare. Nu există artă fixă. O artă de tip imobil, o artă-mașină, fără variații neprevăzute, nu poate fi artă. Arta este copilul spiritual al omului. Matricea ei este individul*.¹⁰ Deci mișcarea este dată de această linie cu variațiile ei neprevăzute.

Ne întrebăm, însă, nu cumva aceste linii duc la o simplitate a artei ? Răspunsul este categoric pozitiv. În cazul nostru ea se numește esență. Arta sintetizatoare în poezia barbiană își spune cuvântul în acest sens, corespunzându-i în celălalt punct arta lui Brâncuși, pentru care *Omul este un trunchi plecat și patru membre*.¹¹ Și tot el, despre același lucru valabil și pentru poet: *În piatră trebuie să tai, să sapi, ca să ajungi acolo unde se ascunde subiectul, căci el nu e oriunde [...] artistul trebuie să-l descopere*.¹² Lucrul migălos la fiecare poezie, variantele sculpturilor, paralelismul însuși (prin stabilirea atâtor puncte comune celor doi) ne vorbește clar despre preocuparea lor în a găsi esențele.¹³

Spuneam că esențele și mișcarea duc neapărat la o altă coordonată: și anume, timpul.

Creând, fiecare din ei, o ingenioasă geometrie în spațiu, ea nu se poate debarasa de coordonata timpului (în analiză vorbim!). Cum să privim acest aspect ? Vom apela la înțelegerea lui printr-un exemplu similar. Despre geometrie nu putem spune că o putem fixa într-un timp anume. Ea este de fapt atemporală, dar cum nimic nu există în afara timpului, afirmăm cel mult etapele în care se creează. Așa și în cazul nostru *Isarlâk* este atemporal și etern, susținut de un spațiu și el fictiv, căci în el un timp anume nu se poate identifica:

*La vreo Dunăre turcească,
Pe șes neted cu tutun,
La mijloc de Rău și Bun.
Pân'la cer frângându-și treapta*

⁶ Hans Mattis-Teutsch, *Ideologia artei*, București, Editura Kriterion, 1975, p. 29.

⁷ G. Călinescu, *op. cit.*

⁸ V.G. Paleolog, *op. cit.*, p. 186.

⁹ Dinu Pillat, *Introducere în opera lui Ion Barbu*, București, Editura tineretului, 1969, p. 84.

¹⁰ Pierre Courthion, *op. cit.*, p. 354.

¹¹ Rev. *Arta*, nr. 8/1970, p. 17.

¹² Apud George Oprescu, *op. cit.*, p. 99.

¹³ Vezi Athena T. Spear, *Păsările lui Brâncuși*, Prezentare și traducere de Ana Olos, București, Editura Meridiane, 1976.

Trebuie să înflorească:
Alba,
Dreapta
Isarlâk

– ceea ce ne aduce aminte de versurile lui Evtuşenko: *Între oraşul Da şi oraşul Nu...* şi prin el, direct la sculptor.

Despre opera lui Brâncuşi nu putem spune în acest sens decât aceleaşi lucruri. Ba mai mult, ea iese cu totul şi în afara istoriei: *Brancusi ne cesse de lutter pur éliminer le facteur personnel, pour arriver à l'essence des choses, pour débarrasser l'objet des sédiments du temps et de l'histoire.*¹⁴ Este ceea ce Brâncuşi însuşi spunea într-un aforism al său: *...trebuie să te eliberezi de tine însuşi.*

Dar această „eliberare” caracteristică atât sculptorului cât şi poetului, această eliberare ce dă perspectiva atemporală¹⁵ ne duce involuntar la o altă coordonată. Prin *Jocul secund* barbian, care, aşa cum s-a văzut, a devenit de fapt un joc prim, prin jocul sculptorului (*Joaca este viaţa mea sau Când nu mai suntem copii am murit de mult, cum spunea adesea Brâncuşi*) ajungem la coordonata ultimă în această analiză: **intelectualizarea poeziei şi a sculpturii.**

Odată cu operele acestor mari artişti, poezia şi sculptura devin preocupări intens intelectuale. Ne obişnuisem atâta timp cu arta figurativă care să dea totul de-a gata. Numai că acum *Nimic nu e mai frumos decât adevărul se transformă în Nimic nu e mai adevărat decât frumosul.* Aşadar, *Pentru omul viitorului, poezia şi arta în general vor fi, pur şi simplu, inteligenţa concentrată şi solidificată în cristale sau inteligenţa liber desfăşurată în zborul şi cugetarea ei.*¹⁶

Frumosul, în cazul nostru, este această inteligenţă. Se trage de la îndoiala carteziană şi dă viaţa spiritului trăită prin viaţa înseşi. Iar viaţa spiritului este dată timpului modern prin luciditate. Şi nu va mai dura mult până când această luciditate va fi o metodă exclusivă de creaţie.

Iată deci lanţul logic prin care ajungem la intelectualizarea poeziei şi sculpturii. Iar la această luciditate inspiraţia se adaugă deocamdată ca o condiţie *sine qua non* a artei. Ion Barbu şi Constantin Brâncuşi au fost nişte lucizi inspiraţi. Să nu ne grăbim, aşadar, niciodată să spunem că arta lor este rece. Cei doi artişti nu ne mai dau universuri cunoscute şi înfrumuseţate, ci universuri probabile, unde numai cu intelectul şi intuiţia putem străbate.

Paul Klee, acest mare artist al Bauhaus-ului a spus, în acest sens, unul dintre cele mai mari adevăruri: *Nu doresc să reprezint omul aşa cum este, ci cum ar putea să fie sau şi mai bine: Lumea în forma ei actuală nu este singura lume posibilă.*¹⁷

Dar ce altceva au făcut Barbu şi Brâncuşi ? Amândoi au pus adevăr peste adevăr, ajungând la o viziune arhitectonică a unor universuri probabile şi posibile. Barbu însuşi spune despre *Uvedenrode* că este *...o încercare mereu reluată de a mă ridica la modul intelectual al lirei.*¹⁸

Poetica barbiană rămâne oricum deschisă. Fiind mai aproape în timp de noi, ea este o atracţie îndoită spre cercetare. Este deschisă pentru că nu i s-au dezvoltat încă toate coordonatele existente în ea; are, adică, multiple faţete şi este cam ceea ce afirma pictorul Modigliani despre Brâncuşi în cartea lui Peter Neagoe, *Sfântul din Montparnasse*: *Nu pot să termin portretul tău. Nu pot să te fixez şi să te definesc. Eşti ca o vulpe. Dar nu te pot picta ca pe o vulpe, fiindcă ai o inimă bună de ţăran. Nu te pot picta ca pe un om de ştiinţă, deşi eşti detaşat ca orice savant. Eşti un bucătar excelent. N-am mâncat nicăieri o friptură de berbec mai bună decât la tine. Cum să te pictez ca bucătar ? Te văd că posteşti zile întregi până la înfometare pentru a atinge stagiul iluminării. Dar cum să te pictez ca sfânt ? Când îţi licăre ochii de câte ori aduc târfe pe aici ? Tu ai faţete în figura ta atât de felurite încât nu pot desena fizionomia esenţială. Spune-mi ce faţetă preferi ?*¹⁹

¹⁴ Herbert Read, *Histoire de la Peinture moderne*, Traduit de l'anglais par Yves Rivière, Edition française, 1960, p. 117.

¹⁵ Vezi şi Dinu Pillat, *op. cit.*

¹⁶ Radu Sommer, *Despre luciditate în artă*, p. 142.

¹⁷ Aud Marcel Brion, *op. cit.*, p. 148.

¹⁸ Ion Barbu, *op. cit.*, p. 39.

¹⁹ Apud Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 97.



Bibliografie

- Barbu, Ion, *Joc secund*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Al. Rosetti și Liviu Călin, București, E. P. L., 1966
- Barbu, Ion, *Pagini de proză*, Ediție, studiu introductiv și note de Dinu Pillat, București, E.P.L., 1968
- Lautréamont, *Oeuvre complètes*, Chronologie et introduction par Marguerite Bonet, maître-assistant à la Sorbonne, Paris, Garnier-Flamarion
- Lautréamont, *Cânturile lui Maldoror*, *Opere complete*, Traducere, bibliografie și ilustrații de Tașcu Gheorghiu, Prefață de Romul Munteanu, București, editura Univers, 1976
- Mallarmé, Stéphane, *Poezii*, Traducere și prefață de Ștefan Augustin Doinaș, București, Editura Univers, 1972
- Alexandrescu, Romeo, *Claude Debussy, Viața și opera*, București, Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R, 1967
- Barbu, Ion, (Texte comentate) Antologie tabel cronologic, prefață și comentarii de Marin Mincu, București, Editura Albatros, 1975
- Biberi, Ion, *Arta suprarealistă*, București, Editura Meridiane, 1973
- Bratu, Savin, *De la Saint-Beuve la noua critică*, București, Editura Univers, 1974
- Brion, Marcel, *Arta abstractă*, Prefață de Balcia Măciucă, București, Editura Meridiane, 1975
- Callois, Roger, *Eseuri despre imaginație*, Prefață de Paul Cornea, București, Editura Univers, 1975
- Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Fundației Regale, 1941

- Călinescu, G., *Principii de estetică*, București, E.P.L., 1968
- Charbonnier, Georges, *Monologul pictorului*, Traducere de Silvia Kerim, Prefața de Andrei Pleșu, București, Editura Meridiane, 1974
- Ciocârlie, Livius, *Realism și devenire poetică*, Timișoara, Editura Facla, 1974
- Constantinescu, I., *Moștenirea modernilor*, Iași, Editura Junimea, 1975
- Courthion, Pierre, *Curenți și tendințe în arta secolului XX*, Prefață de Mircea Deac, Traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1973
- Claude, Debussy, *Domnul Croche antidiletant*, București, Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R., Traducere de Alfred Hoffman
- Dima, Al. *Principii de literatură comparată*, București, Editura enciclopedică română, 1972
- Dufrenne, Mikel, *Fenomenologia experienței estetice*, Cuvânt înainte și traducere de Dumitru Matei, București, Editura Meridiane, 1976
- Friedrich, Hugo, *Structura liricii moderne*, Traducere de Dieter Fuhrmann, București, E.L.U., 1969
- Gehln, Arnold, *Imagini ale timpului*, Traducere de Bucur Stănescu, Prefață de Titus Mocanu, București, Editura Meridiane, 1974
- Geist, Sidney, *Brâncuși*, București, Editura Meridiane, 1973
- Goldwater, Robert, *Primitivismul în arta modernă*, Traducere de Doina Racoviceanu, Cuvânt înainte de Andrei Pleșu, București, Editura Meridiane, 1974
- Gourmont, Remy de, *Eseuri*, Traducere și prefață de Alexandru George, București, Editura Univers, 1975
- Hooke, Gustave René, *Lumea ca labirint*, Traducere de Victor H. Adrian, București, editura Meridiane, 1973
- Klee, Felix, *Paul Klee*, Traducere de Cristina Petrescu, Prefață de Andrei Pleșu, București, Editura Meridiane, 1975
- Marcus, Solomon, *Din gândirea matematică românească*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1975
- Mattis-Teutch, Hans, *Ideologia artei*, București, Editura Kriterion, 1975
- Morpurgo-Tagliabue, Guido, *Estetica contemporană*, Traducere de Crișan Tașcu, Prefață de Titus Mocanu, București Editura Meridiane, 1976
- Muller, Joseph-Emile, *Arta modernă*, Traducere de Teodora Popa Mazilu, Prefața de Dan Grigorescu, București, Editura științifică
- Opreșcu, Gheorghe, *Considerații asupra artei moderne*, București, editura Meridiane, 1969
- Paleolog, V.G., *Tinerețea lui Brâncuși*, București, editura tineretului, 1967
- Pandrea, Petre, *Brâncuși. Amintiri și exegeze*, București, Editura Meridiane, 1967
- Pillat, Dinu, *Introducere în opera lui Ion Barbu*, București, Editura tineretului, 1969
- Pleșu, Andrei, *Călătorie în lumea formelor*, București, Editura Meridian, 1974
- Read, Herbert, *Histoire de la Peinture moderne*, Traduit de l'anglais par Yves Rivière, Edition française, 1960
- Sommer, Radu, *Despre luciditate în artă*, București, Editura științifică, 1970
- Spear, Athena T., *Păsările lui Brâncuși*, Prezentare și traducere de Ana Olos, București, Editura Meridiane, 1976
- Stravinski, Igor, *Poetica muzicală*, Traducere de Marta Pană, București, Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R.
- Thibaudet, Albert, *Fiziologia criticii*, Studiu introductiv, selecție și traducere și note de Savin Bratu, București, E.L.U., 1960
- Vianu, Tudor, *Introducere în opera lui Ion Barbu*, București, Editura Meridiane, 1970
- *
- Revista *Arta*, nr. 8/1970; nr.9/1970; nr. 10/1970; nr. 12/1970; nr. 1/1971
- Brâncuși*, (Album) prefață de Geo Bogza, București, Editura Meridiane, 1965
- Colocviul Brâncuși*, (13-15 octombrie 1967), București, Editura Meridiane, 1968
- Deac, Mircea, *Brâncuși* (Album), București, editura Meridiane, 1966
- Galerie Jardin des Arts*, decembrie 1974, nr. 142
- Istoria artei*, vol. II, București, Editura didactică și pedagogică, 1970
- Miclea, Ion, *Brâncuși la Târgul-Jiu*, (Album), Cuvânt înainte de George Macovescu, București, Editura pentru turism, 1973
- Schileru, Eugen, *Curentul dadaist*, în rev. *Arta*, nr. 11/1968
- Les lettres françaises*, nr. 1321/1971

Gabriela Niculina NEOFET
Dragoș HUȚULEAC

Perspective ale cercetării umaniste în Societatea Cunoașterii

Abstract

În acest articol ne propunem să arătăm încotro se îndreaptă cercetarea umanistă și care mai este rolul său în societatea contemporană, în care se pune tot mai mult accent pe dezvoltarea tehnologică.

Considerăm acest demers important pentru a arăta că cercetarea umanistă, prin domeniile pe care le cuprinde, este o parte componentă a Societății Cunoașterii, fără de care cunoașterea, în accepțiunea atribuită acestui termen, nu ar fi întreagă.

În altă ordine de idei, o perspectivă asupra cercetării umaniste contemporane este utilă, pentru a vedea felul în care aceasta se adaptează realităților științifice din ziua de azi și cum contribuie prin această adaptare, la evoluția societății.

Cuvinte-cheie: științe umaniste, Societatea Cunoașterii, perspective, știință, evoluție

In this article we want to show where humanistic research is heading and what is his role to contemporary society, in which there is more and more emphasis on technological development.

We consider this approach important in order to show that humanistic research, through the domains which it contains, is a component part of the Knowledge Society, without which knowledge, in the assigned sense of this term, it would not be whole.

In another train of thoughts, a perspective on contemporary humanistic research is useful, to see how it is adapts to the scientific realities of today and how it contributes through this adaptation, to the evolution of society.

Keywords: humanities, the Knowledge Society, perspectives, science, evolution

Societatea contemporană este caracterizată de folosirea tehnologiilor informaționale și ale comunicației. Impactul lor a făcut ca termenul de „cunoaștere” să fie „updatat” și „adaptat” noilor dimensiuni ale gnoseologiei și epistemologiei impuse de evoluția societății. Vorbim aici despre o Societate a Cunoașterii unde inovarea, cercetarea, educația și formarea profesională sunt forțele motrice ale dezvoltării sociale. Ea înlocu-

iește societatea industrială care, la vremea ei, a înlocuit societatea agrară, ultimele două fiind caracterizate de producția valorilor materiale. În schimb, Societatea Cunoașterii este caracterizată de informație care, în contextul de față, înseamnă *putere*, în sensul cel mai general cu putință, indiferent că e vorba de cea economică, financiară, politică, etc. Practic, obținerea informației, stăpânirea ei și valorificarea cât mai eficientă a

Gabriela Niculina NEOFET, drd., Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, e-mail: gabrielaneofet@yahoo.com.

Dragoș HUȚULEAC, dr., Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, e-mail: hutuleacd@yahoo.com.



acesteia, reprezintă axa în jurul căreia gravitează întreaga societate. Ea reprezintă cel mai înalt nivel al dezvoltării societății omenești, în care cunoașterea este cea mai înaltă sursă a puterii omenești, după secole în care puterea era reprezentată de forță sau bogăție¹. Contextul actual face ca forța și bogăția să depindă de felul în care managerii informaticii. Informațiile sunt, fără îndoială, rezultatul cercetărilor, de aceea considerăm oportun să ne angajăm în studierea direcțiilor pe care cercetarea științifică se va dezvolta în anii următori, anticipând totodată impactul pe care îl va avea aceasta în societate. Sub acest aspect, presupunem că cercetarea științifică se va subscrie înțelesului pe care Mansell Robin îl dă Societății cunoașterii, care consideră că „rolul tehnologiei și comunicațiilor (TIC) a fost schim-

bat din instrument de schimbare tehnologică într-un instrument care oferă un nou potențial din combinarea informațiilor globale în sistemele TIC cu potențialul creativ al oamenilor pentru dezvoltarea cunoașterii acestora”² Cu alte cuvinte, „cunoașterea nu este doar un proces mental, cu anumite limite specifice ci și un proces al sistemelor de inteligență artificială, al organizațiilor industriale, economice și sociale”³ Aceste două afirmații le considerăm foarte actuale pentru că, în ultimii ani, se poate observa cu ochiul liber că știința și tehnica și-au accentuat caracterul sistemic, acest lucru fiind demonstrat de viteza cu care progresele științifice actuale devin aplicații industriale

¹ Alvin Toffler, *Powershift. Puterea în mișcare*, editura Antet, București 1995.

² Robin Mansell and When Uta, *Knowledge Societies: Information Society for Sustainable Development*, Oxford University Press, 1998.

³ Ștefan Iancu, *Ingineria de la roată la inteligența artificială – Locul ingineriei române în lume*, editura Performantica, Iași, 2008.

datorită fenomenelor de piață în știință⁴. În același timp, se remarcă la nivel global o tendință de creștere a colaborărilor dintre organizațiile de cercetare fundamentală și cele de cercetare aplicativă, prin introducerea noului, a inovației în producție, precum și ștergerea delimitărilor dintre categoriile de cercetare, creșterea gradului de interdisciplinaritate, de asimilare a comportamentelor întreprinderilor la echipele de cercetare și, nu în ultimul rând, apariția numărului de organizații care creează condiții de colaborare științifice prin realizarea de parcuri științifice și tehnologice, centre pentru transfer de tehnologie, brokeri de tehnologie, etc.⁵

Din perspectiva evoluției filosofiei, putem remarca că, la început, gânditorii presocratici se ocupau doar de aspecte privind ontologia, cosmogonia și cosmologia, concentrându-și eforturile asupra naturii, a lucrurilor, pentru ei neexistând cunoaștere, ci numai lucruri cunoscute. Ulterior, Socrate este cel care centrează filosofia pe om, pe necesitatea perfecționării acestuia, făcând trecerea spre gândirea despre gândire. Din momentul respectiv începe să prindă contur problema gnoseologiei la filosofi precum Platon, Aristotel, Democrit, etc. unde cunoașterea umană devine obiect distinct al reflecției filosofice.⁶ În sprijinul acestei teorii, C. Stroe afirmă că „Teoria cunoașterii începe să fie văzută ca o componentă necesară oricărei construcții filosofice, ea explicând ce este și cum se realizează cunoașterea lumii de către om – posibilitatea cunoașterii, legile, nivelurile, formele și valoarea acesteia.”⁷ Tot autorul român ne arată că teoria cunoașterii se constituie ca disciplină filosofică de sine stătătoare abia în

epoca modernă și că lucrarea științifică ce face referire pentru prima oară la aceasta teorie este „Eseu asupra intelectului românesc” a lui J. Locke, unde acesta susține că scopul lucrării sale este „cercetarea originii, întinderii și certitudinii cunoașterii”, C. Stroe considerând că această formulare coincide cu marile teme gnoseologice ale epocii moderne și contemporane.⁸

Din punctul de vedere al dezvoltării cunoașterii științifice în secolul al XX-lea, putem afirma fără îndoială că discutăm despre o perioadă cu profunde transformări ale modului în care se face știință. Astfel putem vorbi despre o apropiere a sa de practică, de o altă organizare și desfășurare a cercetării științifice ș.a.m.d., filosofia fiind aceea care a stat la baza regândirii profilului epistemologic și statutului social al științei⁹.

Din trăsăturile pe care sec. al XX-lea le trasează științei, se cuvine să remarcăm accentuarea gândirii sintetice, apariția unei viziuni integrale și coerente despre lume și diminuarea fragmentării științei. De asemenea, se remarcă o expansiune a matematicii asupra tuturor ramurilor cercetării, sau mai degrabă o expansiune a modului de gândire matematic asupra tuturor ramurilor cercetării. Amintim și integrarea în conceperea unui demers științific a perspectivei evoluționiste și istorice, aceasta fiind indispensabilă înțelegerii dinamicii, raționalității și progresului științific, precum și pentru interpretarea epistemologică a construcțiilor științifice. O altă caracteristică a acestui secol este creșterea rolului pe care îl are, în elaborarea cunoașterii, gândirea teoretică însoțită de amplificarea aspectelor și demersurilor constructive, idealizante. Ea a apărut în contextul maturizării unui număr tot mai mare de discipline științifice, colaborate cu unele realizări teoretice remarcabile, cum ar fi teoria cuantică, teoria informației, teoria relativității, teoria sintetică a

⁴ Ștefan Iancu, *Societatea Cunoașterii necesită gândire*, în revista „Cogito”, editată de Univ. Cristina Dimitrie Cantemir, varianta online, accesată la data de 08.09.2014, pe cogito.ucdc.ro/nr_2/16%20+%Stefan%20Iancu%20-%SOCIETATEA%20CUNOASTERII%NECESITA%20GANDIRE.pdf.

⁵ Idem.

⁶ Constantin Stroe, *Filosofie. Cunoaștere. Cultură. Comunicare*, ed. Lumina Lex, București, 2000, p. 31-32.

⁷ Idem.

⁸ Idem, p. 33-36.

⁹ Octavia-Luciana Porumbanu, *Despre conceptul de cunoaștere*, articol publicat în revista „Studii de Biblioteconomie și Știința informării”, nr. 7, accesată electronic pe www.lisr.ro/7-porumbanu1.pdf. în data de 09.09.2018, ora 15:02.



evoluției, matematica structuralistă ș.a.m.d. Totodată trebuie menționată ponderea pe care știința aplicată o dobândește în cadrul cercetării, împreună cu impactul tehnologiilor moderne asupra gândirii științifice.¹

Acestea fiind spuse, putem afirma că știința modernă s-a dezvoltat sub influența unor factori de natură economică, culturală, socială și instituțională, iar în economia și societatea contemporană există numeroase tipuri de cunoaștere ce corespund numeroaselor discipline existente. La ora actuală, în centrul atenției specialiștilor se află posibilitatea de a valorifica întregul potențial cognitiv al oamenilor prin cercetare și dezvoltare continuă. Această perspectivă a fost influențată de progresele înregistrate de știință și tehnologie care au pus în evidență

limitele raționalismului științific, „ca metodă de validare a cunoașterii, conștientizarea cunoașterii, conștientizarea limitelor, dar și a nocivității unei concepții pur mecaniciste despre lume, contestarea existenței unui model liniar în relația dintre cercetarea fundamentală, cercetarea aplicativă și faptul că, adesea, cercetarea științifică fundamentală rămâne în urma dezvoltării tehnologice sau se bazează pe progresele realizate în tehnologie”.²

În ultimii ani asistăm la o creștere considerabilă a informațiilor în științele naturii și științele exacte, dar este necesar să precizăm că, în ceea ce privește cunoașterea ființei umane din perspectivă filosofică, s-a progresat foarte puțin. Totuși, dacă admitem că știința, în ansamblul ei, a înregistrat

¹ *Teoria cunoașterii științifice*, coord. Ștefan Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârvu, ed. Academiei R.S.R., București, 1982, pg. 33-36.

² Gabriela Sabău, *Societatea cunoașterii. O perspectivă românească*, ed. Economică, București, 2001, p. 29-30.

o evoluție continuă, putem afirma că modalitățile de cercetare au înregistrat și ele o evoluție continuă ce s-a manifestat inclusiv în sfera disciplinelor socio-umane. Dacă în trecut se utiliza cu precădere conceptualizarea, analiza, sinteza și abordarea mono-disciplinară, în cercetarea contemporană se remarcă abordarea inter-disciplinară și recursul la modele din cauza complexității fenomenelor studiate. Acest fapt a condus la orientarea tuturor formelor de cercetare (cercetarea fundamentală, aplicativă, experimentală și mai nou cercetarea fundamental orientată) spre producerea cunoașterii ca atare, apoi spre noile tehnologii, invenții și inovații.³

În acest context, putem discuta despre o tendință evidentă către cercetarea aplicativă, asistând practic la înlocuirea cercetării propulsate de știință către cea propulsată de societate. În cadrul aceste „tranziții”, G. Martinotti consideră cunoașterea un sistem de informații și date interconectate, apreciind că există trei tipuri de cunoaștere:

- Cunoașterea organizată, care se caracterizează prin cunoașterea obiectivă din lumea științei și a învățământului superior unde aceasta este produsă, acumulată și transmisă într-un mod sistematic și conștient;
- Cunoașterea organizațională, ce presupune cunoașterea ca proces de organizare a activității în cadrul organizațiilor, fiind în același timp privită ca un factor de progres în conducerea și organizarea societății în ansamblu;
- Cunoașterea diseminată, care este posibilă pentru că cercetarea și activitatea didactică nu mai reprezintă activități complet autonome, care au loc într-o relativă izolare instituțională;⁴

P. Drucker ne oferă o altă perspectivă asupra cunoașterii, considerând că aceasta reprezintă în zilele noastre „informație efec-tivă în acțiune, informație concentrată pe rezultate, văzută în afara persoanei, cu rol

în societate și economie sau în promovarea cunoașterii însăși”⁵ și tot el identifică trei tipuri de noi cunoștințe, acestea fiind cele legate de îmbunătățirea continuă a produsului, serviciului sau a procesului, cele avute în vedere în exploatarea continuă a cunoștințelor existente pentru a dezvolta noi servicii, produse sau procese și inovația propriu-zisă, care coincide cu aplicarea cunoștințelor în vederea producerii de noi cunoștințe.⁶

Aceste schimbări de percepție asupra cunoașterii au condus inevitabil la transformări în societatea contemporană, acesta fiind caracterizată, în opinia Gabrielei Sabău, de următoarele elemente: „bunurile care fac obiectul schimbului sunt fluxuri informaționale ce leagă diverși indivizi, evoluția profesiilor dinspre activități fizice către activități intens intelectualizate și spre noi domenii de interes, interdisciplinare, legate în special de om (în calitate de capital uman) și de relațiile sale complexe cu mediul său natural și social, mutația de la organizațiile de tip clasic, specializate monofuncțional spre parteneriate bazate pe cercetare-dezvoltare-inovare etc.”⁷

Tot ea susține că asistăm și la o reorganizare a cunoașterii umane care are la bază noile instrumente de manipulare, depozitare și diseminare a informațiilor (computere, rețele de socializare, mediul online, etc.) arătându-ne că, de-a lungul timpului, s-a trecut de la cunoașterea subiectivă spre cea obiectivă, pentru ca în zilele noastre să trecem la o cunoaștere diseminată social. Ea afirmă că „acest tip de cunoaștere, obținut prin continua reconfigurare a cunoștințelor de către parteneriate și alianțe de cercetare în contextul rezolvării unor probleme complexe, interdisciplinare, stă în prezent la baza procesului de trecere la societatea cunoașterii.”⁸

³ Idem, p. 22-25.

⁴ Guido Martinotti, *Interdisciplinarity and the Organization of Knowledge in Europe*, ed. Cambridge University Press, 1997, p. 166.

⁵ Peter Drucker, *Societatea post-capitalista*, ed. Image, București, 1999, p. 147.

⁶ Ibidem.

⁷ Gabriela Sabău, op. cit., p. 39.

⁸ Idem, p. 15.



Asistăm așadar la conturarea unui sistem de producere și diseminare a cunoașterii distribuite în sfera socială, unde universitățile (ca instituții care oferă învățământ superior generalizat și cercetare fundamentală) și centrele care produc cunoaștere specializată (ne referim la cercetarea aplicativă și formarea la locul de muncă) fuzionează, pentru a maximaliza și optimiza procesul de cunoaștere în raport cu nevoile societății, în contextul în care cunoașterea dobândește un caracter tot mai global.⁹

Totodată, trebuie să fim conștienți că în Societatea Cunoașterii, cultura este caracterizată de cunoaștere, iar tehnologia este factorul determinant al acesteia. Tehnologia este cea care va transcede biologicul, culturalul și conștiința. Ea influențează în acest moment întreaga activitate umană, mode-

lând gândirea, idealurile și sistemul de valori al întregii societăți. Omul zilelor noastre se află în fața unor provocări și conflicte de conștiință între practica științifică și valorile umane care, dacă nu sunt manageriate corespunzător, pot naște o criză spirituală. Din acest motiv, crearea unui nou model de organizare a societății umane la scară planetară impune savanților o conștientizare riguloasă referitoare la relațiile dintre om și mașină. Trebuie să fim conștienți că viitorul nostru este alături de agenții inteligenți de a căror „educație” suntem, momentan, răspunzători în mod exclusiv. Din momentul când vor avea inteligență artificială egală cu cea naturală, implicația noastră va fi mult mai redusă. Dar odată formați corespunzător, tocmai datorită calităților lor de mașini, fără a avea trăiri emoționale extreme, vor impune un nivel etic de înalt nivel căruia vom fi nevoiți să subscriem.

⁹ Idem, p. 31-32.

Valeriu IOAN-FRANC
Napoleon POP

Factorii prefigurării unei noi ordini globale



Abstract

Globalizarea, posibil spre o nouă ordine internațională, se poate defini ca fiind expansiunea democrației și a economiei de piață, cu evidențierea importanței asigurării drepturilor omului și munca acestuia, singura sursă de valoare adăugată la capital. Nu propaganda ideologică, ci cunoașterea lumii prin comunicațiile globale a făcut mai mult pentru diseminarea ideilor de libertate și democrație. Socialul național nu mai poate fi izolat prin necunoaștere, lui trebuind să i se acorde atenția necesară în fața inegalităților, devenite printre cele mai frapante provocări ale modelului economic practicat azi. Ordinea internațională actuală operează prin cele mai rapide comunicații globale, economia fiind înglobată în cea mai extinsă și rapidă rețea financiară. Performanța economică a devenit, ea însăși măsura noii competiții dintre state, conform tezei că securitatea economică a socialului aferent unui stat este chiar securitatea statului respectiv – securitatea sa națională.

Stabilirea unei ordini societale vremelnice, indiferent cât de extinsă geografic, profundă ca scopuri sau susținută de alianții mai mari sau mai mici, a avut la bază sau inițial convingeri asupra binelui. Ce ne-a relatat ulterior istoria este o altă problemă, care, în sinteză, spune că binele unora nu se poate realiza decât prin producerea răului altora. De multe ori, aceste convingeri s-au prăbușit din interiorul celor care au pledat pentru ele sau sub influența convingerilor altora – pașnice sau războinice. De tot atâtea ori, omenirea a luat-o de la început. A trebuit să o facă nu din cauza unei forțe exterioare omului, ci a înclinației acestuia către bine, până când însă a devenit homo hominis lupus, în momente dramatice pentru omenire.

Articolul nostru deschide o serie de contribuții asupra problemelor noii ordini economice și sociale globale, respectiv asupra aducerii în discuție atât a inegalităților lumii de azi, cât și a doctri- nelor aflate în derivă.

Cuvinte-cheie: geopolitică; geoeconomie; noua ordine economică și socială; inegalități economice și sociale; doctrine economice

Globalization, possibly towards a new international order, can be defined as expansion of democracy and market economy, by pointing out the importance of the human rights and man's labour as the only source of value added to capital. Not the ideological propaganda, but the knowledge of the world through global communication helped to disseminate the ideas of freedom and democracy. The national social cannot be isolated by lack of knowledge, its should be considered in relation to inequalities, which are some of the greatest challenges of the present economic model. The present international order acts through the fastest global communications, as economy is included in the largest and fastest financial network. Economic performance

Valeriu IOAN-FRANC, Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu”, Academia Română, e-mail: cide90@gmail.com.

Napoleon POP, Institutul de Economie Mondială, Academia Română, e-mail: napoleon_pop@yahoo.com.

itself has become the the measure of the new competition between countries, according to the thesis that economic security of the social of a state is the national security.

Establishing a temporal societal order, irrespective of how geographically extended, profound in purposes or supported by larger or smaller coalitions, it was initially based on the idea of good. What history has told us is quite different, but it essentially says that somebody else. Very often these convictions fell because of those which pleaded for them under the others' influence – peaceful or war like. So often mankind has resumed the work. That not because of an external force, but because to the man's propensity for the good; only later he became homo hominis lupus.

Our paper opens a new series of approaches to the problems of the new global economic and social order, including to the problem of inequalities in today's world and to the failing doctrines.

Keywords: geopolitics; geoeconomics; new economic and social order; economic and social inequalities; economic doctrines

În *Constituția libertății* a lui F. Hayek, se spune că **libertatea este o ocazie de a face bine doar dacă este și o ocazie de a face rău**, și atunci întrebarea este: Cum rămâne cu normele morale, oare ies acestea din sfera libertății? Mereu s-a spus că a existat o convingere a binelui, dar circumscrisă unei comunități, unui stat, unei națiuni. S-a acceptat însă că nu întotdeauna s-a acționat conștient sau în cunoștință de cauză, pentru sau contra acelei convingeri. Iar actorii momentelor respective sau trezit, dacă luăm numai exemplul european interbelic, în fața unei cumplite ideologii fasciste și naziste, cu dictatori feroce și cu consecințele unui carnagiu nemaiîntâlnit în istoria umană, adică în relaționarea umană la nivel mondial.

1. Teoretizări, de-a lungul timpului – precum cele ale lui David Hume cu privire la evoluția societății umane („regulile moralității nu sunt concluziile rațiunii noastre”), Karl Popper (2017) și ale altora –, ridică unele probleme conceptuale de care nu putem face abstracție, deși par raționale. Cu privire la ordine ni se spune că este greșit să credem în construcția deliberată a instituțiilor care fundamentează o ordine, și nu în emergența lor(!?). Pe baza unei asemenea aserțiuni avem șansa să devenim dușmanii libertății, deși condiția funcționării eficiente a libertății este conformarea voluntară la reguli. Și instituțiile și regulile sunt făcute de oameni. Putem admite oare ceea ce ne spune Popper, că într-o abordare constructivă a societății, în care noi vedem o ordine, trebuie să urmărim construcția graduală, și nu o reformare totală? Desigur, aici intuim raportul între

schimbarea-șoc și cea graduală, ultima necesar asimilabilă de către întreaga comunitate, dar cu întrebarea „în cât timp?”. Din păcate, de multe ori, istoria a demonstrat că, atunci când s-a decis gradualitatea în schimbare, când vremurile au cerut, de regulă, o reformă totală, s-a pierdut mult timp, mai ales că prin gradualitate s-au pierdut tocmai coerența și ritmul construcției societății la care se aspira, probabil din partea unor elite¹.

Ne mai confruntăm și cu o altă aserțiune a lui Hayek, în lucrarea citată: este de dorit ca regulile să fie respectate doar în cele mai multe dintre cazuri, iar în altele trebuie să existe și încălcări, altfel neputându-se deschide o cale pentru apariția progresului. Depinde ce înțelegem însă prin progres: o nouă ordine, care trebuie să renunțe la o parte din regulile anterioare, sau cine impune renunțarea la ele, sau de cine ar trebui ori pot fi încălcate. Ceea ce înțelegem, în prezent, prin democrație, cu privire la progres (cel social inclus), este faptul că *progresul derivă din convingerea celor mulți de către cei puțini*, care insistă pe o opinie bine argumentată, la care achiesează cei mulți. Desigur, credem că, prin punerea într-o ordine firească a unei analize raționale, toate aceste

¹ A se vedea schimbul de păreri, contondente uneori, cu privire la teoria trecerii de la economia de comandă la economia de piață, de exemplu. Sunt încă vii, pentru noi, participanți la elaborarea primei Schițe consacrate respectivei tranziții în România (ianuarie-mai 1990), nu numai din punct de vedere ideologic, cât și din punctul de vedere al etapelor și soluțiilor aplicate respectivului proces.

afirmații s-ar aranja într-un tablou care ar da dinamica schimbării lumii oamenilor.

După conștientizarea consecințelor crizei financiare, începută în august 2008, mulți au crezut în refacerea condițiilor declanșării unui nou cataclism, chiar dacă ingredientele inițiale s-au structurat oarecum diferit față de perioada dată ca exemplu. Convingeri străvechi (măcar de la Pacea din Westfalia încoace) au pălit în fața confuziilor și suferințelor generate societății umane prin încrucișarea unor interese ireductibile. Ordinea la care s-a ajuns a socializat toate pierderile, iar câștigurile – câte au mai rămas, dar încă foarte mari – au mers tot către cei puțini. Ordinea a trebuit să se miște însă, toți căutând încotro și cum.

2. *Ordinea* în care trăim în prezent se rezumă sau se reduce la două „fundaluri” grave pentru omenire. Noi am identificat inegalitățile sociale, ajunse la limita prăpastiei, la sărăcie și excluziune socială extreme, în condițiile în care guvernele se îndatorează tot mai mult, iar economiile, în evoluția lor ciclică, au atins și vârfuri de creștere chiar peste potențial. Prin orice indicator cantitativ sau calitativ am dori să măsurăm inegalitățile și sărăcia, ajungem la necesitatea simplificării esenței acestora: continuarea manifestării, în creștere, a lipsei de respect față de semenii noștri din partea guvernanților, aceștia din urmă fiind captivi influxului egoist pentru cantitate, din ce în ce mai prezent în orice demers uman și, mai ales, al acumulării de cantitate oricum, cu încălcarea legii, față de care se manifestă o indulgență în creștere, după cum crește și corupția, ambele greu de înțeles.

Perspectiva economiei globale și a ordinii mondiale/internaționale este în curs de schimbare (prin crize deja anunțate), ca urmare a pierderii încrederii în modelul (neo)liberal. Acesta relevă probleme structurale osificate din cauza lipsei de viziune și de interes pentru reforme structurale autentice și incumbă deja riscuri mai mari decât oportunități. Ultimul raport disponibil al Eurasia Group spune că guvernanța globală a devenit mai puțin eficientă, cu diferențieri notabile între state. Ea a determinat clivaje și tensiuni la nivel social prin adân-

cirea fără precedent a inegalității repartizării avuției, fenomen prezent în interiorul celor mai multe state ale lumii și, mai ales, în statele dezvoltate.

Un *alt fundal*, asupra căruia vom reveni, este *confuzia ideologiilor* cu privire la inegalitate. Prin forța lucrurilor, a realităților, toate se preocupă de inegalitate și sărăcie, cu diminuarea insistențelor doctrinare principiale, din motivul ușor de înțeles al accesului ori menținerii la putere. Lucruri iraționale se întâmplă deja – poate că (doar par așa) ele putând fi chiar raționale! –, precum alegerea lui Donald Trump ca președinte al SUA sau fenomenul Brexit. Ambele sunt legate de efectele globalizării, recte ale integrării europene, care au produs „stricăciuni” în interiorul societății devenit neliniștit și nu pot fi dissociate de punctul calitativ-critic în care a ajuns ordinea internațională și mondială actuală. Pentru SUA, sub administrația Trump, nu mai sunt de acceptat unele reguli al ordinii comerciale internaționale, sau pentru Marea Britanie nu mai sunt de acceptat regulile prin care UE impune cote de refugiați etc. Deci, o parte din reguli nu mai pot fi respectate și, de aici, nevoia de alte reguli, de altă ordine.

Există numeroase riscuri ajunse la o masă critică, în spatele fiecăruia putându-se decela interese puse într-o nouă dinamică. Tocmai aceste riscuri au devenit provocări, facilitatoare de noi oportunități. Valorificarea lor are nevoie de un nou context, o nouă ordine. O enumerare exhaustivă a lor ar fi imposibilă, dar ne-o permitem în baza unor inventarii făcute de grupuri de cercetare în domeniu, cum este Eurasia Group. Este clar că, în ordinea existentă, modificarea de esență în putere este reprezentată de faptul că ajunge *China* să *preia locul SUA* în *mai multe domenii ale relațiilor internaționale* (comerțul și investițiile, tehnologia și, mai ales, susținerea unor principii ușor de recunoscut și apreciat de terțe țări, precum cel al neamestecului în treburile interne ale altor state). China nu poate da însă, în contrapartida acestei atracții, mai ales din partea statelor emergente și în curs de dezvoltare, garanția securității lor (poate fi doar o problemă de timp?).



Erodarea instituțiilor politice prin pierdere treptată a credibilității acestora devine un risc societal din ce în ce mai greu de resetat. Încrederea populației în instituțiile administrative a scăzut considerabil în ul-

timii ani în mai toate statele. Deciziile acestora s-au îndepărtat tot mai mult de interesul public. Mass-media și-a adus o bună contribuție la acest lucru, odată ce și în ea s-a pierdut încrederea populației. Dinamis-

mul deciziilor luate în pripă, modalitatea fiind considerată soluție imbatabilă, distrugă, printre altele, mediul de afaceri, baza materială a societății. Impredictibilitatea cadrului instituțional și legislativ limitează apetitul investițional intern și internațional privat, aducând o povară și mai mare statului slăbit prin colectarea insuficientă de taxe și impozite.

Riscul protecționismului derivă din cele spuse mai sus (apare sub sigla *Protecționismul 2.0*). El este impulsionat de mișcările sociale (cauzate de șomaj, restructurarea cererii de forță de muncă din punctul de vedere al calificării, de îndatorarea populației etc.), dar și de tensiuni geopolitice. Progresul omenirii poate fi influențat prin noi forme de protecționism, precum interzicerea diseminării unor tehnologii de vârf, a accesului la cunoștințe noi sau nevoia de a salva entități cu bani guvernamentali etc.

Asistăm la o cursă pentru *supremație tehnologică*, mai ales în domenii precum inteligența artificială sau computerele cuantice, protagoniștii actuali fiind SUA și China. Străpungerile tehnologice vor permite schimbări în dominația piețelor de profil, convergența piețelor fiind dublată prin protecționism și fragmentare.

O serie de relații internaționale sunt afectate de *crize produse de atacurile cibernetice*, incidente „de supremație” (Coreea de Nord, Iran), conflicte interminabile cu ISIS (Siria), confruntarea dintre SUA și Rusia, *atacurile teroriste, traficul de droguri* etc. Sunt elemente/aspecte care influențează *situația geopolitică în spații geografice mari*, iar eforturile de calmare a conflictelor sunt la scara nervozității, și nu a diplomației. Climatul de securitate din Africa este din ce în ce mai greu de menținut, având în vedere instabilitatea care a afectat mai ales state periferice, precum Mali, Sudanul de Sud, Somalia. În multe țări africane există riscul ca manifestările legate de mișcări sociale sau terorism să crească, ceea ce poate duce la scăderea capacității lor productive de materii prime (plecarea investitorilor) și scumpirea acestora pe piețele internaționale.

Manifestarea mișcărilor de identitate politică, alături de xenofobia din Asia de Sud-Est

și subcontinentul indian, cu răbufniri ale islamismului (vizibile în Indonezia și Malaezia), ori aversiuni față de chinezii stabiliți în regiune, sau față de alte minorități (vezi intensificarea naționalismului în India) sunt riscuri ajunse la scadență în favoarea generării unei noi ordini.

Europa este bulversată de situația ieșirii Marii Britanii din Uniunea Europeană, în contextul unor negocieri dure, mai ales din motivele reglării aspectelor financiare dintre cele două părți. Vor fi implicații în supremația piețelor financiare (Londra sau Frankfurt), cu o fragmentare a piețelor, care nu poate fi de bun augur pentru sistemele financiare internaționale. *Manifestările de secesiune* vor continua, confruntarea Uniunii cu statele membre este încă la început, declanșarea sa pornind de la ideea cotelor de migrațiune impuse de Germania. Germania politică este modificată după rezultatele alegerilor din 2017, iar angajarea SUA în securitatea europeană se reconfigurează.

Reforma UE este un risc din punctul de vedere al finalității încă incongruente. Ea va aduce noi confruntări asupra contribuțiilor și fondurilor structurale, a repartizării lor în noul ciclu financiar, iar accentul pe problemele zonei euro vor fi de genul „*the winner will take all*”.

3. Lumea a devenit parcă și mai interdependentă prin *identificarea unor noi oportunități salvatoare* la multitudinea de riscuri, fapt care va dinamiza, dacă va exista și calmul necesar, așezarea părților la masa tratativelor, măcar pentru gândirea unei noi ordini sau resetarea celei existente, devenită neîncăpătoare structural pentru vechii și noii actori care vor să se manifeste.

Din acest punct de vedere, despoți de orice fel, mai mult sau mai puțin luminați, au determinat opusul unei ordini, după cum ceilalți, înclinați spre un bine al vremurilor respective, au gândit cu necesitate schimbarea ordinii vechi și consolidarea alteia noi. Mai mult, în ultimii 500 de ani, acutizarea unui despotism a căpătat proporții și profunzimi tot mai mari, ceea ce a determinat noi ordini cât mai bine structurate pentru a dăinui și a-și atinge scopurile

acțiunii în baza unor norme cât mai precise și extinse ca domenii.

Considerăm că actuala ordine internațională, instituită după cel de-Al Doilea Război Mondial, dă posibilitatea de a vedea cel mai bine extractul de teoretizare încercat, având la îndemână cunoașterea (măcar parțială) a ingredientelor schimbării. O axă a răului (Germania, Italia și Japonia), constituită și condusă de „personalități” diabolice, a trezit cu o întârziere nepermisă conștiința binelui, atunci când deja conflagrația mondială a făcut, prin cele mai neînchipuite acțiuni, metode și mijloace, zeci de milioane de victime. Prețul plătit pentru ordinea internațională prezentă a fost cel mai cumplit carnagiu prin care omenirea a trecut în istoria sa și care a pus la pământ aproape tot din ceea ce se mai putea închea o lume a păcii. Acest lucru explică *profundzimea bazelor noii ordini internaționale postbelice*, începând cu crearea ONU și terminând cu Acordurile de la Bretton Woods și GATT49. S-a repus în centrul ordinii OMUL, dreptul acestuia la viață, pentru că, așa cum spunem „*Nihil Sine Deo*”, tot așa o ordine internațională nu există fără oameni care să o practice și să o facă să trăiască prin educație și ale căror viață și drepturi trebuie să le fie garantate și securizate.

Nu există *guvernanță fără oameni* și, ca urmare, este de observat că structurarea oricărei ordini trebuie să răspundă acțiunii umane în cele mai diverse ipostaze. Fără acestea nu există economie și politică, nu există viață socială, nu există interacțiune om-natură, nu se poate întreține însăși viața omenească. În intenție rămâne o ordine bazată pe reglementări juridice (dreptul internațional având ca subiecte statele), care stabilesc o rânduială pentru buna desfășurare a raporturilor politice, economice, comerciale, juridice și de altă natură, la care participă subiecți de drept internațional și, posibil, de drept național. Este vorba de o participare activă și interactivă, ceea ce înseamnă că o ordine, dincolo de normare, presupune politici, instituții și mecanisme de funcționare.

Are loc *un accident al dialecticii* cu care am trăit, că *economicul bun atenuează politicul rău*. Acest lucru parcă nu mai este valabil, în condițiile în care de economicul rău, produs de unii politicieni, profită o nouă clasă de politicieni, care se ridică practic pe ruinele unei economii fumegânde, chiar atunci când se apreciază că merge foarte bine. Este cazul acestor ani postcriză financiară (2016-2018), în care lumea pare să uite prin ce a trecut cu mai puțin de un deceniu în urmă. Pe fondul unui nou extaz, ordinea prezentă reflectă o întoarcere la unipolaritate, după 1990 și căderea URSS, SUA devenind (din nou) singura putere mondială cu forță de implicare în politica internațională. Se revigorează, pentru o anumită perioadă de timp, conceptul de hiperputere. Întrebarea care se impune în această situație se referă la costurile păcii într-o lume unipolară: mai pot fi acestea suportate numai de SUA? Administrația Trump a făcut cunoscut faptul că securitatea în sistemul unipolar prezent mai poate fi asigurată doar prin contribuții nete ale celor care vor să se bucure de ea.

Robert Jervis, în lucrarea *Security Regimes, International Organization*¹ (1982) atenționează asupra faptului că pacea, într-un sistem unipolar, este, de regulă, costisitoare și că numai într-un sistem multipolar participanții/actorii securității contribuie la o pace stabilă prin cooperare. Suntem în etapa în care hiperputerea SUA, căpătată prin prăbușirea URSS, devine contestată, contrabalansată și combătută de noile puteri emergente, precum Rusia, China și (de ce nu?) UE. Conform opiniilor lui George Schultz și Henry Kissinger (2014), principalul conflict care pune sub semnul întrebării sistemul unipolar al ordinii internaționale actuale este deja inițializat de Rusia și China și de tendințele de universalizare a terorismului, în general, și a terorismului islamic, în special. Desigur, conflicte locale au

¹ Robert Jervis – 1982, “Security Regimes”, *International Organization*, Vol. 36, No. 2, International Regimes, The MIT Press, <https://www.jstor.org/stable/i346124>.

existat și mai sunt în desfășurare cu mize aparent politice și sociale. Dar, în cele mai multe cazuri, ele sunt poligoane *pe viu*, în încercarea progreselor făcute în domeniul armamentelor și a necesității de a împropăta investițiile în ele.

Toate conflictele în desfășurare sau/și cele așa-zis înghețate trebuie privite în contextul global al sistemului de relații dintre state – mai liniștite sau mai agresive –, al ordinii în care marile puteri tradiționale și în devenire interacționează. Și asta nu de ieri sau azi, ci de secole. Orice criză, locală sau regională, are trăsăturile ei, de regulă ieșite din ordinea existentă. Din această cauză, ele trebuie privite **în contextul nevoii unei așteptări pozitive, respectiv nealterarea stabilității globale și a cooperării care o face posibilă**, după cum afirma Charles Hill² într-un mai vechi interviu (2001), adevăr nealterat în prezent. Credibilitatea mesajului lui Hill credem că este garantată de cariera sa, diplomat, fost consultant pe probleme de strategie la cabinetele secretarilor de stat George Shultz și Henry Kissinger și al președintelui Ronald Reagan, în prezent profesor și cercetător la Stanford University, Hoover Institution, SUA.

În căutarea rădăcinilor armoniei de care are nevoie planeta, Kissinger este preocupat de a compatibiliza provocările secolului al XXI-lea, cu nevoia unei ordini internaționale, împărtășite de actorii ei (*a shared international order*), pornind de la o lume care se confruntă cu perspective istorice divergente, conflicte, terorism, ideologii extremiste, dar și cu o proliferare a tehnologiei fără precedent. Este de observat, spune Kissinger, că o adevărată ordine mondială nu a existat niciodată. Totuși, în decursul istoriei, fiecare civilizație (chineză, romană, islamică etc.) și-a definit propriul concept despre ordine, cu mențiunea că fiecare s-a considerat centrul ei și emitentul principiilor cu caracter universal pentru respectiva ordine.

4. Europa modernă și contemporană a reușit, datorită unei elite, să rafineze conceptul de state suverane, dar s-a ajuns până la a chestiona rolul lor atunci când vorbim de organisme suprastatale, care funcționează cu scopul pentru care au fost create prin cedări de suveranitate.

Cazul UE nu mai este singular, Uniunea este formalizată prin tratate care includ astfel de cedări (ex.: politica comercială comună sau politica monetară a zonei euro), precum și prin globalizarea ca fenomen formalizat prin tratate „absorbite”, fie în mod real, fie ca percepție exploatată din suveranitatea statelor. Brexit-ul sau Administrația Trump reflectă un astfel de tip de reacție la o ordine (în multe planuri multilaterală) care inhibă eficacitatea unor politici suverane naționale. SUA s-au născut din convingerea aplicabilității universale a democrației și au reușit extinderea convingerii pentru acest concept de libertate, prin „a fi” și „a te exprima”. Poate și alte convingeri au avut idealuri universale, exemplele sumare având rolul de a atenționa că o ordine se bazează și pe fundamente filosofice.

Natura statului național suveran în sine a fost supusă unor presiuni multiple. UE, ca proiect politic nedesăvârșit și neavând atributele unui stat, adâncește un gol intern de legitimitate și autoritate, cu dezechilibrul de putere în afara granițelor ei. Nu întâmplător Rusia preferă să trateze individual cu state membre, iar SUA întrebă la ce telefon se poate vorbi cu autoritatea UE.

Ceea ce îngrijorează acum, spre sfârșitul ordinii cunoscute, este participarea dinamică la ea. Fiecare parte a globului, cu caracteristicile tradiționale de filosofie și religie, este interesată în politicile celeilalte, cu reacții aproape instantanee, greu de consensualizat și, ca urmare, producând tensiuni antagonice. Analiza în domeniu a lui Henry Kissinger³, din lucrarea sa *Ordinea Mondială*, spune că, OM, în cea mai modernă etapă a ei, este în criză. Și o spunea, trăgând semnalul de atenționare, încă în anul 2004!

² Charles Hill – 2001, oct. 17, "An interview with Charles Hill", *The Yale Daily News* <https://yaledailynews.com/blog/2001/10/17/an-interview-with-charles-hill>.

³ Henry Kissinger – 2014, sept. 9, *World Order*, Penguin Books Limited, USA.